

BESZÉLGETÉS KOLOSI TAMÁSSAL ÉS SZELÉNYI IVÁNNAL

A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEKRŐL

2014. június 10. (» [Részletek és fotók](#))

A beszélgetést az MTA TK Szociológiai Intézet Társadalmi csoportok, konfliktusok és integráció kutatási iránya szervezte, az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatás keretében.

Moderátor: Kovách Imre

Kovách Imre: A mai beszélgetésnek több apropója is van. Az első, amit nem biztos, hogy mindenki tud: Szelényi Iván pár hete hazatelepült Budapestre, üdvözljük ebből az alkalomból. Kolosi Tamás ugyan nem ment el, de némi szójátékkal azt mondanám, reméljük, hogy még intenzívebben visszatér a kutatásba. Hadd kérdezzem tehát először is meg, hogy vagytok? Hogy sikerült a hazatelepülés, hogy érzitek magatokat 2014 nyarának magyar társadalmában?

*Szelényi Iván: Én úgy szeretem mondani, hogy a Rue de Balzacba költöztem haza. És nagyon jól érzem magam Újlipótvárosban, a Dunapark Kávéház igen kellemes. És nagyon jó vacsorákat tudok enni egy kis Pozsonyi utcai vendéglőben, úgyhogy ilyen szempontból nagyszerűen sikerült a hazatelepülés és kiválóan érzem magamat itthon. Hosszú időn keresztül adminisztráltam, a Yale-en tanszékvezető voltam, Abu Dhabiban pedig dékán, úgyhogy időnként megeresztettem valami gyenge írást. Most remélem, hogy kutatni tudok, és megírni néhány dolgot. Többek között Tamással próbáltunk a *Hogyan legyünk milliárdosok?* című könyvünkökből egy angol változatot teremteni, amiben nem annyira a magyar milliárdosokról van szó, hanem az igazi milliárdosokról, akiknek tényleg van pénzüik. Ezen kívül Pakisztánban csináltam egy kis kutatást az Öböl-államokban élő vendégmunkásokról, az Egyesült Arab Emírátságok népességének 90 százaléka hároméves vízummal ott élő vendégmunkás, akiket Abu Dhabiban nem lehet tanulmányozni, mert a rendőrség mindjárt az ember nyakára jár. Így kifundáltam, hogy akkor én elmegyek Pakisztánba, és ott fogom meginterjúvolni azokat, akik hazatértek, hogy mi volt az élettapasztalatuk az Egyesült Arab Emírátságokban. Úgyhogy ebből is szeretnék egy kis monográfiát írni, úgy egyharmad rész meg is van. Meg még van egy pár más téma, amin szeretnék dolgozni, úgyhogy kis szerénységgel azt mondanám, oda jutottam, ahová Chuck Tilly. Chuck Tilly első könyve negyven éves korára született meg. Az volt egyébként a legjobb könyve. Aztán, amikor nyugdíjba ment, minden évben írt két könyvet, nem voltak ugyan túl jók, de sok volt belőlük. Úgyhogy azt remélem, ha még van öt vagy tíz évem, akkor én is egy-két könyvet megírok minden évben,*

és ha nem is lesznek nagyon jók, talán találok valami kiadót, aki legalább kinyomtatja. Hát, körülbelül ennyit magamról.

Kolosi Tamás: Én alapvetően nagyon jól érzem magam, eltekintve attól, hogy Ivánnal ellentétben nagyon utálok az öregedést, mármint lehet, hogy Iván sem szereti, de ő nem is öregszik, én viszont igen. Azért is érzem magam alapvetően nagyon jól, mert körülbelül tíz évvel ezelőtt elhatároztam, hogy engem különösebben a magyar politikai helyzet nem tud felizgatni, és azóta nem hagyom magam, bármennyire próbálkoznak is. A politikai életen kívül viszont sok minden érdekel. Jól érzem magam magánemberként is, de jól érzem magam azért is, mert életem egyik jelentős művének tekintem, hogy január 1-én lesz harminc éves a TÁRKI, ami az egész régióban az első magántulajdonú társadalomtudományi kutatóintézet volt, és azon kevesek közé tartozik, amelyek a mai napig talpon maradtak. És jól érzem magam a TÁRKI-val kapcsolatban azért is, mert elég nagy a külföldi elismertsége. A Pennsylvanai Egyetem minden évben osztályozza a világ agytrösztjeit, és ott az első harminc között vagyunk már három-négy éve. De idén történt egy különösen fontos visszaigazolás itthonról is. Talán többen tudnak, tudtok róla, hogy 1990-ben Andorka Rudival, majd később Vukovich Györggyel elkezdtek a Társadalmi Riport sorozatot, a német Datenreporthoz és más angol, holland, nyugat-európai kiadványokhoz hasonlóan. Ezt a sorozatot húsz éven keresztül az aktuális kormányzat szociális ügyekkel foglalkozó részlege mindig támogatta, bárki volt kormányon. 2012-ben már nem kaptunk kormánytámogatást, ám a TÁRKI nemzetközi presztízse segített. A szakma egyik nagy figurája, Heinz-Herbert Noll, a német Datenreport főnöke szervezte meg a Friedrich-Ebert-Stiftung támogatását, így sikerült kiadni. Idén újra elutasította a kormány a kérelmünket, így megírtuk a TÁRKI honlapján, hogy 22 évnyi működés után befejezzük a Társadalmi Riport sorozatot. Ezután nagyon sok ismert és ismeretlen ember jelentkezett, hogy ne csináljuk, inkább próbáljunk valahonnan mégis pénzt szerezni. Megindítottunk egy közadakozást a TÁRKI honlapján, és legnagyobb meglepetésünkre két hét után le kellett állítanunk, mert összejött a pénz a kiadványra. 59 magánszemély és 11 intézmény állt mellénk, köztük olyanok is, amelyekre nem is gondoltunk volna. Ezért most a kollégáimmal együtt azon dolgozunk, hogy még idén meg tudjon jelenni a Társadalmi Riport, amelybe éppen a mai témával kapcsolatban fogok egy tanulmányt írni Pósch Krisztiánnal. Úgyhogy úgy érzem, hogy nyugdíjas létemre azért nem nagyon távolodtam el a szakmától. Tény az, hogy mint annak idején „Mici néninek volt két élete”, nekem is kettős életem van szakmai szempontból, mert a szociológia mellett a könyvszakmában is elég sok mindent csinálok. Bár, ott meg azért kezd nagyon kellemessé válni a helyzetem, mert a lányom az ottani munkák nagy részét átveszi.

K.I.: *A második apropóját a mai délelőttnek az adja, hogy sok kutató összefogásával elkezdünk egy kutatási projektet, melynek az egyik motiválója az volt, hogy mindenütt a világban, de a magyar szociológiában talán még erősebben az egyenlőtlenség, struktúrakutatások jelentették a társadalomról való szociológiai beszéd mód egyik fő vonulatát. Úgy gondoltuk, hogy ezek a kutatások mára egy*

kicsit elfáradtak. A te könyved¹ 2000-ben jelent meg erről a témáról, utána leginkább olyan olvasmányélményeim vannak, szerencsére a fiatalabb korosztályoktól is, amelyek újítani akarnak, keresik az utat, mit lehetne csinálni. Ferge Zsuzsa is megpróbálta a tőkeviszonyokat átforgatni stratifikációs modellekbe, de ezek „csak” útkeresések. Úgy gondoltuk, hogy a szakma legnagyobb tapasztalattal rendelkező képviselőinél rákérdezzünk arra, hogy ők hogy is képzelnék el a társadalmi egyenlőtlenség-kutatások megújítását. Nem azt kérdezném tehát, hogy visszafele mi történt, mert azt hiszem, akkor tartjuk tiszteletben az életműveteket, ha azt kérdezzük, hogy hogyan mehetnénk innen előre. Mit lehetne – tartalmi, módszertani értelemben egyaránt – az egyenlőtlenség-kutatással kezdeni? Sok-sok kritikát kapott a fiataloktól az, amit csináltatok, csináltunk, keresik az utat, több paradigmán belül is. Ti hogyan csinálnátok most egy egyenlőtlenségkutatást, ha úri kedvetek, időtök és esetleg még anyagi forrásaitok is ezt lehetővé tennék?

SZ. I.: Hadd tegyek pár pesszimista megjegyzést. Az én megítélésem szerint a szociológia mint tudományág meglehetősen súlyos válságban van. A közgazdaságtudomány és a politológia egészen más irányba indult el, mint a szociológia. A szociológia, ha úgy tetszik, kifelé tart a társadalomtudományokból, és a szakadék szociológia és politológia, közgazdaságtan között növekvőben van. Ennek nagyon sokféle oka van. Az egyik, hogy a szociológiának megvolt a maga kulturális fordulata, tehát a kultúrszociológia igen agresszíven előretört. Ez pedig a szociológiát inkább a humán tudományok felé sodorja el. A normál tudománynak tekinthető szociológia, amit gondolom Tamás is, én is próbáltunk művelni, szintén komoly válságban van, mert most már két és fél évtizede a társadalomtudományokban a kulcskérdéssé a kauzalitás problémája vált. A szociológiának pedig eminensen a módszertana a survey kutatás volt. A survey egy nagyszerű módszer, de igazán szigorú ok-okozati kapcsolatok föltárására nem igazán alkalmas. Főként a mintaválasztási problémák miatt. Tehát a survey nagy erőssége a véletlen kiválasztás, ugyanakkor társadalmi jelenségekben a véletlen kijelölésre, mármint a kísérletekben való részvételre, a kísérleti csoportba és kontrollcsoportba való kijelölésre nincsen lehetőségünk. Ezért mi kauzalitásról csak közvetetten tudunk valamit mondani. A szociológia erőssége a véletlen kiválasztás, a reprezentativitás. Itt is vannak azért problémáink, mert a survey kutatás költségei rettenetesen megnöttek. Mikor '92-ben még mintegy hatvanezres mintán Don Treimannal megcsináltuk a rétegződés 1989 utáni változásával foglalkozó kutatást Oroszországban, Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon, Bulgáriában, az egész kijött egymillió dollárból. Ma egymillió dollárral sehova nem lehet jutni survey-ben, felmentek az árak. A másik nagy probléma, hogy a közvélemény – és Tamás erről sokkal többet tud, mint én – meglehetősen kifáradt a survey kutatásoktól, tehát a válaszadók arányszáma is csökken. De azért az alapvető probléma az, hogy a kauzalitásról aránylag keveset tudunk mondani. A közgazdaságtan és egyre inkább a politológia azt hiszi, hogy megtalálta ennek a módszerét. Méghozzá azzal, hogy kísérleteket végez, főleg laboratóri-

¹ Kolosi Tamás (2000): A terhes babapiskóta. Budapest: Osiris.

umi és részben terepkísérleteket. Elsősorban, az én tapasztalatom szerint, laboratóriumi kísérleteket csinálnak, ahol nagyszerűen meg tudják oldani azt, hogy a kísérletben részt vevőket szétosztják két csoportba, egy olyanba, amit valami stimulusnak kitesznek, és egy kontrollcsoportba. Analitikusan remekül tudják az ok-okozati kapcsolatokat így vizsgálni, akárcsak a természettudományban. Óriási problémájuk persze a külső validitás problémája. A laboratóriumi kísérletekben részt vevők ugyanis jórészt az egyetem diákjaiból tevődnek össze, tehát abból építenek nagy elméleteket, hogy néhány 18–22 éves, többnyire fehér, felső-középosztálybeli gyerek különböző játékelméleti kérdésekre milyen válaszokat ad. Ettől a szociológusok elszörnyednek, mert mi a véletlen kiválasztásnak, reprezentatív mintának voltunk elkötelezettek. A két módszert úgynevezett terepkísérletekben próbálják összehozni, ami vagy kísérlet, vagy nem kísérlet, és sok szempontból nem nagyon különbözik a szokásos survey-kutatásoktól. Egészében azt mondhatnám, hogy súlyos módszertani válságban vagyunk. Az általam legnagyobbra becsült kollégák azonban vállalják, hogy a szociológia leíró adatokat ad. Miért baj az, hogy leíró tudomány vagyunk? Miért nem értékes az az adat, hogyha mérni tudjuk, hogy milyen például az egyenlőtlenségeknek a foka, ha meg tudjuk mondani azt, hogy ki az, aki a szegénységi határ alá esik? Hogy a szegénységnek a mértéke nő vagy csökken, s hogy ez nemzetközi összehasonlításban hogy alakul? Szerintem nem baj, ha a szociológia vállalja, hogy egzakt, leíró tudomány, amely a társadalmi jelenségekről és az egyenlőtlenségek mértékéről pontos adatokat ad. Még akkor is, ha ezt nem tudja egzakt, matematikai módon modellezni, és nem tud megcáfolhatatlan ok-okozati magyarázatot adni. Hadd tegyem még hozzá: persze voltak kísérletek a szociológián belül az ok-okozati kapcsolat mérésére, a panelkutatások ennek egy fontos részét képezik. Közhely, ha azt mondom, hogy a panelkutatás ugyan elvileg alkalmas ok-okozati kapcsolat mérésére, de teljes mértékben a mintaválasztási problémát nem kerüli meg. Már az első panelnél, kezdjük mondjuk a 15 éves fiatalokkal, van mintaválasztási probléma. A panelkutatás másik baja, hogy nagyon nehéz meggyőzni kutatásokat támogató intézményeket, mint az OTKA-t, hogy finanszírozzanak egy olyan kutatást, amiből tulajdonképpen húsz év múlva lesz valami érdekes eredmény. Wisconsinban ezt valahogy meg tudták csinálni, amikor még nagyon olcsó volt a kutatás, és még mindig működik a wisconsin panelkutatás és ezért fantasztikus dolgokat tudnak abból meríteni. További probléma, hogy a panelkutatásban idővel válaszadókat kezdünk veszíteni (elköltöznek, külföldre mennek, elunják a választást), így a minta reprezentativitása csökken. A panelkutatás nagy ellenfele, ami szintén az ok-okozati összefüggések felmérésére törekszik, a *life course analysis*. De hát a *life course analysis* is problematikus, mert az emlékezetünk szelektív. Arra emlékszünk, amire vissza akarunk emlékezni. Egy olyan posztkommunista társadalomban, mint a magyar, ez nagyon jól mérhető. Az emberek nagyon másként emlékeznek arra, hogy 1980-ban hogy éltek és hogy gondolkodtak, mint ahogy valójában gondolkodtak. Nem hazudnak, hanem csak ésszerűen hozzáigazítják a gondolkodásukat ahhoz, amit ma illene gondolni. Az egyenlőtlenségek és a szegénység problémája elsőrendű társadalmi probléma, és sajnálom, hogy nem tudok valami forradalmi újítást javasolni. Nem tudom, volt-e valamelyikötöknek alkalma

Thomas Piketty könyvét elolvasni. A könyv címe: *A tőke a 21. században*. Óriási sikert aratott, a *New York Review of Books*-ban Krugman írt róla egy nagyon lelkes és hosszú recenziót, Piketty előadást tartott az ENSZ-ben, az IMF-ben, több interjúja jelent meg a *New York Times*-ban, hosszú cikk jelent róla meg a *Spiegel*-ben, egyedül a franciák – ő francia – röhögnek rajta. Senki sem lehet próféta a saját hazájában. A könyv az egyenlőtlenség problémájáról ír, hozzáteszem, Krugman politikailag nem semleges, amikor imádja a könyvet, mert őt is éppen az egyenlőtlenség problémája foglalkoztatja, akárcsak Joe Stiglitz-et. Stiglitz könyve, *Az egyenlőtlenség ára* talán inkább eljutott Magyarországra. Stiglitz is és Piketty is azzal érvel, hogy a tőkés társadalomnak természetes állapota a nagyon nagyfokú egyenlőtlenség. Az egyenlőtlenségeknek az a csökkenése, ami bekövetkezett 1930 és 1970 között, nem a természetes állapota a tőkés piacgazdaságnak, hanem egy aberráció. És ezért gondolom, hogy az egyenlőtlenségek vizsgálata fontos, óriási vita volt Piketty adatait illetően a *Financial Times*-ban, melyeket egyébként Krugman megvédett. Azt mondta, hogy igaztalan a kritika. A fő kérdés, hogy vajon az egyenlőtlenségek bizonyos foka már a gazdasági növekedést is kezdi gátolni? Mekkora az az egyenlőtlenség, amelyik gazdaságilag, politikailag, társadalmilag, etikailag elfogadhatatlan? Ezek szerintem továbbra is lényeges kérdések, akkor is, ha még nem tudjuk megmagyarázni, hogy pontosan mi az a kauzális mechanizmus, amely az egyenlőtlenségeket létrehozza.

K. T.: Amit Iván elmondott, abból nagyon sok mindennel egyetértek. Én két problémára szeretnék utalni, ami meghatározhatja a rétegződés-, egyenlőtlenség- és struktúrakutatás esetleges jövőjét is. Az egyik nagyon erőteljesen összefügg a kauzalitás problémájával, amit Iván is említett. Bár Szalai Sándornak a rá jellemző szangvinikus módon dühkitörése volt mindig, ha valaki azt írta le egy szociológiai tanulmányról, hogy az csak leírást tartalmaz. Mert véleménye szerint a leírás borzasztóan fontos dolog. Én mégis úgy gondolom, hogy persze a leírás fontos, de nem véletlen, hogy a *science* típusú tudomány a kauzális problémák irányába fordul. Amikor a '80-as évek elején néhány, a teremben is jelenlevő kollégával együtt a rétegződés-modell vizsgálatot csináltuk, ennek elég nagy visszhangja volt itthon is, külföldön is. Talán a legmegalapozottabb kritikát egy kiváló amerikai kollégától, az Iván által is említett wisconsini kutatások egyik főnökétől, Bob Hausertől kaptuk, aki azt mondta, hogy „ti a rétegződés-modellbe olyan rengeteg változót vontatok be, hogy a szociológia egyetlen igazi problémájára, a kauzalitás vizsgálatára nincs már mód, mert egy így megkonstruált rétegződési modellnél már szinte alig marad olyan tényező, amit vizsgálni lehet, hogy ok-okozati modellben hogyan hat”. Valóban, a '60-as, '70-es, '80-as évek társadalmi szerkezet-kutatását alapvetően az a kérdés jellemezte, hogy milyen csoportok segítségével lehet leírni a társadalom szerkezetét. Tehát kimondottan leíró jellege volt, és ennek volt egy különös politikai aktualitása Magyarországon és a kelet-európai országokban, ahol ezt a leíró modellt is szembe lehetett állítani az ideológia által hosszú ideig preferált munkásosztály-parasztság-értelmiség modellel. Ma már úgy gondolom, hogy Bobnak igaza volt abban, hogy tulajdonképpen nem olyan fontos kérdés az, hogy milyen csoportszerkezeteket írunk le, hiszen sokfajta csoportszerkezet van a társadalomban. És a rétegződés- és egyenlőtlenség-

kutatásban is ez a helyzet. Survey-k, esetleg adatbányászat segítségével kauzális modelleket kell tudnunk leírni, ahol a rétegződés vagy osztályszerkezet megjelenik független változóként, és ennek segítségével próbáljuk magyarázni a legkülönbözőbb társadalmi jelenségeket. Az egyik dolog tehát, ami számomra ma fontosabbá vált – szemben az elmúlt 30–50 év kérdésfeltevésével, amely azt tartotta fontosnak, hogy milyen a társadalom osztály- és rétegszerkezete –, hogy ma különböző osztály- és rétegmodellekkel milyen oksági modelleket sikerül fölállítani. Ezek segítségével hogyan lehet megvizsgálni a különböző társadalmi magatartásokat, a kultúrafogyasztástól a politikai aktivitásig. Tehát azt mondanám, lukácsi fordulattal, hogy a struktúrakutatás trónfosztása az, ami véleményem szerint a szociológián belül megfigyelhető. Az a *primus inter pares* állapot, hogy hosszú évtizedeken keresztül ez volt a legfontosabb téma, de mára aktualitását veszítette. A másik dolog, amire még inkább szeretném a fiatal kollégák figyelmét felhívni, hogy nem véletlen, hogy a rétegződés és osztályszerkezet kutatásában a nemzetközi szociológiai életben a '40-es évek végétől a sorokini kérdésfeltevés, tehát a társadalmi mobilitás, a státusz-megszerzés, a szülő-gyermek mobilitás vizsgálata vált meghatározóvá. S egyáltalán nem véletlen, hogy amikor megalakult a Nemzetközi Szociológiai Társaság, akkor az egyik legaktívabb, legnagyobb nemzetközi visszhangot is kiváltó kutatócsoport, a *Social Stratification* Kutatócsoport harminc éven keresztül 70–80%-ban mobilitási témákkal foglalkozott. Ennek a fejlődésnek fontos jellemzője volt az, hogy a mobilitás-kutatás a felhasznált matematikai, statisztikai modellek tekintetében nagyon hasonlónak vált a természettudományi vizsgálatokhoz. Én azt is merném mondani, hogy a nemzetközi szociológiában a leginkább szcientizálódott kutatási terület a mobilitás-kutatás volt. Ennek volt egy nagyon pozitív eredménye, hogy mielőtt jött a nagy kiábrándulás, a kulturális fordulat, amiről Iván is beszélt, igazából a XXI. század elején, vagy már a '90-es évek második felében, a szociológiának legalább egy olyan területe volt, amelyik módszertanában, eszközeiben nagyon hasonló volt ahhoz, ahogy a tudományt mondjuk a természettudósok is elképzelik. Volt azonban ennek a fejleménynek egy nagyon negatív következménye is. Nevezetesen, hogy egyre kifinomultabb módszertannal, ám egyre lényegtelenebb problémákkal foglalkoztak a kollégák. Tehát igazából egy idő után már nem volt lényeges, hogy mi van a társadalomban, hanem az volt az igazi kérdés, hogy egy loglineáris modellben hogyan kell paraméterezni. És ez vált az igazi tudományos problémává: ha egy vezető szociológiai folyóirat számára valaki cikket akart küldeni, akkor egy ilyen cikket biztos közöltek. Ami viszont azzal foglalkozott, hogy hogyan változik ténylegesen a társadalom mobilitása, az kevésbé számított tudományos és érdekes témának. Ennek, hogy egyre lényegtelenebb problémákkal kezdett el foglalkozni a mobilitás-kutatás, az egyik oka az volt, hogy a társadalmi státusz-megszerzés folyamatából megmagyarázható oksági tényezők elértek egy felső határhoz. Ez a felső határ országonként és módszerenként egy kicsit különböző volt, de lényegileg azt lehet mondani, hogy a társadalmi státusz szórásának olyan 30–40%-át magyarázták meg általában. Amikor Róbert Péter nagyon bonyolult, nagyon-nagyon sokváltozós modelleket állított föl, akkor el lehetett jutni a szórás közel 50%-áig, de azon túl már nem volt semmi. És joggal vetődött fel, hogy hát mi magyarázza

a többit? Csak a véletlen? És itt biztos, hogy beleütközött a mobilitás-kutatás egy ideológiai korlátba. Nevezetesen abba, hogy azt a kérdést feltenni, hogy az adottságoknak milyen szerepe van a képességek kialakulásában, nem lehetett, ezt a kérdést a szakma kivetette magából. Néhányan tettek rá kísérletet. Épp az előbb említett Bob Hausernek a testvérek vizsgálata alapján már volt ilyen kísérlete a '60-as években, de még ő sem mert radikális válaszokat adni erre a kérdésre. Később a brit háztartáspanelben, a brit gyerek-panelvizsgálatban néhány kutató próbált erről valamit mondani, de abszolút ledorongolták érte. Murraynek és Hernstadtnak volt például egy híres könyve, *A normál görbe*, vagy normál eloszlás, ami ezzel próbálkozott. Egyszerűen arra mutatott rá, ami ma már azt hiszem, hogy többé-kevésbé, ha nem is a *mainstream* szociológiában, de például a közgazdaságtanban és a pszichológiában elfogadott, hogy, ahogy általában a társadalmi valóságban nagyon sok minden normál eloszlást mutat, úgy a különböző adottságoknak és képességeknek is egy normálgörbe-szerű eloszlása van. Ez igazából új kutatási irányt jelöl ki, mert teljesen hamis az az irány, amivel többen próbálkoznak, akik azt mondják, hogyha itt a társadalmi tényezőkkel 30-45%-ot tudunk megmagyarázni a társadalmi státusz-eloszlás szórásából, tehát valamilyen genetikai vagy biológiai tényezők kell, hogy adják a maradék 60-70%-ot. Ez nyilvánvalóan marhaság. De hogy ezt a problémát vizsgálni kell, ebben biztos vagyok. Azonban igazán jól vizsgálni csak akkor lehet, ha hosszú távú panelkutatások tudnak kialakulni, baromi drágán, és hát sajnos nekem ebbe már reménytelen belekezdeni.

K. I.: Van azért néhány olyan tényező, amire az elmondottakon túl is valamilyen választ kellene kapnunk. Az én közelítésemben egy ilyen halmaz az a fajta elosztási, redisztribúciós rendszer, amiről, valljuk be őszintén, nem csak mi, hanem a velünk együtt élő közgazdászok is vajmi keveset tudnak. Milyen kérdések azok, amiket a redisztribúció kapcsán megfogalmaznátok, hiszen az életművetek más-más korszakában ugyan, de ez a kérdés előjött, annál is inkább, mert örökzöld téma, és nem tudjuk az egyenlőtlenségeket se értelmezni enélkül.

*SZ. I.: Én még nagyon röviden szeretnék kapcsolódni Tamáshoz, nincsen semmi lényeges véleménykülönbség közöttünk. Az világos, hogy a szociológiában nagy kísérlet volt arra, hogy valóságos tudomány legyen, és tudomány csak akkor van, hogyha ok-okozati kapcsolatokat tud vizsgálni, a szó szorosabb értelmében. Az én legjobb tudásom szerint a szociológia ehhez valóban a legközelebb akkor jutott, amikor különböző társadalmi környezetben felnőtt egysejtű ikrek életútjának különbözőségével/hasonlóságával foglalkozott. Ez valóban tökéletes *research design*, de azért elég abszurd, hogy ezzel foglalkozunk a nagy társadalmi kérdések megértéséhez. Az alapp probléma, hogy mi többnyire korrelációkat, és nem igazán ok-okozati kapcsolatokat mérünk. Ahhoz kísérleti módszerre van szükség, a kísérleti módszer pedig definíció szerint azt jelenti, hogy *random assignment*re van szükség. Ez gyakorlatilag a társadalomtudományban megvalósíthatatlan. Hogy egy példát mondjak erre, amikor a Yale-en voltam, egy nagyon kiváló chicagói demográfust (Linda Waitet) próbáltam fölvenni, aki ösztűz alatt volt. Linda roppant érdekes eredményről számolt be, ami politikailag örült nagy el-*

lenállásba ütközött. Kutatásának a lényege az volt, hogy a házasságnak pozitív hatása van az egészségre és az élettartamra. Az ő kutatásai előtt mindenki úgy gondolta, hogy a házasság jó a férfiaknak, és nem jó a nőknek. Tehát a házas férfiak valóban tovább élnek és egészségesekek, míg a nők nem. Ő nemcsak ennek az ellenkezőjét bizonyította be, tehát hogy a nők számára is van pozitív hatása a házasságnak, hanem arra a teljesen megdöbbentő és politikailag a liberális amerikai értelmiség számára abszolút elfogadhatatlan következtetésre jutott, hogy ez sajnos csak a jogilag szankcionált házasságra igaz, az együttélésre nem. Na most, ő ezeket a korrelációkat remekül bebizonyította. A kritikusai azt mondták, hát igen, de hát ez csak egy korreláció, ez nem ok-okozati összefüggés. Nyilvánvaló, hogy Lindának masszív mintaválasztási problémája volt. Nem véletlen ugyanis, hogy ki az, akinek sikerül megházasodnia, és ki az, akinek nem. Aki beteges és bolondos, és egyébként is korábban halna meg, nem talál magának házastársat, tehát korábban fog meghalni, de nem azért hal meg korábban, mert nem házasodott meg. Teljesen jogos a kérdésfelvetés. Na de mi a fenét csináljunk vele? Határozzuk el, amikor vizsgálódásaink alanyai tíz évesek, hogy ez a kislány férjhez megy, az meg nem megy férjhez, és utána hatvan vagy hetven év múlva megnézzük, hogy mi az egészségi állapotuk, és ki van még életben? Természetesen a dolog megoldhatatlan. Tehát a legfontosabb társadalmi kérdésekben a szigorú kísérleti kutatásra nincsen mód. Egyébként meg kell mondanom, hogy a közgazdászok és a politológusok is csak plasztik adatokat hoznak létre ezzel, és ez az egyik nagy bajuk, ezért olyan rossz sok előrejelzésük, mert ilyen adatokból építkeznek. Ma a kísérleti módszer a nagy sláger, Abu Dhabi társadalomtudományi karát próbáltam a világ élvonalába tenni, s ezt azzal próbáltam elérni, hogy itt hoztam össze a legjobb experimentalistákat közgazdaságtanból és politológiából, valószínűleg sehol olyan színvonalas, és olyan sok experimentalista nincs, de hát meg kell mondanom, hogy politikai vagy akadémiai vállalkozóként csináltam, úgy, hogy nem igazán hiszek a vállalkozásban intellektuálisan. A kísérleti módszer divat, ma mindenki ezt csinálja, tíz év múlva rá fognak jönni, hogy milyen fontos, hogy a minták reprezentatívak legyenek. Még azt a politikailag megint teljesen inkorrekt álláspontot is magaménak vallom, mely szerint a társadalomtudomány jövője csak a természettudománnyal való sokkal szorosabb integrációban képzelhető el. Ilyen szempontból két különösen fontos terület van, ami felé a közgazdaságtan – és a demográfia – kezd elmozdulni, ez a genetika, és a *neuroscience*. Nem lennék meglepve, ha a jövőben a szociológus PhD képzésben a genetikai és a *neuroscience* fontos szerepet játszana, és ha a genetikusoknak meg *neuroscience*-eknek is kellene valamennyi társadalomtudományt tanulniuk. Ez persze hosszú távú folyamat, talán ötven év alatt jutunk el idáig. Ha komoly genetikussal beszélek és felvetem ezeket a témákat, amiket Tamás most felvetett: van-e a tehetségbeli különbségnek valamiféle genetikai alapja, minden komoly genetikus azt mondja, hogy „ugyan már, ez olyan bonyolult kérdés, hogy én ehhez semmit nem tudok hozzátenni.” Ilyen kérdésekben csak a szociológusok van határozott véleményük, hiszen a genetikáról nem tudnak semmit s tudatlanul könnyebb határozott – politikailag korrekt – véleményt formálni.

K.I.: Iván, kénytelen vagyok visszakérdezni: azt mondd tehát, hogy az újraelosztási rendszereknek a lényegét vagy természetét ne is próbáljuk megérteni, mert ez rossz irány, hanem menjen el a szociológia azokba az irányokba, amiket itt megjelöltetek?

SZ. I.: Nem, én semmiképpen nem ezt mondanám, természetesen az állam redisztributív szerepének és a piacnak a viszonya, és a kettőnek az összefüggése a társadalmi egyenlőtlenségek és a szegénység kezelésében alapvető kérdés. Ez az a nagy strukturális probléma, amit értelmezni tudunk, aminek az irányát s nagyságát mérni tudjuk. Én egyébként még egyszer hangsúlyoznám, a tekintetben vagyok nagyon szkeptikus, hogy mennyire tudunk a kísérleti módszer, az ok-okozati összefüggések tudományosan érvényes vizsgálata felé nyitni. Panelkutatásokkal tudnánk, de hát annak a problémáit is említettem, és azt hiszem, Tamás is egyetért velem. A kérdésedre válaszolva: a piac és az állam szerepének változásai roppant érdekesek a posztkommunista kapitalizmusokban. Valamikor szeretnék írni egy kis monográfiát a posztkommunista kapitalizmus válfajairól. A posztkommunista átmenet során valóban a piacnak és az államnak sajátosan új formái alakultak ki. Ez a különböző típusú posztkommunista kapitalizmusokban másként alakul, és az időbeni átalakulása is más. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a piac egyre inkább nő, és az állam egyre inkább zsugorodik, vannak országok, mint például Kína, vagy Oroszország, amelyekben az államnak, azt mondanám, meghatározó szerepe van. És az állam és piac viszonya Közép-Európában és kitüntetetten Magyarországon is lényegesen változott. Hogy ennek pontosan mik a konzekvenciái, mármint hogy milyen korrelációkat találunk ezek között, az eminensen fontos tudományos kérdés, fontos *policy* implikációkkal.

K. T.: Én nagyon fontosnak tartom az elosztás, az újraelosztás, a redisztribúció kérdését, hadd mondjam azt, hogy persze, fontos a jövedelem újraelosztása is, a szegénység kérdése is, erről azonban elég sok mindent tudunk. Néhány TÁRKI-s kollégám, Tóth István Györgytől Gábos Andrásig, az utóbbi tíz évben erről nagyon sokat írtak, elmondtak, kutattak, magyar és nemzetközi összehasonlításban. Tudjuk azt, hogy az utóbbi négy-öt évben valamelyest nőtt Magyarországon a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység is, akárhogy számoljuk. Én továbbra is alapvetően szeretem azt, amikor definiálja az ember a fogalmait, tehát jövedelmi szegényeken én azokat értem, akik a medián jövedelem 60%-ánál kevesebből élnek, ez vált úgy nagyjából sztenderddé. Ezt nagyon sokan összekeverik az Unió és az OECD által az utóbbi öt évben elterjesztett deprivációs indexszel. Ami egyáltalán nem jövedelmi szegénységet jelent, még akkor sem, ha a magyar sajtóban szinte kizárólag úgy jelenik meg, mint szegénység, és sajnos néhány kollégánk is szegénységnek nevezi ezt a nemzetközi indexet, ami azonban három dolgot vesz figyelembe: azokat, akik a medián jövedelem 60%-a alatt élnek, azokat, akik munkanélküliek, és azokat, akik életmódjukban, fogyasztásukban a kijelölt kilenc *item* közül legalább öttel nem rendelkeznek. Ebben a gépkocsi, a telefon, az évi rendszeres nyaralás, és minden egyéb szerepel, és így jön ki Magyarországra a 40%-os depriváció. De én most nem erről szeretnék beszélni, hanem egy másik témáról, amit én sok tekintetben még súlyosabb, vagy az igazán súlyos

problémának tartok Magyarországon. Azért, mert igaz, hogy a jövedelmi egyenlőtlenség, és a jövedelmi szegénység is nőtt az utóbbi négy évben, és ez kimondottan *policy* probléma, és redistribúció kérdése, de még ezzel a növekedéssel sem ütünk el nagyon az Unió átlagától. Sokkal komolyabb probléma az, amiben eddig is az Unió átlaga alatt voltunk, és most még lejjebb csúsztunk: az *underclassnak*, vagyis a szakképzetlen munkásságnak és szakképzetlen, lecsúszó rétegeknek a problémája. Huszár Ákos kollégának van egy kiváló összehasonlítása a Statisztikai Szemlében, ajánlom másoknak is, ő alapvetően három különböző, nagyon elterjedt osztályfelfogás szerint vizsgálódott. Én egy picit újraszámoltam az ő adatait, másképp is csoportosítottam: leegyszerűsítettem három csoportra. Tekintsük egy csoportnak a vezető állásúakat, az értelmiségieket, a szakembereket, a magas szintű szellemi dolgozókat, és azokat, akik az önálló alkalmazottal is rendelkező kisvállalkozók, és mondjuk rájuk, hogy ez a felső réteg, mindegy, hogy nevezzük. Ezelőtt harminc évvel felháborodtam volna egy ilyen mondaton, hogy mindegy, hogy nevezzük, ma már azonban így gondolom. Tekintsük alsó rétegnek a szakképzetlen fizikaiakat, és középrétegnek az alkalmazott nélküli önállókat, az egyszerű irodai dolgozókat, meg a szakmunkásokat. Ákos adatai a magyar adatokat hasonlították össze a 2010-es *European Social Survey* alapján az európai átlaggal. Tehát hangsúlyozom, az európai átlagban ott vannak a bolgárok meg a románok is, a horvátok ugye még nincsenek benne. A következő derül ki: ez a bizonyos középréteg Magyarországon nagyjából megfelel az európai országok átlagának, nálunk 30,9%, Európában 30,7%, tehát lényegében ugyanott vagyunk. Mi a helyzet a felső réteggel? Az nálunk 32,2%, az európai országok átlagában, hangsúlyozom, a szegény európai uniósok is benne vannak, 47,2. Ha ezeket nem vennék be, hanem külön megnéznénk a régi uniós tizenötöket, meg a visegrádi négyeket is, akkor biztos, hogy még nagyobb lenne a különbség. A szakképzetlenek vonatkozásában a magyar adat 36,9, az európai 21,6. Tehát nálunk az alsó réteg, ne tessenek ideológiai, politikai konnotációt tenni ehhez a fogalomhoz, ez a szakképzetlen alsó réteg 15 ponttal nagyobb, mint az európai átlag, míg a felső réteg ugyanezzel a 15 százalékponttal kisebb, mint az európai átlag. Ez ráadásul súlyosbodott, megnéztük a 2002-es, 2012-es *European Social Survey*-ben is, tehát tíz év alatt is van egy erős eltolódás a szakképzetlenek irányába Magyarországon, miközben Európában pont fordított tendencia figyelhető meg. De már a 2002-ben, vagy a '90-es években is volt, nem 15 pontnyi, de több mint 10 pontnyi különbség az európai átlaghoz képest. Na most, számomra a magyar társadalomnak ez az igazán fontos problémája, és különösen akkor, ha megnézem azt az ámokfutást, ami a magyar oktatási rendszerben jelenleg zajlik, és aminek eredményeképpen ez a helyzet nem hogy várhatóan csökkenne a következő nemzedékekben, hanem tovább fog súlyosbodni. És félreértés ne essék, ebben persze van tipikus *underclass*, vannak benne romák, de nem csak erről van szó, hanem arról, hogy a magyar társadalm szerkezetben egy modernizáció előtti állapot konzerválódott, majd ebbe az irányba mozdult el a magyar társadalom az utóbbi tíz évben, és ez a redistribúciónak, az állami beavatkozásoknak szerintem borzasztó súlyos felelőssége. Pont. Abszolút pont.

K.I.: Köszönöm szépen. Még az új technikákról: a kísérleti módszerek, a big data kutatások használhatóságáról kérdezném a kollégákat.

K. T.: Én Ivánhoz hasonlóan eléggé szkeptikus vagyok a kísérleti módszerek alkalmazását illetően a szociológiában. A *big data*, az adatbányászat és a hivatalos statisztikai adatokban való kutakodás viszont nagyon nagy jövőnek néz elébe szerintem. Egy kicsit ugyanaz a helyzet, mint ahogy a '60-as években megteremtődött a modern matematikai, statisztikai eljárásoknak a *survey*-kre való alkalmazása, úgy az utóbbi tíz évben teremtődött meg a módszertan arra, hogy a *big data* elemzésébe bele lehessen fogni. Ez már nem az én világom, már nem fogom megtanulni, de abban nagyon hiszek, hogy ennek komoly jövője van. Sok szempontból, azt hiszem, nagyobb jövője van, mint a kvalitatív módszereknek. A kvalitatív módszereket illetően, bár nagyon divatosak újabban a világban mindenütt a szociológián belül, én mindig egy kicsit szkeptikus voltam, mert az én saját élményeim szerint néhány jó író érvényesebbet írt le kvalitatív módszerekkel a társadalomról, mint néhány kevésbé jól író szociológus kolléga. Továbbra is úgy gondolom, hogy azért a *survey*-nek marad jó néhány funkciója. A '60-as, '70-es, '80-as években egy picit a világban is, de Magyarországon egyértelműen az volt a jó szociológus, aki pénzt tudott szerezni empirikus adatfelvételre, *survey*-re. Mert neki voltak ennek következtében adatai. Ez a fal Nyugat-Európában, és különösen Amerikában soha nem volt ennyire erős, mert mindig léteztek olyan kimondottan adatfelvevő és adatokat produkáló projektek, amelyek nagyon sok szociológus kutató számára nyersanyagot jelentettek. Amikor ezelőtt harminc évvel a TÁRKI-t megalakítottuk, akkor az egyik alapvető kiindulási célunk az volt, hogy ilyen adatbázisokat nyújtsunk a magyar szociológus társadalom számára is, tehát függetlenedjen egymástól a tudományos kvalitás és a drága *survey*-kre való pénzszerző képesség. Ezt részben sikerült már Magyarországon – részben az üdvös pénzhiány következtében is – elérni, de úgy gondolom, hogy a jövőben is lesz komoly funkciója a *survey*-knek, talán kevésbé az egy problémára koncentráló *survey*-knek, hanem az olyan vizsgálatoknak, amelyek kvázi adatbázist képesek nyújtani többfajta vizsgálat számára is.

SZ. I.: Sok rosszat mondtam a szociológiáról, de hadd mondjak el valami jót is. Azt hiszem, hogy ennek a szakmának a fő erőssége azért az volt, hogy kritikus volt a saját adataival kapcsolatban, tehát amikor *survey*-ket csináltunk, akkor nagyon gondosan ellenőriztük a minták reprezentativitását. Hogyha nem volt reprezentatív, akkor különböző, elég megbízható módszerekkel próbáltuk a mintát kiigazítani, hogy reprezentatív legyen. Teljesen tisztában voltunk azzal, hogy kérdések feltevésénél az emberek különböző módon válaszolhatnak. Ma olyan viccesnek találom, hogy akik *field experimentet* csinálnak, kitalálják azt, amit a Gallup már a '30-as években csinált. Így például ugyanazt a kérdést felteszik kétféle módon, két különböző almintának, és megnézik, hogy ugyanaz-e az eredmény, vagy különböző. Hát, ehhez nem kellett kitalálni a kísérleti módszertant, minden jó *survey* kutató tudja, hogy gyanúval kell élnünk azzal szemben, hogy mi az a válasz, amit az emberek adnak. Ladányi János barátom szokta volt mondani – nagyon bölcs gondolat –, ha valakinek fölteszel egy kérdést, akkor

valamiféle választ biztos, hogy adni fog. De hogy aztán mit ér az a válasz, az másik kérdés. A szociológusok, szemben a politológusokkal és a közgazdászokkal, sokkal érzékenyebbek voltak erre, és sokkal gondosabban ellenőrizték, hogy mi is lehet az értelme annak, amikor valaki egy kérdésemre választ ad. Ezért vagyok egy kicsit aggodalmas azokkal kapcsolatban, akik növekvően aggregált statisztikákra támaszkodnak. Én is állandóan csinálom, de óriási a veszély, hogy verifikáljuk az aggregált statisztikák adatait, holott *garbage in, garbage out*. Nagyon gyakran azok az aggregált statisztikák szemetek, ha szemetet elemzek, szemetet kapok belőle. Hogy egy anekdotát hadd mondjak, egy politológus kollégámmal éppen valami, az Egyesült Arab Emírátsukat érintő kérdésben vitatkoztam, és az egyik kérdés csak az volt, hogy mi az Egyesült Arab Emírátsuk lakosságának a száma. És ő ráment az internetre, ott volt egy adatbázis, és akkor azt mondta: 4 és fél millió, és azzal számolt. Azt mondom neki: de hát, Mario, ez a 4 és fél milliós adat szemét. Elég pontosan tudjuk, hogy 9 millió lakosa van az Egyesült Arab Emírátsuknak, csak a statisztikai hivatal vagy hazudott, vagy fogalma nem volt erről, amikor a népességszámot megbecsülte. Hosszú időn keresztül az ENSZ is bevette ezt a marhaságot. Ez a baj, mert az emberek nem nézik meg, hogy mi az adat, honnan jön, és mennyire megbízható. Mario erre azt válaszolta: de mindenki ezt a 4 és félmilliós adatot használja... annál nagyobb a baj... Persze, használni kell aggregált adatbázisokat, de jó lenne, ha a szociológusok legkiválóbb tulajdonságukat, az adatok kritikai elemzésének szellemét megőriznék.

K. T.: Abban biztos, hogy igazad van, hogy a világ változik, és egy változó világban a szociológiai elméletek és módszerek is változnak. Ezt nem vitatom. Én ugyanakkor óriási előrelépésnek tartom azt a nemzetközi összehasonlító hullámot, ami gyakorlatilag a '60-as évek közepe óta elindult. Emlékezzünk vissza, az első komoly nemzetközi összehasonlítás, amelyben az egyik főnök magyar volt, Szalai Sándor, az időmérleg-vizsgálat volt, és ami azóta történt, az egyszerűen más dimenzióba helyezte a társadalomról való gondolkodásunkat. Az én szűkebb területemnél maradva, lehet háborogni, hogy milyen szörnyűek a jövedelmi egyenlőtlenségek, és ha összehasonlítom a '70-es, '80-as évek elejének leszorított, egyenlő viszonyaival, azért mondom a '80-as évek elejét, mert a '80-as évek második felében már nagyon elindult a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése. Akkor itt mintha valami szörnyű tragédiát élnénk meg, miközben a valóságban csak annyi történt, hogy sajnos nem a GDP-ben, nem az életszínvonalban, nem a képzettségben, de a társadalmi egyenlőtlenségben már fölzárkóztunk a nyugat-európai országokhoz.

K.I.: Köszönöm szépen. Hogyan gondolkodtok az eléggé sokak, és különösen fiatalok által követett *network* kutatási irányokról? Használhatóak ezek a ti gondolatvilágotokban, vagy az egyenlőtlenségkutatásban?

SZ. I.: Hát, csak nagyon röviden hadd mondjam el, hogy a Yale-en volt egy *workshopunk*, meghívtam Harrison White-ot, hogy tartson egy előadást, Harrison tulajdonképpen a modern *network* kutatás atyja. Nem igazán, mert volt a *network* kutatás előtt szociometria, ami tulajdonképpen ugya-

nez volt, csak nem volt meg az a matematikai apparátusa, amit Harrison White adott hozzá. És Harrison nagyon meggyőzően azt mondta: kérem, a *network* kutatás egy módszer, semmiféle elmélete nincs. Azt hiszem ez nagyon lényeges, aki *network* kutatást csinál, jobb, ha erről nem feledkezik meg. Granovetter volt, aki nagy áttörést hozott a szociológiában, amikor azt állította, hogy a kapcsolati rendszeren keresztül tudja megmagyarázni, hogy ki milyen állásba kerül. Aztán néhány év után megírta kiváló tanulmányát, aminek a címe az volt, hogy *A gyenge kötések ereje*. Amiből kiderült, hogy tulajdonképpen nem szoros kapcsolatokon keresztül kapjuk meg az állásunkat, hanem inkább a gyengébb kapcsolatok hasznosak az „*occupational attainment*”-ben. Hadd mondjak ehhez egy anekdotát, ami illusztrálja, és szeretnék egy kis kétséget ébreszteni azokban, akik vallásszerűen hisznek a hálózatkutatásban. Én '75-ben csodával határosan kaptam egy állást Ausztráliában, a Flinders Egyetemen, és nem is értettem, hogy miért neveztek ki engem tanszékvezető egyetemi tanárnak. Aztán később megtudtam. Az egyébként nagy *search committee*-ben benne volt egy ausztrál amerikanisztika professzor. Nekem semmi kapcsolatom Ausztráliához nem volt, soha még ausztrállal nem találkoztam. Kiderült, hogy az egyetem *vice-chancellor*-ja, aki szimpatizált az életrajzommal, de az rövidke volt, és emiatt bizonytalan volt benne, mondta ennek az amerikanisztika professzornak, Burt volt a neve: „te Amerikában éltél, te biztos ismersz egy amerikai szociológust, kérdezd meg már, hogy tudják-e, hogy ki ez a Szelényi.” Ő egyetlen szociológust ismert, Martin Lipsetet. Na most, egészen véletlenül, amikor én 1965-ben Berkeleyben voltam, volt egy Martin Lipset professzor, akinek volt egy kis szemináriuma a latin-amerikai diákmozgalmakról, és én fölvettem ezt a kurzust, és ő megkért, hogy írjak már egy cikket a kelet-európai diákmozgalmakról. Ez három sor lett: azt írtam, hogy olyan nincs. Erre Martin visszaemlékezett, jó memóriája volt, tíz évvel később még a nevemet is tudta, és azt mondta, hogyne, Iván okos ember. Erre fölvettek. Hát, ennyit a kapcsolati tőkéről.

K. T.: Az ötvenes évek elején Karl Popper írt egy tanulmányt, amelyben van egy számomra *ars poeticát* is jelentő gondolat. Popper azt írta, nem kevés gúnnal és öngúnnal, hogy az emberiség majd akkor lép át egy boldogabb korszakba, amikor az értelmiségiek merik azt mondani, hogy nem tudom. Na, én így vagyok a hálózatkutatással. Nem értek hozzá.

A redisztribúció és az állam szerepének problémájára visszatérve, én úgy gondolom, hogy az az igazán jó, boldog társadalom, amiben a társadalmi folyamatokban viszonylag kevés helyen lehet fölfedezni az állami beavatkozás hatását, kevés olyan terület van, ahol az állami politika direkt módon tud társadalmi folyamatokat befolyásolni. Az egyik ilyen terület az oktatás. És egyszerűen felfoghatatlan számomra, hogy mi értelme van a világban létező nemzetközi tendenciákkal szembe menni a magyar oktatásügy mai alakításában. Még ha csak az derülne ki, hogy mindez azért történik, mert bizonyos vállalkozói lobbik áterőltetik azt az akaratukat, hogy olcsó munkaerőre van szükségük, ilyen mondjuk Demján Sándor tevékenységében lehetett tapasztalni, de attól tartok, hogy ma már ennél sokkal többről van szó. Félreértés ne essék, egy szóval nem állítom azt, hogy ha sokkal több pénzt

investálnának a magyar oktatásügybe, az önmagában változást hozna. Még abban sem vagyok biztos, hogy ha lenne egy szemléleti változás, az rövid- vagy középtávon a szakképzetlen *underclass* felé hajló rétegek arányának radikális csökkenését eredményezné. De hogy a jelenlegi folyamatok még a perspektívát is elveszik, abban egészen biztos vagyok.

SZ. I.: Hadd térjek itt egészen röviden vissza az egyenlőtlenség témájára. Én Tamással teljesen egyetértek, és ő erről nálam persze sokkal többet tud, a magyar egyenlőtlenség, amennyire mérni tudjuk, egyáltalán nem különösebben magas szintű. Azzal is teljesen egyetértek, hogy ami viszont sajátos, az a társadalom aljának a majdnem reménytelennek tűnő leszakadása. És egyébként ez az oktatás kérdéséhez is kapcsolódik, borzasztó nehéz ennek megtalálni az oktatási ellenszerét, itt a társadalomról leszakadó, *underclass* felé szakadó réteg erős önreprodukciója figyelhető meg. Ez egy olyan hibás kör, amiből irtózatosan nehéz kitörni, még ezt hadd tegyem hozzá, hogy az OECD országok közül – makroadat, ne tessék elhinni – Magyarországon a legrosszabb a munkaképes korúak foglalkoztatottsága, mintegy 55–60% körül van. Egy picikét javult közmunkával, meg azzal is, hogy a külföldön dolgozókat is beszámítják, mintha hazai munkaerő lennének. De hát ennek ellenére a legrosszabb az OECD-ben. Hozzá kell tennünk, hogy Magyarországon, csakúgy, mint Szlovákiában, Romániában, vagy Bulgáriában a mélyszegénység etnicizálódik. A leszakadó rétegnek a többsége nem roma, de a romák többsége ebbe a rétegbe tartozik, és ez, különösen a falusi gettóba szorult romák esetében szinte megoldhatatlan problémának tűnik. Ugyanakkor azért én nem mondanám azt, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek nem jelentenek a globális tőkés világgazdaság számára lényeges problémát. 1970 óta a társadalmi egyenlőtlenségek, Magyarországon kevésbé, de a világ nagyon sok országában rohamosan növekedtek. Elérik azt a küszöböt az Egyesült Államokban, amelyik már szinte vállalhatatlan. Kínában az egyenlőtlenségnek a fokát különböző módon mérik. Van, aki a Gini-t .6-ra becsüli, a kínai statisztikai hivatal .47-re teszi. Aggregált statisztikák, egyiknek sem szabad egy szavát sem elhinni, de valahol .47 és .6 között van, ami Dél-Afrikával teszi Kínát egy szintre. Egyelőre nincs balhé belőle, mert mindenkinek nő az életszínvonala, „engem nem érdekel, hogy a Kovácsnak jobban megy, mint nekem, amíg nekem jobban megy ma, mint tegnap ment.” De mihelyst nekem rosszabbul megy, akkor nagyon is mérges leszek arra, hogy Kovácsnak viszont jobban megy, és ebből különböző politikai problémák lehetnének s lesznek. És ha hihetünk Stiglitznek, akkor ebből még gazdasági növekedési problémák is lehetnek, különösen, ha a vagyon egyenlőtlensége még ennél is nagyobb fokúvá válik. Az igazi nyertese az elmúlt húsz esztendőnek a legfejlettebb világban nem a legfelső 1 százalék, hanem a legfelső 0,1 százalék. És ez mindenképpen valami olyasmi, amire oda kell figyelnünk, és attól, hogy a magyar egyenlőtlenségi fokok aránylag mérsékeltek, érdemes a világban lezajló folyamatokra odafigyelnünk, mert ez a magyar folyamatokra is valamikor valamiféle hatást fog gyakorolni.

K. T.: Az oktatásügy kapcsán különösen élesen bírálnám mindazt a rombolást, ami az elmúlt négy évben történt. Speciel a foglalkoztatás ügyében az igazi probléma 1989 és '97 között jött létre Magyarországon, és egy kicsit értetlenül állok az előtt is, hogy azokat a kísérleteket, amelyek például a közmunkával kapcsolatosak, úgy látom, hogy kizárólag politikai és ideológiai okokból bírálják nagyon sokan. Én a magam részéről még akkor is, hogyha a közmunka egy csomó konkrét intézkedésével nem tudok egyetérteni, de magával az alapelvvel igen. Önmagában, hogyha változtatni akarunk a foglalkozási, juttatási szerkezeten, akkor ez egy nagyon kicsi, de inkább pozitív irányba mutató lépés.

SZ. I.: Ha szabad egy szót szólnom: én megmaradtam a politikai spektrum bal oldalán, bár remélem, Weberrel elég, ha ezt bevallom, utána meglehetősen objektivitással tudok következtetéseket levonni. Azt hiszem, egy alapkérdésben egyetértünk Tamással, Keynesnek teljesen igaza volt: amikor komoly foglalkoztatási problémák vannak, akkor az államnak masszívan közbe kell avatkoznia, és az államnak az infrastruktúrafejlesztésbe való komoly beavatkozása, munkahelyek teremtése nagyon fontos mód a gazdaság fölpörgetésére. Az Egyesült Államokban ezt sajnos még az Obama-kormány sem kellőképpen csinálta, a pénzt a bankok zsebébe tette ahelyett, hogy az összeomló amerikai infrastruktúrát fejlesztette volna. Teljesen nevetséges, hogy mennyivel jobb a kínai vasúttrendszer, mint az észak-amerikai... Nyilvánvaló, hogy erre kellett volna a pénzt költeni, és munkahelyeket teremteni. A magyar közmunkával nem az a baj, hogy az állam befektet az infrastruktúrafejlesztésbe, ahol szak-képzettség nélküli embereket lehet foglalkoztatni. A baj az, hogy azzal fenyeget, hogy akkor a szociális segélyeket elvonja. Tehát mintegy kényszeríti az embereket az ilyen típusú munkavállalásra, ahelyett, hogy megteremtené a lehetőséget munkahelyek létrehozatalára, és nem éhbérért, hanem normális, a piaci versenyben kialakuló fizetésért.

Kérdés a közönségből (Takács Judit): Azt szeretném kérdezni, önök hogyan definiálnák a társadalmi integrációt, illetve dezintegráció fogalmát?

SZ. I.: Elfogadom a kritikát, valóban integrációról és dezintegrációról kellett volna beszélnünk. Az egyik bajom az, hogy nem igazán tudom, hogy ezek a fogalmak mit jelentenek. Nem tudom, hogy hogy mérem az integrációt vagy a dezintegrációt. Azt hiszem, Magyarországon nagyon hosszú ideje egy nyomatékosan dezintegrációs folyamat van, pontosan az, amiről Tamás is beszélt. 1990-ben megszűnt a munkahelyek egyharmada, ezekből a munkahelyekből jóformán semmi újra nem keletkezett, és ami ennél is súlyosabb, 1990 körül az ötvenes éveiben járó emberek jelentős része állását veszítette. Hát, az sem volt jó, de ma már, ha jól értem, a huszonévesek sem tudnak elhelyezkedni, hanem időnként egyetemi diplomával elmennek Angliába pincérnek, mert még mindig ez a megélhetési lehetőségük. Tehát azért a társadalomnak az alaptendenciája, ha úgy tetszik, a társadalomnak a széthasadása, én ezzel teljesen egyetértek, egy aránylag nem nagy létszámú, de nagyon jelentős legalsó osztálynak a leszakadása, ami problémát jelentett. Én Ferge Zsuzsának nagyon jó barátja vagyok és nagyon-nagyon tisztetem, de azt hiszem, hogy a szegénység fokának a túlértékelése – amire, azt

hiszem, Zsuzsának hajlandósága van – a társadalompolitika szempontjából is veszedelmes. Mert nem igazán a középrétegek kínlódása az alapvető probléma, hanem a leszakadó, és a leszakadásban magát újratermelő rétegekre kell a társadalompolitikának elsősorban odafigyelnie. A középrétegek sincsenek túlságosan jó állapotban, azzal is, azt hiszem, egyetértek, hogy valószínűleg az ő helyzetükben is állt elő romlás, de az igazi probléma nem ezekben a rétegekben van. Velük, ha a gazdasági fejlődés beindul, a piac elkezd működni, hogyha az állam nem beszél egyre és egyre többet bele a piac működésébe, akkor ővelük valami majd csak lesz. De van a társadalomnak egy olyan alsó rétege, aminek nem remélhetjük a problémáinak a megoldását a piactól. Nem fogja megoldani. Ehhez célzott társadalompolitikára van szükség. Ezért én teljes mértékben egyetértek Tamással, jobb, hogyha a társadalmi szegénységnek a szintjét valahol a 15–17%-os sávban vonjuk meg, inkább, mint a 40%-ban, és legfőképpen abban az osztályban, amelyik leszakadóban van, amelyik dezintegrációt mutat, és amelyeknek a társadalom legalján való önreprodukcióján valamiképpen keresztül kellene törni. És az elmúlt húsz esztendőben nem volt kormányzat, amelyiknek erről igazán konstruktív elképzelése lett volna.

K. T.: Én nem beszélnék már a dezintegráltság strukturális összefüggéseiről. Teljesen egyetértek azonban azzal, hogy a magyar társadalom dezintegrációja sokkal szélesebb körű, mint pusztán strukturális probléma. Hadd utaljak itt három másik olyan tényezőre, amelyet nagyon komolyan tartok a magyar társadalom dezintegráltsága szempontjából. Az egyik, amit már elég régóta mutatnak ki a kollégák, a rettenetes bizalomhiány. Bizalomhiány az intézményekkel kapcsolatban, és bizalomhiány a többi emberrel kapcsolatban. Ez valószínű, hogy mindig is magas volt az utóbbi negyvenötven-nyolcvan év történetében, de biztos, hogy ebben a tekintetben még romlott is a helyzet. A másik ilyen, ami részben azért összefügg a bizalomhiánnyal is, az a kiegyensúlyozottság és megbízhatóság hiánya. Szóval egy olyan társadalomban, ahol egy parlamenti ciklusban négyszáz törvényt módosít a kormánypárt, ott a társadalom óhatatlanul dezintegrálttá válik. Egy olyan társadalom, ahol folyamatos államosítási hullámok vannak, ahol a korrupció vállalható strukturális elemmé válik, dezintegrálódik. Tehát félreértés ne essék, a magyar politikai rendszer álszent megoldása, hogy a pártfinanszírozást soha nem lehetett nyílttá tenni, mert a politikusok mindig féltek tőle. Ezért minden eddigi kormány a rendszerváltás óta belepisilt a medencébe. De most ki is állnak a trambulínra, és onnan. Ez nyilvánvalóan szintén dezintegráltságot eredményez. A társadalmi közélet szempontjából azonban a számomra a legsúlyosabb dezintegráltságot az eredményezi – és ebben a politikusok mellett a magyar értelmiség egy jelentős része is rendkívül hibás –, hogy ebben az egy tekintetben lényegében tényleg a Rákosi-korszak köszöntött be: minden politikai erő és minden értelmiségi csoport úgy gondolja, hogy aki nincs velünk, az ellenünk van. A szétszakítottság nem a társadalom egészére vonatkozik, mert a társadalom nagy része ezzel nem törődik. Négyévenként elmegy választani, és isten tudja minek alapján, de valahogy szavaz. De van egy csoport, Gombár Csaba kifejezésével a politikailag nem névtelenek csoportja, tehát a politika iránt érdeklődő értelmiségnek, középrétegeknek,

politikusoknak a csoportja, amely minden oldalon csak a saját kizárólagosságában hisz, és úgy gondolja, hogy aki nem ért vele egyet, az ellenség. Ha egy társadalomban ez eluralkodik, az szükségszerűen dezintegráltságot eredményez, tehát korántsem gondolom azt, hogy a dezintegráltság kizárólag strukturális tényezőkre vezethető vissza. Lélektani, értékválasztási és politikai tényezők is jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar társadalomban erős dezintegráltság figyelhető meg.

K.I.: Köszönöm szépen ezt a két órát, a sok-sok véleményt és okos tanácsot a következő kutató-sokra.

FERGE ZSUZSA

UTÓLAGOS CSATLAKOZÁS A KOLOSI-SZELÉNYI PÁRBESZÉDHEZ

A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEKRŐL

Kovách Imre, a beszélgetés szervezője engem is meghívott a június 24-i beszélgetésre. Akkor nem tudtam elmenni, hát arra kért, hogy írásban kapcsolódjak a résztvevőkhöz. Imre kérdéseit utólag, az eredeti beszélgetés ismeretében könnyebb is, meg nehezebb is megválaszolni. Örültem volna, ha akkor eleget tudtam volna tenni Imre felkérésének. Most kevésbé kínlódnék, hogy úgy tegyek, mintha nem ismerném partnereim válaszát, meg úgy tegyek, mintha a válaszom spontán lenne. Egyik próbálkozás sem sikerülhetett. Természetesen minden válasznál befolyásol a beszélgetés teljes leírt nyers szövege. Végül, de nem utolsósorban: nem lehet spontán az, amin van időm (ha mindig kevés is) elgondolkodni, és aminek alkalmasint utána tudok nézni.

Kovách Imre: ...Hadd kérdezzem tehát először is meg, hogy vagytok? ...hogyan érzitek magatokat 2014 nyarának magyar társadalmában?

Ferge Zsuzsa: Nem tudom szétválasztani a köz-énemet meg a magám-énemet még ennél a kérdésnél sem. Személyesen, köszönöm szépen, jól vagyok – a nyarat egy kertben töltöttem, sokat voltam a családommal, unokákkal, dédunokákkal. Ez csoda. De az én szakmámban, a szociológia és szociálpolitika határán, és főleg, ha a gyerekek sorsa áll a munka középpontjában, nem tudom csak a kertemet ápolni. Szentimentálisan úgy is mondhatom, hogy minden megkent vajjas kenyérenél eszembe jutott: milyen sok gyereknek nem jut se vaj, se szalámi, és olykor még kenyér sem. Kevésbé szentimentálisan: kollégáimmal együtt augusztus végén fejezzük be a *Civil jelentés a gyerekesélyekről* 2013-as kötetét, ami ezt az érzést sok konkrét adalékkal alátámasztja. Ebben olyasmikkel foglalkozunk, hogy mit vállalt Magyarország a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiában a gyerekek és szegények sorsát illetően, ebből eddig mi valósult meg, és mire látunk a továbbiakban esélyt. Talán nem meglepő, hogy a kép szomorú, és kicsit sem biztató. Voltak kis kormányzati erőfeszítések (főleg európai pályázati pénzekből). Ám előbb a válság, utóbb rövid- és hosszú távú politikai döntések szinte minden területen szándékkal és tudatosan rontották a rosszul indulók helyzetét és esélyeit.

A kötet elkészítése nem volt könnyű. Fontos információk gyakran nem vagy alig elérhetők. Saját adatfelvételt már régen nem tudunk csinálni, ezért rengeteget „bányásztunk”, főleg a KSH, az Eurostat meg a Tárki adataiban. A KSH adatai mind hiányosabbak, és adatbázisai nehezen hozzáférhetők. Az adatközlések gyakran késnek, még az online kiadványoknál is spórolnak a részletes és rendszert alkotó csoportosításokkal. A kényesebb adatok – például a közfoglalkoztatásról – gyakran homályban maradnak. A Tárki mintája nem elég nagy ahhoz, hogy különböző típusú gyerekes család-

kat vizsgáljunk (a 2012. évi mintában összesen 600 16 éven aluli gyerek volt). Az Eurostat adatai (amelyek a tagországok statisztikai hivatalaiból származnak) a leginkább felhasználóbarátok a weben, és külön előnyük, hogy nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tesznek. A másik forrástömeget a jogi, kormányzati dokumentumok, az EU-s (EU-tól kiinduló és EU számára készített) anyagok, nyilvános dokumentumok (sajtóközlemények, internetes hírportálok anyagai, stb.) és a témánkra vonatkozó bel-és külföldi szakmai tanulmányok jelentették. A sok nehézség közül csak néhányat említek. A jogszabályok, amelyek számunkra különösen fontosak, minden szinten sebesen és rosszul nyomon követhetően változtak. A kormányzati közlemények többnyire olyan sikerjelentések, amelyeknél ellenőrizni kell, hogy pl. az „emelkedés” valóban pozitív változást jelent-e, vagy épp a terhek növekedtek. A legnehezebb annak a máig sem teljes megértése volt, hogy a szegények elleni, számtalan területen folyó háború nem esetleges mozzanatok halmaza. Mintha Kolosi Tamás is valahogyan utalna erre az értetlenségre. Szinte felfoghatatlan ugyanis, hogy létezhet egy – igaz, folyton *ad hoc* elemekkel kiigazított vagy dúsitott – tudatosan rögzített elképzelés, amely a szegény (és talán cigány) „kérdés” megoldását abban látja, hogy ezeket a csoportokat láthatatlanná teszi, a közös lakóhelyekről, iskolákból, ellátásokból, intézményekből (a börtön kivételével) fokozatosan kiszorítja egy másik, a „nemzeti” társadalmon kívüli, a legitim társadalmi tagság teljes tartalmát tagadó társadalmi térbe. A hivatalos szövegekből természetesen mindennek az ellenkezője hangzik – ezért van szükség nagyon körültekintő szociológiai elemzésekre.

A civil jelentés egy korábbi munka folyamánya. Nálam a „nyugdíjazás” nem jelentett különösebb változást. Még abba sem hagytam az egyetemi munkát, már benne voltunk a gyerekesély-programban egy régi és új kollégákból verbuvált pompás csoporttal, ami az MTA égisze alatt működött. A program szokatlan kombinációja volt egymáshoz kapcsolódó új kutatásoknak, az ezekre épülő szociális tervezésnek, egy szociálpolitikai program monitorozásának, és a kutatási eredmények gyakorlati alkalmazásának. Ez volt életem első és egyetlen, bár kicsit sajátos akciókutatása, ahol szabad volt „beavatkozni” a társadalmi folyamatokba. Mire ennek a tapasztalatait feldolgozhattuk volna a „tudomány” számára, a csoportot egyik napról a másikra felszámolták, nekünk pedig elvben ott kellett hagynunk a terepet. Ezért a kollégáim megszervezték a civil Gyerekesély Egyesületet. Tagjai önkéntesként valahogy elvárta a terepen elszakított szálakat, továbbá megígértük magunknak, hogy legalább két évente készítünk egy civil jelentést arról, hogyan alakul a gyerekek sorsa. E mellett sok más is foglalkoztat. Így például az, hogy hogyan tolódnak egyes korábbi „jóléti” államok a büntető-bosszúálló állam felé, és hol tart Magyarország ezen az úton. És persze az egyenlőtlenség és társadalmi megosztottság nekem már örökzöld témáim maradnak. Vagyis hát úgy tűnik, nem nagyon tudom abbahagyni a munkát, amíg élek, még akkor sem, ha ezt tényleg csak magamnak csinálom, külső elvárások vagy visszaigazolások nélkül.

K.I.: A második apropóját a mai délelőttnek az adja, hogy sok kutató összefogásával elkezdünk egy kutatási projektet, melynek az egyik motiválója az volt, hogy mindenütt a világban, de a magyar szociológiában talán még erősebben az egyenlőtlenség, struktúrakutatások jelentették a társadalomról való szociológiai beszédmód egyik fő vonulatát. Úgy gondoltuk, hogy ezek a kutatások mára egy kicsit elfáradtak. A te könyved¹ 2000-ben jelent meg erről a témáról, utána leginkább olyan olvasmányélményeim vannak, szerencsére a fiatalabb korosztályoktól is, amelyek újítani akarnak, keresik az utat, mit lehetne csinálni. Ferge Zsuzsa is megpróbálta a tőkeviszonyokat átforgatni stratifikációs modellekbe, de hát ezek „csak” útkeresések. Úgy gondoltuk, hogy a szakma legnagyobb tapasztalattal rendelkező képviselőinél rákérdezzünk arra, hogy ők hogyan is képzelnék el a társadalmi egyenlőtlenség kutatások megújítását. Nem azt kérdezném tehát, hogy visszafele mi történt, mert azt hiszem, akkor tartjuk tiszteletben az életműveteket, ha azt kérdezzük, hogy hogy mehetnénk innen előre. Mit lehetne tartalmi, módszertani értelemben is kezdeni az egyenlőtlenségkutatással? Sok-sok kritikát kapott a fiataloktól az, amit csináltatok, csináltunk, keresik az utat, egy paradigmán, két paradigmán, három paradigmán belül. Ti hogyan csinálnátok most egy egyenlőtlenségkutatást, ha úri kedvetek, időtök és esetleg még anyagi forrásaitok is ezt lehetővé tennék?

F.Zs.: Bonyolult ügyek ezek, sokféle választ hívnak elő. Hát először is, itt a generációs kérdés. Annak nagyon örülök, hogy a fiatalok, az utánunk jövők új utakat keresnek, akár a szokásos generációs konfliktusként élük ezt meg, akár a változás természetes folyamataként. (Zárójelben: a generációs konfliktus valószínűleg erősödni fog. Az emberi életkor, sőt, a minőségileg elfogadható életkor meghosszabbodott, vagyis sokkal több az idős társadalomtudós, ezen belül szociológus, mint valaha volt. Elfoglaljuk a jobb helyeket, elszívjuk az érdeklődés egy részét, gátoljuk a fiatalabbak érvényesülését. Eközben Magyarországon még súlyosbítja a helyzetet, hogy a társadalomtudományok elfogadottsága csökken. Ezzel a fiatalok számára még a munkahely-hiány is nő, hiába mentünk mi nyugdíjba.)

De azt hiszem, az útkeresés nem feltétlenül korszecifikus. Az egyik legizgalmasabb élő szociológusnak Zygmunt Bauman tartom. Közel 50 éves volt, amikor Angliában végre megtapasztalhatta, mit jelent a gondolkodás szabadsága és jó íze. Most, a 90. éve felé tartva, tucatnyi újat hozó könyv után, élő bizonyítéka annak, hogy a kor előny is lehet, és hogy a szociológiai gondolkodásra egyre nagyobb szükség van. Ha válság van, akkor az nem annyira a szociológia, mint a társadalom szinte folyamatos, ma felerősödő válsága. A mai válságot, a növekvő egyenlőtlenségeket, individualizációt és gyengülő kötéseket, a társadalmi szétesést, az egyre növekvő szorongást és biztonsághiányt kelle-ne megértenünk. Azt, hogy tényleg kicsúszott-e az emberiség kezéből minden eszköz, hogy valahogyan kezelni tudja saját sorsát. Bauman szociológiája ennek az irányíthatatlan sorsnak a tagadása. A szociológusnak fel kell dolgoznia az emberi tapasztalatokat, és másoknak is eszközöket kell adnia, hogy megértsék saját életük értelmét és lehetőségeit. Igen, azért, hogy legalább el tudják képzelni a

¹ Kolosi Tamás (2000): A terhes babapiskóta. Budapest: Osiris.

változtatás lehetőségét – hiszen nagyon nem jó úgy, ahogy van. Ehhez a szemlélethez hozzátartozik a ráció igenlése is, ha morállal és a világ varázstalanításának tagadásával párosul, és hozzátartozik egy határozott, világos, humanista értékválasztás.

Innentől számos örökzöld vitába ütközünk arról, hogy mi a tudomány? Tudomány-e a szociológia, ha nem követi a természettudományok tudományosságát? Kell-e, létezik-e értékmentes szociológiai kutatás? Mi a struktúra meg a kultúra viszonya? Mi az, hogy „normál” szociológia, illetve mit jelent az, hogy elsodródunk a humán tudományok felé? Minderről bizonyára hárman háromfélét gondolunk. Az én meggyőződésem az, hogy nincs, és nem lehet értékmentes szociológia. Sőt, de ezt már kimondani is félek, a szociológiának kevés értelme van, ha nem vállalja fel (többek között) társadalomkritikai felelősségét. Azt is gondolom, hogy a tudományosság nem a matematikai modellezéssel kezdődik és végződik. Nem lehetünk olyanok, mint a természettudományok, hiszen a csillagok meg a kecskék nem tudják, hogy vannak. Az embereknél a tudat mindenbe beleszól, ahogyan ezt ezerszer elmondták már. A megfigyelés kényszere, a tények gyűjtése minden tudomány közös eleme. A természettudományok lényege (már amikor erre lehetőség van – ami a matematikában mondjuk a szó szoros értelmében nem igaz) a kísérletezés, a hipotézisek tesztelése próbákkal és ellenpróbákkal. Emberekkel azonban tilos, a társadalmakkal (a mi tapasztalataink alapján) nemigen szabadna kísérletezni. És tudomásul kellene venni, hogy a szociológia nem magáért való tudomány. Ha van értelmes mondanivalónk a társadalomról, ezt közérthetővé kéne tenni. Az atomfizika a szakembereknek szól – de az atombombák és még pusztítóbb fegyverek fejlesztése és gyártása közügy. Ugyanez igaz az egyenlőtlenségekre és az ellenük való küzdelemre.

A struktúra, mint összetartozók halmazainak kapcsolódó és nagyjából hierarchikus rendszere valóban mind kevésbé értelmezhető egy egyre inkább „cseppfolyós” világban. De az egyenlőtlenségek, a szegénység-gazdagság, az új létbizonytalanságokkal jellemzett prekariátus azért valamilyen értelemben strukturáló tényezők. A kauzalitással meg furcsán vagyok. Nem tudom, hogy valóban ez-e a tudomány egyetlen, vagy fő kritériuma. Az ok-okozati összefüggések körkörösök is, meg végtelenek is. Minden megtalált ok maga is valaminek az okozata, és a „végső okot”, hogy „miért nő a fű, hogyha majd leszárad? miért szárad le, hogyha újra nő?” még senkinek sem sikerült megválaszolnia. Azután úgy látom, bizonyos ok-okozati összefüggések felfedésére azért van eszközünk. A szokásos panel-vizsgálatok bizonyos problémáit egyre jobban oldják meg az ún. kohorsz kutatások, mint amilyen az angol *Millenium Cohort Study*. (Ez már a negyedik. Fantasztikus és elérhető adathalmaz. 19 ezer körüli minta a 2000-ben született csecsemőkről, akiket meghatározott terv szerint követnek, időről időre új kérdőívekkel bővítve az adatokat.) Végül pedig azt hiszem, hogy ha valahol, akkor a jelenségek magyarázatánál korlátlan helye van a szociológiai képzeletnek.

Én egy későn felismert csapdában érzem magam. A munkámat statisztikusként kezdtem. Különös szerencsémre abban a hivatalban lehetőség nyílt arra, hogy az akkoriban égető valóságos kér-

désekre statisztikai felmérésekkel keressünk választ. (Pontosabban: más törvényes lehetőség, mint a statisztika, nem is igen volt.) Az első rétegződés-felvétel olyan kérdésekből született, hogy miféle (értelmezhetetlen) osztályokról beszél a politika, vagy miért mondja, hogy ez az egyenlőség társadalma, miközben a kis háztartásstatisztikai füzetekből ennek az ellenkezője látszik. Kaptunk válaszokat, amelyeket bizonyos korlátok közt nyilvánosságra is lehetett hozni. Az adatok értelmezésénél aztán át kellett lépnem az akkor nálunk nem-létező szociológiába, amit sosem tanultam. Talán épp más perspektíva híján, de a strukturális közelítés és az egyenlőtlenségek meghatározó jelentősége a szociológiai gondolkodásom centrumában maradtak, a számok pedig e gondolkodás talpköveivé váltak. (Igaz, én sokáig nem mertem struktúrának hívni azt, amit inkább leíró rétegződésnek tekintetem. Kár, hogy ezt a jó szokást részben feladtam.)

A csapda az, hogy ezek az alapok sokáig megnehezítették, hogy erről a szintről elmozduljak az általánosabb felé is, meg a konkrétabb felé is. Az általánost sokféle módon lehet érteni. Egyszer akkor beszélgettem Bourdieu-vel, amikor az *Örökösök* (*Les héritiers*) után, ami 1964-ben jelent meg, a társadalmi újratermelésről (*La reproduction*) írták Passeronnal a könyvüket. Az *Örökösök* egy empirikus kutatás elemzése volt. A *Reproduction* ugyanarra az adatfelvételre támaszkodott, de ahogy Bourdieu fogalmazott, „most kiveszem az építmény mellől az egész állványzatot”. Ebből az oktatási rendszer olyan elemzése született, amelynek központi fogalmai, az újratermelést segítő szimbolikus erőszak és a habitus, nem a matematikai modellek, hanem a szociológiai képzelet termékei. A számok nélkülözhetetlenek. Szükségesek, de nem elégségesek a szociológiai képzelethez. Én néha úgy érzem, hogy a számok kalodába zárnak, amiből szeretnék kilépni. A konkrétságon meg azt értem, hogy világossá kell tenni, a számokban emberekről és emberi sorsokról van szó, és azt is meg kell érteni, hogy ők hogyan kerültek az adott helyzetekbe, vagy hogy hogyan élnek meg azokat. Utasi Ágnes meg Losonczi Ágnes ezt sokkal korábban tudták – az irodalomról nem beszélve. Závada Pált biztosan ez a hiányérzet vezette át az irodalomba, ahol fantasztikus új valóságokat hozott létre. Én a különböző közelítéseket nem tudtam összekapcsolni. Ezért aztán elmaradt egy csomó kérdés, amelyre a saját eszközeimmel nem tudtam volna válaszolni.

Sokat írtunk a (felfelé irányuló) társadalmi mobilitásról, és lehet, hogy ez a „legtudományosabb”, mert leginkább modellezhető szociológiai terület. De máig nem tudunk eleget arról, hogyan éltek meg a változásokat a férfiak, nők és a gyerekeik, mit jelentett a faluból városba költözés, hogyan hatott mindez a kapcsolataikra, a vágyaikra és a terveikre. A lefelé mobilitás megéléséről azért tudhatunk kicsit többet, mert a pozíciót veszítők eleve magasabb kulturális szinten voltak, jobban tudták saját helyzetváltozásukat maguk és mások számára értelmezni. Utaljak Esterházy Márk-jára? Arra sem kerestünk választ, hogy ha a társadalmi helyzetek újratermelődése a fő társadalmi szabály, akkor hogyan értelmezendő a mobilitás? Itt a jól ismert társadalmi-kulturális-gazdasági tényezőkön túl a mikrohatásokig, kapcsolatokig, önéletrajzi mozzanatokig, irodalmi tanúságtételekig sok mindent

egybe kéne kevernünk. Ebben az esetben sem hiszem azt, hogy ha a számszerűsíthető változóink csak a mobilok és nem mobilok közti különbségek felét magyarázzák, akkor a többiért a „genetika” felelős – illetve nem tudom, mit is értünk genetikán.

Nincsenek szociológiai kérdéseink és válaszaink arról, hogy miért fogadta el a mindenkori többség a mindenkori – gyakran embertelen vagy erkölcstelen – uralmakat, miközben azok ideológiai töltése radikálisan változott, és hogyan változtak eközben a szociológiai törésvonalak. A politológia, sőt a filozófia is sokat feltesz az utóbbi kérdések közül, de a válaszok más összefüggéseket mutatnak, mint amilyenekre talán a szociológia képes lenne. Visszamenőleges lelkiismeret-furdalásom legkevésbé az egyenlőtlenségekkel kapcsolatban van. Az első perctől tudtam, és amikor és ahogyan lehetett, meg is írtam, hogy az egyenlőség politikailag nagyszerű jelszó, ám szociológiailag csak az egyenlőtlenség fogalma értelmezhető. A jelentős egyenlőtlenségek társadalmilag betegítenek, ugyanúgy, mint a szabadság hiánya. (Igaz, az utóbbiról sokáig nem lehetett beszélni.) Piketty könyve az egyenlőtlenségek növekedéséről azért különösen pompás, mert most végre az érdeklődés középpontjába került a téma. Igaz, főképp csak a jövedelmi-vagyoni oldala, holott az egyenlőtlenség is ezerarcú. Sajnos, ez a világsikerű könyv is következmények nélkül fog maradni. E sok kitérő után megpróbálok egyenesen is válaszolni a kérdésedre: hogyan folytatnám az egyenlőtlenség-kutatásokat?

- Megpróbálnám feltérképezni, hogy a társadalmi és fizikai életesélyek szempontjából az egyenlőtlenségek mely típusai, ha tetszik dimenziói fontosak, és miért. (A társadalmi és fizikai életesélyek számomra kulcsfogalmak.) Persze, nem csak tárgyasult összetevők vannak, mint a pénz, a lakáshelyzet, a táplálkozás vagy az iskolázás, hanem olyasmi is, mint a szubjektív jóllét, elégedettség, ha tetszik, a ma divatos boldogságérzés, vagy a jogtudat (nem jogismeret) és a méltóság-tudat.
- Megpróbálnám megvizsgálni, hogy a dimenziók közül melyik hogyan mérhető (ha egyáltalán!), ha nem számszerűsíthetők, akkor hogyan jellemezhetők. Ilyen vizsgálódások alapján valamit lehet mondani – hol metrizálva, hol nem – a társadalmi távolságokról.
- Meg kellene magyarázni, melyik egyenlőtlenség miért fontos, mi a baj velük, melyikből mi következik a társadalmi és fizikai életesélyekre nézve, illetve a társadalom minőségére nézve? Ha ezeket a vélekedéseket alá akarjuk támasztani, akkor mérhetetlen mennyiségű kutatás kell.
- Mi, kutatók, ha tetszik kívülállók, úgy látjuk, hogy az egyenlőtlenségek rontják a társadalom minőségét, valószínűleg gazdasági hatékonyságát is, biztosan rombolják a demokráciát, stb. Ezt a következményeknél már elmondtuk. De mit gondolnak az érintettek „lent”, és talán „fent” is? Mekkora egyenlőtlenségek viselhetők el? Úgy tetszik, akármekkora – hiszen mindig mindenhol szinte végtelen ideig elviselték őket. Ma Magyarországon zokszó nélkül, vagy legalábbis látható politikai konfliktusok nélkül viseli el a növekvő többség az egyre nagyobb egyenlőtlenségeket. Miként a szabadságtól megfosztást is.

- És ha a szenvedő felek mindezt elviselik, akkor mi ennek a magyarázata? Mi ebben a szerepe a szimbolikus erőszaknak, mi a reprodukciós mechanizmusoknak, a belénk szervült „habitusnak” (ami a szocializációs folyamat kemény magja), mi az ismeretlentől való félelemnek, stb. Azt hiszem, a létbizonytalanságtól, pontosabban a megélhetés elvesztésétől való egzisztenciális félelem is valahogyan összekapcsolható a szimbolikus erőszakkal, hiszen folyamatos látens, ki nem mondott fenyegetés. Ha az összekapcsolás lehetőségében nincs igazam, akkor a létbizonytalanság miatti szorongás önálló, ma talán a legfontosabb tényezője a látszólagos nyugalomnak. Mindennek a következménye az, hogy a legjobban érintettek vannak leginkább megfosztva attól, hogy meg tudják fogalmazni, miért rossz úgy, ahogy van.
- Tovább mennék abban, de lehet, hogy már az egyik korábbi kérdés kapcsán is érinthető ez a metaszet, hogy mindez hogyan hat az egyénekre, családokra, lelki egészségre, családok szilárdságára, stb.
- Keresném, hogy mit tehetnek a társadalmi szereplők, első renden az állam, de messze nem csak az állam, az egyenlőtlenségek korlátozásáért. Csak ma már a korábbiaknál kevésbé bíznék az állam vagy a civilizáció áldásos hatásaiban, és kicsit megrendült a civil társadalomba vetett bizalmam is. Ami a hatások értelmezését illeti, engem mindig érdekelt, hogy a cselekvések hatásai tekinthetők-e valamilyen intencionált akarat következményének; vagy Merton „*unintended*”, nemszándékolt következményéről van szó; vagy ennek egy olyan variációjáról, amit (nem nagyon pontos kifejezéssel) kvázi-intencionális hatásnak hívok, ami nem szándékolt hatás, de „se nem meglepő, se nem kellemetlen azok számára, akik tehetek volna valamit egy másfajta kimenetelért”.

Nem folytatom – pedig még szó sem esett történelemről, a társadalmi individualizálásáról, versenyéről és szolidaritásról, nemzetközi összehasonlításról, az egyenlőtlenség és a kirekesztés kapcsolatairól, és sok mindenről, ami majd még a kutatók eszébe jut.

K. I.: Van azért néhány olyan tényező, amire az elmondottakon túl is valamilyen választ kellene kapnunk. Az én közelítesemben egy ilyen halmaz az a fajta elosztási, redisztribúciós rendszer, amiről, valljuk be őszintén, nem csak mi, hanem a velünk együtt élő közgazdászok is vajmi keveset tudnak. Milyen kérdések azok, amiket a redisztribúció kapcsán megfogalmaznátok, hiszen az életművetek más-más korszakában ugyan, de ez a kérdés előjött, annál is inkább, mert örökzöld probléma, és enélkül nem tudjuk az egyenlőtlenségeket se értelmezni.

F. Zs.:Az állam szerepe nem csak a redisztribúció miatt fontos. Közel száz év óta sokakat foglalkoztat, hogy mi kellene, hogy legyen a nemzetállamok – mind gyakrabban egy (nemlétező) nemzetközi állam – pozitív szerepe a nemzeti és nemzetközi piacok szabályozásában, a politikai demokrácia és jogállamiság fenntartásában, a konfliktusok békés megoldásáról már nem is beszélve. Aztán, a redisztribúció nem ott kezdődik, hogy az állam eloszt, hanem ott, hogy elvesz – többnyire adó-

ban. (Nem csak a személyi jövedelemadóról van szó, hanem minden adó- és állami bevétel típusról.) Voltaképpen az adóztatás az állam legfőbb legitim eszköze az egyenlőtlenségek korlátozására. Itt már elég jól látható az állam érték-elkötelezettsége. Nem véletlen, hogy egyenes, egykulcsos, vagy épp degresszív adó, amilyen például a magyar családi adókedvezmény, leginkább az EU kelet-európai részén van. (A világban általában is ritka, illetve igyekeznek a többnyire degresszív adókedvezményeket csökkenteni.) Ha már a források ügye tisztázott, akkor kerülhet sor az állami elosztás, illetve újraelosztás kérdéseire. Ismétlem, az elvonások és elosztások mögött (feltehetően, bizonyíthatóan?) ugyanazok az államcélok és erőviszonyok fedezhetők fel, vagyis a két oldalt, valamint a köztük lévő összefüggéseket együtt kellene vizsgálni.

A redisztribúcióval kapcsolatban olyan általános kérdések tehetők fel, hogy milyen szükségletekre irányul és miért (ebben az egészség, oktatás is benne vannak); hogy milyen formában (természetben, pénzben, szolgáltatásban) történik és miért? (A szegényellátásoknál a pénz helyett a természetbeni felé mozdulás mit jelent?) Hogy milyen feltételekkel hozzáférhető mindez – ami egyre inkább kulcskérdés, mert nagyon közelről érinti a jogokat és a méltóságot. Az ún. CCT, a „*Conditional Cash Transfer*”, a feltételes készpénztranszfer a Világbank munkássága nyomán mantrává és terjedő gyakorlattá vált. (Magyarország ezen belül szeretne a Cash összetevőtől szabadulni, hiszen a szegények, úgymond, mindig rosszul költik el a pénzüket.) További kérdés, hogy az állam felelőssége-e, hogy alulról is korlátozza az egyenlőtlenségeket – jó esetben a garantált alapjövedelemmel, rosszabb esetben egy korrekt szociális minimummal. Az a 200 milliárd, amit most akar a Magyar Nemzeti Bank a „saját” pénzből egy új unortodox közgazdasági egyetemre elkölteni, félig-háromnegyedig megoldaná a tisztas szociális minimumhoz, sőt, az alapjövedelemhez közelítést is. A szociális minimum/alapjövedelem nem csak a leszakadó rétegek ügye – nagyon sok a dolgozó szegény. (Ezért szeretek több fogalmat használni a „szegénységgel” kapcsolatban.) Elég érdekes, hogy mindkét megoldás Európa-szerte és a világ számos más országában a politika napirendjén van, nálunk meg még az a kis LÉT-pénz vita is hamar elhalt, még az úgynevezett baloldal is süket volt rá. És aztán jön mindennek a hatása, az állam – Kolosi által pontosan megfogalmazott – felelőssége az adott viszonyok fenntartásában, illetve ilyen vagy olyan elmozdításában.

K.I.: Köszönöm szépen. Még a network kutatások használhatóságáról, meg az új kvalitatív technikákról kérdezem majd a kollegákat.

F. Zs.: Ezekben a kérdésekben majdnem laikus vagyok, de azt hiszem, a módszerek együttes használatára van szükség. A hálózatkutatásban (de már a szociometriában is) nagy lehetőségeket látok, pláne széteső világunkban. Még Angelusz Robival és Tardos Robival közösen beszélgettünk arról, hogy hogyan lehetne a mi rétegződés-egyenlőtlenség-struktúra (ahogy tetszik) klasszifikációs közelítéseinket és a hálózat-elemzést összekapcsolni. Igaz, ott is fenyeget a túlzott szcientizálás veszélye. Mégis kiváltságosan jó – kvantitatív és kvalitatív – módszer például a különböző típusú társa-

dalmi távolságok elemzésére vagy az individualizálódási folyamatok nyomon követésére. Aztán ennek a beszélgetésnek nem lett folytatása – s Angelusz Robival sajnos már nem is lesz.

Ami a „kvantitatív” és „kvalitatív” nevezett módszereket illeti, ez a szembeállítás is értelmezendő. „Spontánul” persze tudjuk, hogy miről van szó. Mégis, azt hiszem, hogy a „mennyi” és a „milyen” kérdései további gondolkodást igényelnének. A „mennyinek” szinte nincs értelme a „milyen” nélkül, még olyan elvont fogalmaknál sem, mint a GDP növekedési aránya, vagy a népességszám változása. A „milyen” talán (látszólag?) értelmezhető a „mennyi” nélkül, de előbb-utóbb valamit a dolog súlyáról is mondanunk kell. Ezek meglehetősen homályos szövegek, de nem állok készen sokkal részletesebb elemzésre. Valamennyire mindig láttam a magam statisztikusi korlátait. A saját tapasztalataim szerint is üdítő és gazdagító, ha a számsorokat ki tudjuk egészíteni az érintettektől származó autentikus szövegekkel, a résztvevő kutatás eredményeivel, vagy éppen fényképekkel. Újra kell gondolnunk a módszertan egyik alapkövét, hogy vigyázni kell, nehogy a kérdéseinkkel „rávezessünk” vagy „befolyásoljunk”. Bármennyire óvatosak vagyunk is, mindig beavatkozunk és befolyásolunk. Tudatosítunk dolgokat, amik annyira szervesen részei a kérdezett életének, hogy külön, önálló kérdésként sosem gondolkodott róluk. Ezért talán ennek a befolyásolásnak a szerepét, lehetőségeit, hatásait, kárait és hasznait kellene jobban megértenünk. Már sokan ráléptek erre az útra – izgalmas kaland.

MÓDSZEREK A KVANTITATÍV TÁRSADALOMKUTATÁSI PARADIGMÁKBAN²

Absztrakt

A kvantitatív társadalomkutatás paradigmái nem csak a kutatási problémákat, hanem a módszereket tekintve is behatárolják a szóba jöhető alternatívák körét. Vagyis, bár ritkán reflektálunk erre, a statisztikai eszközök közötti választás nem pusztán technikai kérdés. Hasonlóan ritkán merül fel az a szempont, hogy maga az eszköz is hatást gyakorolhat az általa szolgáltat tudományra, annak szemléletére, fogalmaira, kérdésfeltevéseire. Írásomban ezeket az álláspontokat igyekszem néhány – köztük Bourdieu korrespondenciaelemzését, a mobilitáskutatás paradigmáit, a Big Data társadalomkutatási felhasználását és általában a módszertani innovációk diffúzióját érintő – példával alátámasztani.

Kulcsszavak: tudományos paradigmák, kvantitatív módszerek, statisztikatörténet

Abstract

Methods of quantitative social research paradigms

Quantitative social research paradigms limit not only the scope of alternative research questions but also that of the alternative methods. In other words, although we rarely reflect on this, the choice of statistical tools is not only a technical issue. Similarly rarely mentioned aspect is that the statistical tool itself may affect the science it serves, in terms of approaches, concepts and research questions. In my paper I try to support these positions by giving examples concerning Bourdieu's correspondence analysis, the paradigms of mobility research, the applications of Big Data in social sciences and the diffusion of methodological innovations.

Key words: scientific paradigms, quantitative methods, history of statistics

¹Adjunktus, ELTE TáTK, Statisztika tanszék

²A dolgozat a Kulcskérdések a társadalomkutatásban – *Kánon és apokrif* c. konferencián elhangzott előadásom (Németh, 2013) kibővített változata.

A tanulmány elkészítése során az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatását élveztem.

Mottó:

„Forradalom ment végbe a társadalmi mobilitáskutatásában: az egykoron uralkodó Blau-Duncan paradigmát a loglineáris modellezés döntötte le a trónról. [...] A loglineáris forradalom figyelemre méltó kísérlet volt, és kezdetben úgy tűnt, fényes új jövőt kínál Blau-n és Duncan-en túllépve. [...] Végül, én úgy gondolom, Goldthorpe kísérlete elbukott. Azóta több mint egy évtized telt el. Számtalan modellt illesztettek, design-mátrixok seregeit vették számba, khi-négyzetek ezreit sorakoztatták fel. Mégis, kevés lényegi újdonság derült ki. Teljes részletességgel írhatók már le a szűk keresztátlába szorított apai és fiúi foglalkozás cellagyakoriságai, ám az ehhez kapcsolódó értelmezés ad hoc, az elmélet szegényes. [...] Mindez visszalépést jelent a statisztikailag egyszerűbb, de koncepcionálisan összetettebb Blau-Duncan paradigmához képest.”

(Idézet Jonathan Kelley 1990-es *The failure of a paradigm* című, több kritikát provokált tanulmányából)

MOTIVÁCIÓ

Kvantitatív szociológiai módszertan a területem, s régóta foglalkoztat a szociológia módszertani divatjainak, módszertani paradigmáinak kérdése. Gyakran szembesültem vele, hogy különböző korszakokban, különböző tudományterületeken vagy különböző országokban hagyományosan eltérő statisztikai módszereket alkalmaznak, és azzal is, hogy ez jelentősen eltérővé teszi az alkalmazók szemléletét. Írásomban néhány ezzel kapcsolatos megfigyelésemet szeretném rögzíteni.

A mottóbeli idézet jól illusztrálja tanulmányom mondanivalóját: a mobilitáskutatásegymást követő paradigmái nem csak tartalmilag, hanem módszertanukat tekintve is eltérnek egymástól, sőt, sok esetben módszertanuk fémjelzi őket. Jonathan Kelley³ ebben az írásában expliciten használja a paradigma kifejezést, mégpedig kuhniánus megközelítésben, említi a „normál tudomány” és a „tudományos forradalom” kifejezéseket is. Amit kiemelnék: az egyes paradigmákat az általuk használt módszerekről nevezi el, és tulajdonságaikban is technikai-módszertani jegyeket emel ki.

BEVEZETÉS

Tanulmányomban azt az álláspontomat szeretném néhány példával alátámasztani, hogy a kvantitatív társadalomkutatás paradigmái nem csak a kutatási problémákat, hanem a módszereket tekintve is behatárolják a szóba jöhető alternatívák körét. Ha a módszerek megválasztása racionálisan történne, akkor kizárólag az adott problémára való érvényesség döntene. Ezzel szemben, bár

³Kelley a magyar olvasónak onnét is ismerős lehet, hogy Kolosi Tamással publikált 1992-ben az *American Sociological Review* hasábjain egy magyar-ausztrál összehasonlító elemzést.

ritkán reflektálunk erre, számos egyéb, a tudományos közösségből eredő társadalmi szempont is érvényesül. Ez a megfigyelés (1) **a kutatási paradigmának a módszertan megválasztására gyakorolt hatását** hangsúlyozza.

Hasonlóan ritkán merül fel az a szempont, hogymaga a módszer is befolyással lehet az általa szolgált tudományra. Módszereink behatárolhatják a tudományos kérdések körét, formálhatják szemléletünket, alakíthatják fogalmainkat. Ez az állítás a fentihez képest fordított hatásirányt: (2) **a módszertannak a kutatási paradigmára gyakorolt hatását** húzza alá.

Írásomban ezt a két állítást igyekszem néhány – köztük Bourdieu korrespondenciaelemzését, a mobilitáskutatás paradigmáit, a Big Data társadalomkutatási felhasználását és általában a módszertani innovációk diffúzióját érintő – példával alátámasztani. Az argumentáció tehát példákra épül majd. Meggyőződésem, hogy tudományos munkákban a példák felhozása általában, de a jelen tárgykör esetén különösen, nem csupán retorikai fogás, nem csupán illusztrálása a fő mondanivalónak, hanem éppen ellenkezőleg: igazán a példák specifikálják a mondanivalót. A példák (igaz, többnyire implicit módon) leszűkítik a bennfoglalt problémák körét, konkretizálják a területet, a fogalmi kiindulást.

A téma jellegénél fogva tehát nem a klasszikus kutatási kérdés – adatelemzés – konklúzió logikát követem majd, nem is állítok/bizonyítok általánosan, csupán néhány megfigyelésem kiragadásával igyekszem a fent vázolt kétféle hatás plauzibilitását alátámasztani. Fontos azt is megjegyezni, hogy a cikkben hivatkozott argumentumok egy része közismert: például a tudományos nézetek diffúziójának interperszonális jellegével kapcsolatban számtalan tanulmány ismert. Az újszerűséget inkább ezeknek a tudományos módszerekre való alkalmazása és más argumentumok mellé helyezése, közös keretbe foglalása jelenti.

A tudományos paradigma általam használt értelmét is példákon keresztül világítom meg, itt röviden mégis kitérnék erre az alapvető fogalomra. Mivel nem célom a paradigmák tudományelméleti elemzése, a fogalomnak nem követem egyik elméleti definícióját sem, a **paradigma fogalmát** hétköznapi értelemben használom. Az általam adott jelentésben a paradigma lehet a tudományos elmélet, iskola vagy kutatási hagyomány többé-kevésbé átfedő megfelelője. Azért használom mégis az utóbbiak helyett, hogy a társadalomkutatás intézményesült jellegét hangsúlyozzam, ezzel kapaszkodót teremtve a statisztikai eszközök kiválasztásának (és ezzel együtt például a kutatások dinamikájának, innováció-terjedésnek, interdiszciplináris hatásoknak) a társadalmi motivációinak megértéséhez. A paradigma általam használt fogalmának lényege, hogy intézményesülve erősen befolyásolja a tudományos gondolkodást, egyfajta elméleti és módszertani keretet teremt, a tudományos szocializációban is fontos szerepet betöltve (egyetemek, alapkönyvek). Nem lesz szükségem rá, ezért nem vállalkozom sem a paradigmák méretbeli lehatárolására („mekkora elmélet a paradigma?”), sem a paradigmaváltás detektálhatóságának kritériumaira. Ugyanakkor nyilván fontos és érdekes kérdések

merülnek fel ezekkel a problémákkal kapcsolatban a tanulmány témájával összefüggésben is. Például a mobilitáskutatás mottóban is említett paradigmáival kapcsolatban feltehető a kérdés, hogy vajon összevethetők-e ezek a paradigmák hatékonysági alapon, van-e bennük referenciája az „igaz” fogalmának? Eldönthető-e például empirikus alapon (lásd Saunders 1997, Savage, Egerton 1997), hogy a Blau-Duncan féle individuális vagy a Goldthorpe-féle strukturális faktorok fontosabb tényezői-e a mobilitásnak? Vagy ugyanazon adatok különböző interpretációival állunk szemben?

Végül a tanulmány felépítéséről. A tanulmány következő részeiben kifejtem és példákkal alátámasztva bemutatom az első fő állítást, azaz, hogy „a módszertan megválasztásának társadalmi motívumai is vannak”: a módszertan megválasztásának társadalmi motívumairamutatok példát tudománymetriai eszközök felhasználásával, majd e motívumok közé a tudományterületek érintkezését s a történelmi tradíciókat is besorolom, szociológiatörténeti példákon keresztül. Ezt követően a második fő állítást („a módszertan visszahathat a kutatási paradigmára”) alátámasztó példákat mutatok. A tanulmányt végül az eredmények összefoglalásával és a hétköznapi kutatói praxisnak szóló mondanivalóval zárom.

SZERSZÁM A SZERSZÁMOSLÁDÁBÓL?

Ha a módszerek kiválasztása tökéletesen racionális módon történne, akkor kizárólag az adott problémára való érvényesség döntene. Valahogy úgy, mint amikor egy szerszámosládából mindig az adott problémára leginkább érvényes eszközt húzzuk elő. Ha ez így lenne, akkor a módszerek elterjedtségét azok (1) használati egyszerűsége nem befolyásolhatná, és (2) tudományterület-specifikusság sem volna jelen. Hasonlóan ellentmondana e szerszámosláda-jellegnek az, ha (3) módszertani divatok lennének kimutathatók. Ebben a fejezetben e három szempont alapján mutatok példákat arra, hogy a módszer megválasztása nem szerszámosláda-jellegű, tehát nem feltétlenül racionális módon történik.

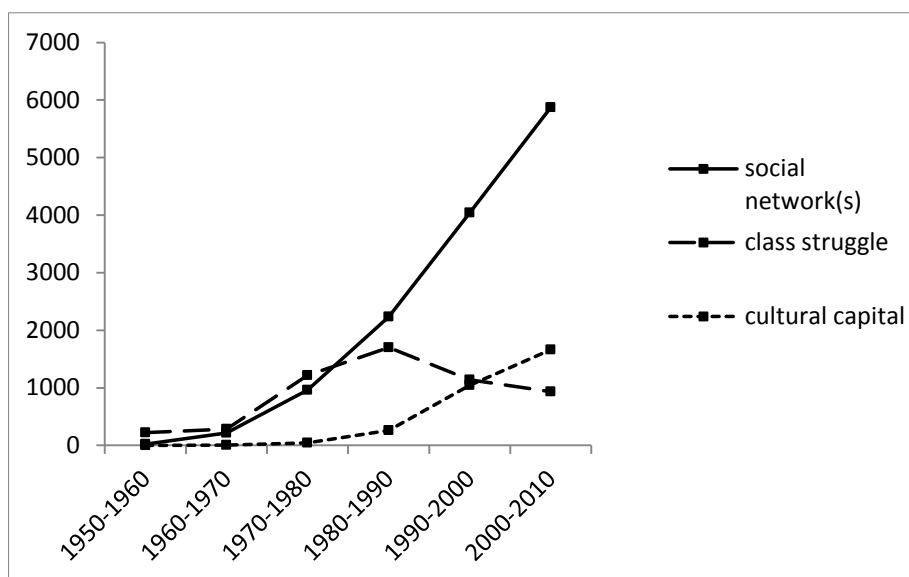
A tudományos paradigmákat legegyszerűbben (és persze kissé leegyszerűsítve) tudománymetriai úton közelíthetjük meg. Kulcsszavak vagy hivatkozások időbeli, tudományterületi, földrajzi elterjedtsége alapján empirikusan jól megközelíthető és megérthető a tudományos nézetek diffúziója, interdiszciplináris hatása, közösségképző ereje. Az alábbiakban a JSTOR publikációs adatbázisát felhasználva különbözőszakkifejezések előfordulási gyakoriságának időbeli változását vizsgálom, ezzel a mutatóval az adott fogalmaknak a tudományos közösség számára jelentkező relevanciáját, használati értékét mérem.

A kifejezések előfordulását a cikkekben bárhol megengedtem, nem szorítottam meg a kulcsszavakra, az absztraktra vagy a cikk címére, mert az utóbbi megoldással csak azokat a cikkeket értem volna el, melyek az adott szociológiai fogalomra fókuszálnak, azzal kapcsolatban adnak új eredményeket, márpedig egy fogalom kanonizálódása folyamán ezt egyre kevésbé várhatjuk. A témák terje-

dését/visszaszorulását az adott kifejezést tartalmazó publikációk számának változásával mértem. Alternatívaként felmerülhet az adott típusú cikkeknek a szociológiai cikkekben belüli aránya, de az arányok mindkét alább vizsgált esetben a nyers számokkal teljesen megegyező trendet mutatnak.

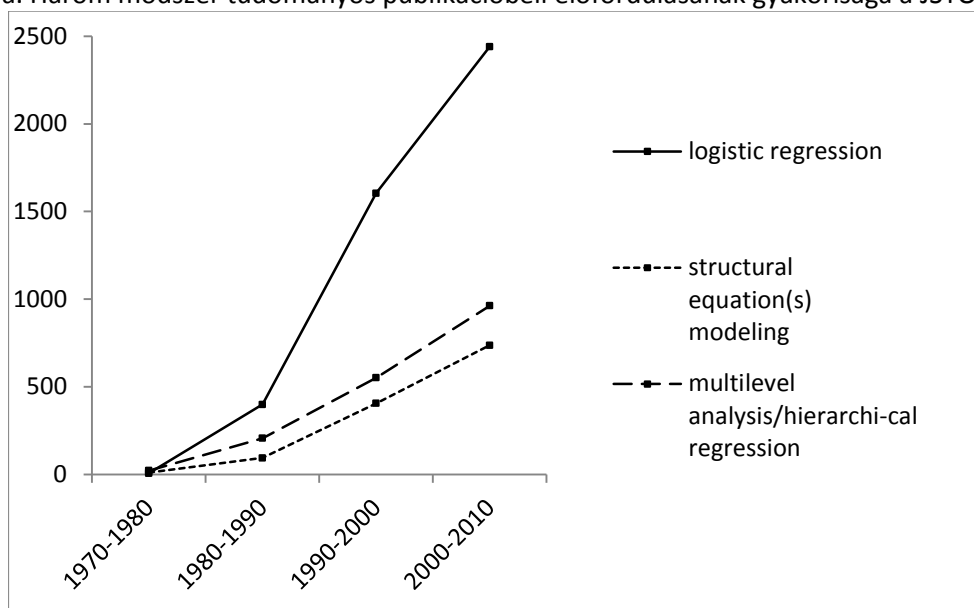
Az1. ábraa *socialnetwork(s)*, *class struggle* ill. *cultural capital*kifejezéseket tartalmazó, szociológiai folyóiratokban megjelent publikációk számának változását mutatja az utóbbi hatvan évben, tízéves intervallumokkal. A *class struggle* népszerűsége a '80-as évek óta, a marxi inspirációjú társadalomelméletek visszaszorulásával csökken. A *social network* és a *cultural capital* verseny nem teljesen fair, hiszen az utóbbi fogalmat Bourdieu csak a '70-es években vezette be, de lemaradásának oka nem csak ez lehet. A *social networks* utóbbi évtizedekben tapasztalható hatalmas népszerűség-növekedését nyilván a (digitális kommunikációs csatornákra épülő)hálózati társadalom megjelenése, tehát egy új tárgy, egy újonnan jelentkező igény is generálja.

1. ábra. Három témaszociológiai publikációbeli előfordulásának gyakorisága aJSTOR alapján

A társadalmi hálózatok kutatását tehát kutatás tárgyában, a társadalomban bekövetkező változások is magyarázzák, de a kutatási témák születésének és kihalásának nem csak efféle objektív igények az okai. A tudomány nem vizsgálható függetlenül a tudományt művelő közösségtől, ami esetünkben annak a szempontnak a bevonását jelenti, hogy a vizsgálatra kijelölt problémák körét a közös paradigmát képviselő tudományos közösség határozza meg. Részben ez, a kutatási témák egyezményessé válása magyarázza tehát a fenti ábrán látható növekedő dinamikát.

2. ábra. Három módszer tudományos publikációbeli előfordulásának gyakorisága a JSTOR alapján

Ugyanez igaz azonban nem csak a kutatási témákra, hanem a felhasznált módszerekre is: a tudományos közösség által hordozott paradigma jelöli ki a kutatási módszereket. Nézzük most az elterjedési trendet három módszerre vonatkozóan (2. ábra). A *logistic regression*, a *structuralequation(s) modeling* és a *multilevel analysis/hierarchical regression*⁴ kifejezések előfordulási gyakoriságát vizsgáltam, s mivel a módszerek szociológiai ismertsége érdekelt, a keresést ismét a szociológiai folyóiratokban megjelent publikációkra szorítottam meg.

Akárcsak a szociológiai fogalmak esetén, a módszereket tekintve is növekvő trendet figyelhetünk meg, de szembeszökő különbségekkel. A logisztikus regresszió módszerét David Cox 1970-ben publikálta elsőként, a strukturális egyenletek modellezése (SEM) is a '70-es években nyerte el Jöreskog és mások által mai tartalmát, a többszintű elemzést is ezekben az években használták először oktatásszociológiai modellekben. Tehát nem indulási időpontjuk eltérése okozza, hogy a logisztikus regresszió a vizsgált időszak egészét tekintve a legnépszerűbb módszer. Ennek oka vélhetően általánosabb problémákra való alkalmazhatósága (a SEM-et elsősorban látens változók vizsgálatára használják, a többszintű elemzést individuális és kontextuális faktorok elkülönítésére). De a logisztikus regresszió elterjedtségében egyszerűbb használatának és könnyebb interpretálhatóságának is szerepe lehet – a módszer néhány óra alatt elsajátítható, míg a másik két technikát önálló féléves kurzusokon oktatják. “Nobody really understands SEM.”- idézi a SEM használhatóságára vonatkozó internetes kutatásuk egyik véleményét Nachtigall et al (2003), és Steiger (2001) is mint legkevésbé sem triviális, sok használati hibalehetőséget rejtő technikát jellemzi a SEM-et. Úgy tűnik tehát, hogy a módszerek elterjedtségét azok **(1)használati egyszerűsége** is befolyásolhatja. Ide, a használati egyszerűséghez tartozik a számítástechnikai kapacitások, a kivitelezhetőség és futásidő problémája is –

⁴ A két elnevezés ugyanazt a módszert fedi, előbbi inkább Európában, utóbbi az USA-ban elterjedt.

például a többszintű elemzés maximum likelihood becslései csak az 1970-es év környékén végbe ment számítástechnikai áttörés révén váltak elérhetővé. Mivel a keresést 1970-től indítottam, ez a szempont nem korlátozza következtetéseim érvényességét. Ám talán érdemes megjegyezni, hogy a futásidő sem az adott módszerérvényességének kérdését érinti, hanem a számítástechnikai kapacitás fejlettségi szintjén keresztül szintén a kutatás társadalomba ágyazottságára utal. A tanulmány másik részében (Elmélet és módszertan: hatás mellett visszahatás) a számítástechnika evolúciójának az elméletre (pontosabban a tudományos igazolás kritériumaira) történő visszahatása kapcsán még visszatérek erre a kérdésre.

A SEM, mint említettük, látens (elsősorban pszichoszociális) faktorok vizsgálatára alkalmas, tehát a módszer logikájában hordoz némi tudományterület-specifikusságot. Máskor ez a specifikusság indokolatlannak tűnik. Vegyük például a modellilleszkedés jellemzésére használható BIC (BayesianInformationCriterion) és AIC (AkaikeInformationCriterion) mutatók közötti választás kérdését. Ezek a mutatók információelméleti alapúak, nem használnak klasszikus hipotézistesztet, és viszonylag frissek: az AIC-et Hirotugo Akaike, japán statisztikus vezette be 1973-ban, a BIC-et Adrian Raftery amerikai szociológus javasolta alkalmazásra 1986-ban. Nagyon eltérő a két mutató tudományterületenkénti ismertsége, s ez az eltérés nem vezethető le a két mutató matematikai tulajdonságainak egyébként meglevő eltéréseiből (Weakliem 2004). A JSTOR adatbázisa szerint a BIC inkább a szociológiai, az AIC a közgazdaságtudományi cikkekben használatos (szövegbeli előfordulások száma: szociológia 807 vs. 422, közgazdaságtudomány 977 vs. 2132), biztosan nem függetlenül attól, hogy a BIC-et szociológus vezette be. Ha a módszerek megválasztása csupán érvényességükön alapulna, a BIC-AIC esetén megfigyelt **(2) tudományterület-specifikusság** nem volna jelen.

Hasonlóan ellentmond aszerszámoszláda-jellegnek az, hogy **(3) vannak „módszertani divatok”**, melyek tudományos interperszonális kapcsolatokon és intézményesült csatornákon (folyóiratok stb.) keresztül terjednek. Ezt a tudományos nézetek és módszerek diffúzióját magyarázó, jól ismert tény: illusztrálja az a megfigyelés, hogy a fenti kereső-kifejezések idősorainak kezdeti szakaszán a módszerek hálózatokon keresztül történő terjedésére utaló exponenciális növekedést, vagyis járványszerű terjedést láttunk. A divatoknak a folyóiratok bírálati mechanizmusán keresztül érvényesülő hatását emeli ki Nachtigall et al. (2003), akik szubjektív tapasztalataik alapján úgy látják, hogy sok esetben a SEM pszichológiában megfigyelhető divatossága miatt alkalmazzák a szerzők a technikát, csupán azzal a céllal, hogy növeljék tanulmányaik közlési valószínűségét.

TUDOMÁNYTERÜLETEK ÉRINTKEZÉSE

Az előző fejezetben, tudományometriai eszközökkel, három szempontra koncentrálva mutattam a módszer megválasztásának racionális, szerszámosláda-jellegét cáfoló példákat. A szerszámosláda ellen szól az is, hogy **(4)tudományterületek érintkezésénél módszertani változások is beállnak**. Például Bernert (1983) a kauzalitás fogalmának az amerikai szociológia története során megfigyelhető változásait vizsgálva felhívja a figyelmet arra, hogy mindig a szociológia perifériáiról jövő aktorok és más tudományokból jövő diffúziók okozták az oksággal kapcsolatos szemléletváltozást, s ezek a változások lényegileg változtatták meg a módszereket is. Két nagy fordulatot azonosít. Az első, a XX. század elején bekövetkezett fordulat a Karl Pearson körül intézményesedett brit statisztikai iskola hatásként fogható meg. A fordulat az okság fogalmának teljes elutasításával járt, melyet újonnan definiált kapcsolati mutatókkal helyettesítettek, survey módszereket használva. A másik fordulat a II. világháború után következett be, a biometrika, statisztika, pszichometria, ökonometria, oktatástatisztika felől érkező hatásokra. E generáció képviselői ismét életre keltették az okokat és okozatokat, statisztikai modellek (faktorelemzés, útelemzés) segítségével.

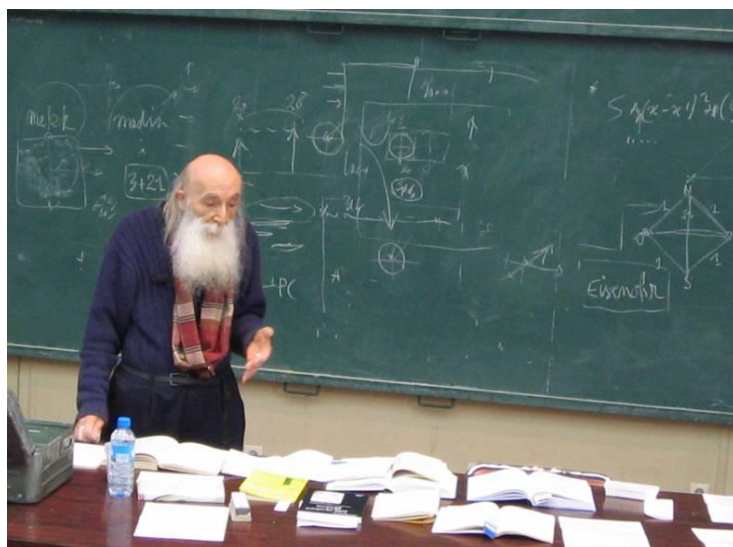
Mindezzel összecseng a statisztikus fizikahatása az utóbbi évtizedekben létrejött sajátos szociológiai kutatási módszertanokra. A legjellemzőbb változás a statisztika kihátrálása a szociológia korábban általa uralt módszertani mezejéről. Ennek oka egyrészt az, hogy sok esetben teljeskörűek az adatok, ezért nincsen szükség valószínűségi modellre. Egy másik ok a szimulációk használatában keresendő. A statisztikus fizikában ez a módszer biztosítja a makroszinten megfigyelt törvényszerűségek és a mikroszinten történő interakciós mechanizmusok közötti összekötő kapcsot. A szociológiai, elsősorban analitikus szociológiai alkalmazásokban ágens alapú szimulációként jelent meg a módszer. Logikája lényegileg tér el a statisztikai modellek megszokott tesztelésétől. A mikrocselekvés paramétereinek valamely beállítása mellett szimulálják a populáció viselkedését, megfigyelik, ez milyen makro-mintázatot eredményezne, majd ezt vetik össze a valós mintázattal. Ám ez az eljárás nem teszteli a mikrocselekvés modellben alkalmazott módját. Barabási-Albert László ismert tételét véve példaként: ha egy hálózat önszerveződését a Máté-effektussal, mint mechanizmussal irányítjuk a szimulációban, akkor a létrejövő hálózat foksámeloszlása – sok valós hálózathoz hasonlóan – skálafüggetlen lesz. Ez nem bizonyítéka ugyanakkor a Máté-effektusnak, viszont megerősíti azt, hogy egy egyszerű és ráadásul plauzibilis feltétellel skálafüggetlen hálózathoz juthatunk.⁵ Az eset jól példázza a tudományterületek érintkezési pontjain beálló alapvető jelentőségű módszertani változásokat.

⁵ Az ágens alapú szimuláció evolúciós biológiában alkalmazott változatának hasonló értelmezési problémáira hívja fel a figyelmet Huneman (2011). Ahogy írja: ha a madarak idegrendszerének három speciális sajátosságát feltéve a szimuláció a valóshoz hasonló repülési mintázatot ad, az nem e három sajátosságra nyújt bizonyítékot, hanem csak arra, hogy nem szükséges központi irányítást feltételezni az összehangolt repülés létrejöttéhez.

TÖRTÉNELMI TRADÍCIÓK

Ugyancsak a szerszámosládával szembeni érv az, hogy **(5) az eszközválasztásra nyilvánvaló módon hatnak történelmi tradíciók is.** HOLMES (2007) például a többváltozós elemzések „francia módjáról” beszél. A francia statisztikusok, köztük Jean-Paul Benzécri a '60-as, '70-es években a valószínűségi absztrakciókat praktikus szempontból haszontalannak ítélték, helyette adataik vizuálisan jól interpretálható geometriai reprezentációján alapuló elemzést ajánlották. Ez az angolszász statisztikus iskolától nagyon eltérő szemlélet. Maga a geometriai/vizuális gondolkodás Descartes óta kimondottan hangsúlyos a francia matematikai szemléletben, ami kihat a kutatásra (analízis, topológia⁶) és a matematikaoktatásra. Úgy tűnik tehát, hogy a módszerek megválasztásában tágabb gondolkodási hagyományok is közrejátszhatnak.

Benzécri és köre adatelemzésnek (*l'analyse des données*) nevezte az új megközelítést, és olyannyira önálló paradigmának tartották, hogy Benzécri tudománytörténeti-filozófiai kontextusát is fontosnak tartotta önálló monográfiaként megírni (Benzécri 1982). Ebből a kép-központú nézőpontból fejlesztette tovább és tette népszerűvé a '60-as években Franciaországban Jean-Paul Benzécri és iskolája a korrespondencia-analízist. Ez a módszer angolszász nyelvterületen sokkal kevésbé népszerű: a Google találati listája a *logistic regression vs. régression logistique* keresőszavakra az angol kifejezés javára 30-szoros, míg a *correspondence analysis vs. L'Analyse des Correspondances* keresőszavakra csak háromszoros különbséget mutat. A magyar korrespondencia(-)analízis/elemzés keresőszó csak 230 találatot ad.⁷

Jean-Paul Benzécri¹

⁶ „Van a francia és van az orosz topológia. Lehet úgy is művelni a topológiát, mint az oroszok, de nem érdemes” – vezette be a matematikai szépséget mindig fontosnak tartó analízistanárom, Czách László az ELTE TTK-n előadását.

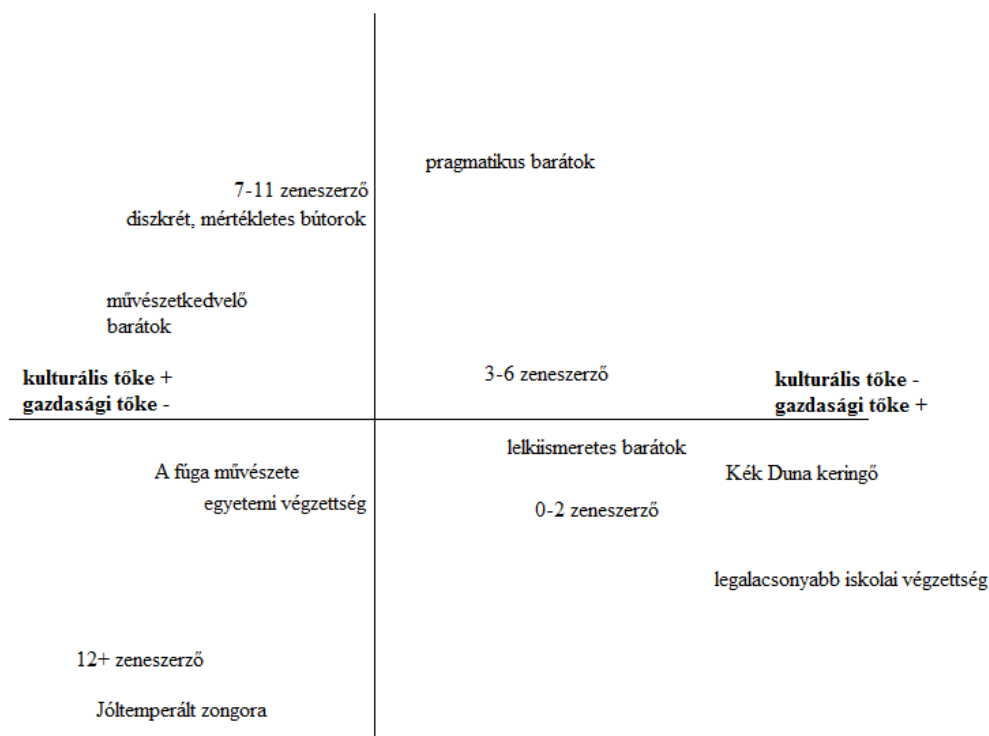
⁷ A módszer Magyarországon meglepő ismertségnek örvend véleménykutatói körökben, annak ellenére, hogy általában nem része a társadalomtudományi képzésnek. A módszer diffúzióját talán az Ipsos francia cég segítette elő magyar leányvállalatán keresztül.

A korrespondenciaanalízis a legtöbb statisztikai módszerrel szemben nem numerikus, hanem kvalitatív változók közötti kapcsolat elemzésére alkalmas. Kreatív és gondos használatának legismertebb szociológiai példája Bourdieu *La Distinction* (1979) c. könyve.⁸ Ez az empirikus vizsgálatokra épülő ízlésszociológiai munka annyira tipikus alkalmazása a korrespondencia-analízisnek, hogy azóta gyakran „*La Distinction*-paradigma”-ként is utalnak az eszköz ilyen használatára. Nem csak tudománytörténetileg, hanem témánk, a módszertani paradigmák szempontjából is fontos megemlíteni, hogy Bourdieu Benzécrihez és köréhez kapcsolódva ismerte meg a módszert, és azt is, hogy Bourdieu és Benzécri már az École Normale Supérieure-n ismerték egymást, sőt Benzécriszerint Bourdieu haláláig leveleztek, tudományos és baráti kapcsolatban voltak.

A korrespondencia-analízis lényege, hogy tulajdonságok együttjárását az őket reprezentáló síkpontok geometriai közelségébe fordítja. Alább a könyv egyik ábrájának, egy korrespondencia-elemzési outputnak illusztratív céllal rekonstruált változatát láthatjuk. Az ábra segítségével a fogyasztási és életmód-preferenciák jellemző halmazai különíthetők el. Leolvasható például, hogy a diszkrét, mértékletes bútorok preferálása a pragmatikus barátok kereséséhez közel helyezkedik el, míg az egyetemi végzettség a (Bourdieu szavaival) legisztább esztétikai ízlésre valló Bach-darab, *A fuga művészetek* kedvelése mellett van. Az ábra jobb alsó negyedében a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, lelkiismeretes barátokat preferáló és „másodvonalbeli” zeneműveket (*Kék Duna*) kedvelők csoportja található. De általánosabb strukturális következtetések is levonhatók a tengelyek mögött álló látens faktoroknak történő jelentéstulajdonítással: például az iskolai végzettség a síkon jobbról balra haladva növekszik, tehát a pontfelhő vízszintes tengelyének egyik fontos meghatározója a kulturális tőke lehet. A gazdasági helyzet, jövedelem indikátorainak az ábrán történő elhelyezése pedig megmutatná, hogy a gazdasági tőke éppen ellenkező irányban, balról jobbra nő, igaz, kevésbé lineárisan.

⁸Bourdieu már korábban, 1976-ban Az ízlés anatómiájában (*Anatomie du Goût*) is használta ezt a módszert.

A LaDistinction korrespondenciaelemzési outputjának illusztrációs céllal rekonstruált változata

Ez a térbeli reprezentációt kínáló statisztikai eszköz párhuzamba állítható Bourdieunek a társadalomra vonatkozó térbeli víziójával, ahogyan azt már mások is észrevételezték (pl. Lebaron 2009, Rouanet és társai 2000). Bourdieu számára a társadalom térben létezik, számára a társadalmi kapcsolatok és távolságok elsősorban térbeli kapcsolatok és távolságok. (Térben, szó szerint: térképen. Lásd például a *Les Règles de l'art* elemzését az *Érzelmek iskolájá*-ról: egy korabeli Párizs-térkép segítségével világítja meg, hogy Flaubert hőseinek lakóhelyei, költözései a szimbolikus társadalmi rendszerben történő elhelyezkedésnek, az abban való mozgásnak feleltethetők meg). Bourdieu komplex struktúrában gondolkodik, nem egyszerűen vertikálisan, egy-egy dimenzió mentén tagolja a társadalmat, amint azt például a lineáris regresszió igényelné/sugallná. Bourdieu maga is többször utal rá, hogy számára a regresszió nem megfelelő eszköz, mert túlságosan leegyszerűsít, és a különbségeket hangsúlyozza a hasonló csoportok keresése helyett. A bevett statisztikai eljárások (amik ebben az időben főként folytonos változókat használó többváltozós technikák, mint a lineáris regresszió) helyett ezért döntött a korrespondencia-analízis mellett. Így ír erről *A szociológus mestersége (Le Métier de Sociologue)* 1991-es német kiadásának előszavában:

„Gyakran használok korrespondenciaanalízist, mivel azt gondolom, hogy ez alapvetően egy olyan, relációkra épülő módszer, aminek a filozófiája tökéletesen kifejezi mindazt, ami véleményem szerint a társadalmi valóságot felépíti. Olyan eljárás, ami relációkban 'gondolkodik', ahogyan arra én is kísérletet teszek a mező fogalmának használatakor.”

ELMÉLET ÉS MÓDSZERTAN: HATÁS MELLETT VISSZAHATÁS

Eddig a statisztikai módszer megválasztásának paradigmatis jellegére hoztam példákat. Mindegyik példa amellet szól, hogy a módszerek elterjedését, ezt az innovációs diffúziót az egyes technikák használhatóságán túl társadalmi tényezők is befolyásolják: a terjedési csatornák minősége, a terjesztő ágensek és a tudományos közönség fogékonysága stb.

Az utolsó példa a történelmi tradíciókról, a francia statisztika vizuálisjellegéről szólt, azonban egy lépéssel tovább is vezethet. Láttuk, hogy maga Bourdieuerős párhuzamot érzett szociológiai rendszere és statisztikai módszere között. Elemzői is tételről tételre azonosítják a korrespondencia-analízis fogalmait Bourdieu szociológiai fogalmaival (például a disztinktív jegy nem más, mint az a kategória egy látens fogalom, azaz tengely szempontjából, ami az origótól messze van stb.). Talán érdemes felvetni azt a kérdést, hogy maga a módszer nem gyakorol-e hatást nem csak az eredményekre, hanem a társadalomszemléletre, a használt fogalmakra, kérdésfeltevésekre is. Gondoljunk csak arra például, hogy a korabeli technika számára a háromdimenziós ábrázolás még nehézkes volt, csak a kétdimenziós síkbrázolás (mint amilyent a fenti ábrán láttunk) volt elérhető, még akkor is, ha a pontok struktúrája kettőnél több fontos dimenziót mutatott. Ez szükségszerű leegyszerűsítése a modellnek, és óhatatlanul egyszerűsíti az interpretációt, a társadalomképet is. Vagy gondoljunk arra, hogy a látens dimenziók fogalmát (ami a kulturális, gazdasági, társadalmi tőke fogalmához vezet el) a módszer a koordinátatengelyekkel maga implicálja, s ezek a tengelyek mint látens dimenziók fel sem merültek volna, ha Bourdieupéldául hálózatelemzési módszereket használt volna.

Sokan negatívumként értékelik, hogy a modellezés logikája szabja meg az elméleti keretet, s ezáltal kimondatlanul is a módszertan irányítja az elméletalkotást. Az amerikai szociológiában a II. világháború után elterjedt, survey-adatokra épülő, többváltozós statisztikai modelleket használó empirikus kutatási irányzatot az '50-es évek óta érik ilyen jellegű kritikák. A változó-szociológia (*variable-sociology*) kritikusai (például Sorensen 1998) szerint a legtöbb statisztikai elemzés a változók lineáris hatását tételezi fel, továbbá azt, hogy ezek a hatások additív módon összegződnek, anélkül, hogy elméletileg igazolnák ezeket a feltevéseket. Továbbá: a paradigma művelői eleve azokat a kutatási problémákat részesítik előnyben, melyek az elfogadott módszerekkel vizsgálhatók.

A módszereknek az elméletre való visszahatásának egy másik példája a 4. fejezetben már említett számítástechnikai kapacitásfejlődésnek, a futási idő lerövidülésének következményével kapcsolatos. Annak, hogy a korábban több órán át futó alkalmazások ma milliószám végezhetők egymás után, komoly visszahatása van a tudományos elméletre, pontosabban annak igazolási kritériumaira nézve is. Például míg korábban egyetlen, mély szakmai háttérismeretet igénylő tudományos állítás felállítása és statisztikai tesztelése volt a klasszikus eljárás, addig ma a legjobb modellt kereső adatbányászati algoritmusok az összes lehetséges modellt képesek megvizsgálni, és közülük (akár minden háttértudás nélkül) kiválasztani a statisztikailag legjobban illeszkedőt. Ezeket a *data-driven* eljárásokat több

kritika is éri, éppen a valóságtól való távolságuk miatt. A matematikai jellegű kritikák jó példája Freedman (2010), a szociológiaiaké Sorensen (1998), utóbbi szerző a számítástechnikai kapacitások fejlődését egyenesen a kvantitatív kutatás minőségi hanyatlásával hozza összefüggésbe. Hasonlóan negatív a konklúziója Steigernek (2001), aki kitűnő cikkében a SEM felhasználóbarát szoftveres elérhetőségével hozza összefüggésbe, hogy a módszer használói sokszor alapvető hibákat vétének. A cikk a probléma tudományszociológiai elemzését is tartalmazza, említve például azt az érdekes megfigyelést, hogy a kiadók üzleti érdekei miatt a szoftver-központú, de matematikailag felületes könyvek kiadása a jellemző, vagy hogy a társadalomtudományi tanszékek a felhasználóbarát szoftverek elérhetősége miatt megváltak a statisztikuskollégától.

Az utóbbi példában a számítástechnikai kapacitások bővülése, a következő példánkban az empirikus bázis megváltozása hat vissza az elméletre, sőt, teszi indokolhatóvá a teljes tudományos paradigma lecserélését, amint arra a „Big Data” egyes kutatói utalnak. A hedonometer.org tudományos publikációi például egy olyan boldogságmérő rendszer működtetéséről számolnak be, ami angol nyelvű szöveges inputok (Twitter-szövegek, könnyűzenei számok, blogok) alapján méri a boldogság (időszakokra vagy földrajzi területekre átlagolt) szintjét. Egy szöveg boldogsága szavai pozitivitásának súlyozott átlagából jön. A szavakat előzőleg vizsgálati alanyokkal pontoztatták 1 és 9 között, ezért pozitívitas-szintjük kontextustól függetlenül adott. Pl. a *love* és *gold* magas átlagpontot kap, a *war*, *don't* és *no* alacsonyot. Zárójelben megjegyzem, hogy a publikációk csak elnagyoltan érintik az operacionalizálás problémáit. Emiatt nehéz az olyan eredmények értelmezése, mint hogy a könnyűzenei szövegek a '60-as évektől egyre boldogtalanabbak, vagy hogy a Twitter-használók hálózatában adott csúcs fokszáma és boldogsága között pozitív korreláció van.

A hedonométer példája is jól mutatja az új empirikus bázis jellegzetességeit: a Big Data a hagyományos survey-módszerek helyett digitálisan és automatikusan rögzített hatalmas adatbázisokkal dolgozik. Párezer keresztmetszeti minták helyett teljeskörű, real-time adatokkal. Szubjektív önbevalláson alapuló kérdésekre („Mennyire elégedett ön az életével általában?”) adott válaszok helyett bizonyos tevékenységeink digitális rögzítésének melléktermékéből (itt: tweetek) definiált mutatókkal (itt: szövegek átlagos pozitivitása). A hedonometer kutatói (a Vermont Egyetem matematikusai) expliciten is kifejtik (Dodds et al. 2011), hogy ezeknek a hatalmas adattömegeknek véleményük szerint első szinten csak a leírása, mintázatfeltárása történhet meg, a mélyebb magyarázat csak ezután következik. Az új adatforrást olyan fontos megkülönböztető jegynek tartják, ami új társadalomtudományi paradigmát nyit, szükségszerűen új módszerekkel:

„A big-data-társadalomtudomány kora kétségtelenül megkezdődött. Egy ilyen adatgazdag tudomány esetén először a leírás és mintázatkeresés jelenti a kihívást, s csak azután jön a magyarázat és kísérletezés ideje. Ahelyett, hogy rögtön hipotézisekkel állnánk elő, kénytelenek vagyunk sok időt és energiát fordítani a leírásra. Az adatszegény tudomány megközelítéseinek továbbra is megmarad

az értéke, de most hatalmas új ablakok nyíltak a társadalmi és pszichológiai magatartásra, az ezeken való betekintéshez új eszközök szükségesek, melyek részben még kidolgozásra várnak.”

Utolsó példában ismét visszatérnék tanulmányom mottójára, mely a mobilitáskutatáskereső eszközök paradigmatikus jellegére utalt. Kelley az idézetben az általuk használt statisztikai módszerekkel azonosítja a mobilitáskutatási paradigmákat, és összevetésükkor is a statisztikai módszerek előnyeire/hátrányaira hivatkozik. Bár nyilván a kutatási problémák változása is maga után vonta a paradigmák (és a vizsgálatukra alkalmas eszközök) változását, Kelley, úgy tűnik, a fordított hatásirányt tartja elsődlegesnek: a változó módszerek határozzák meg a vizsgálatra alkalmas problémákat.

Ezeket a mobilitáskutatási paradigmákat alapvetően a társadalmi státusz mérésére használt változók típusa (folytonos vagy kategoriális) különbözteti meg. A Blau-Duncan paradigma a foglalkozási státuszt mérő folytonos Duncan-féle társadalmi-gazdasági indexet (SEI) használta. Az index eredetijét az amerikai National Office of Vital Statistics munkatársai hozták létre az '50-es években; azért, mert „olyan módszerre volt szükségük, mellyel a foglalkozási kategóriák apró részletei néhány, lehetőség szerint egyetlen kvantitássá redukálhatók, mely kvantitás azután korreláció mérésére használható”. (Hout2007, kiemelés tőlem) Az indexnek ezek a tulajdonságai tették lehetővé később a foglalkozás útelemzésben szerepeltetését, a Blau-Duncan modell megszületését, a mobilitási folyamat hatásainak elkülönítését és számszerűsítését, a direkt és indirekt hatás fogalmának megjelenését. Ettől kezdve az Egyesült Államokban a társadalmi helyzet operacionalizálása inkább a (folytonos) foglalkozási presztízzsel történik, míg Európában elsősorban (kategoriális) osztályokat használnak (a legismertebb Erikson, Goldthorpe és Portocarero után a tizenegy kategóriás EGP osztályséma). Ez persze struktúraelméleti különbséget is jelez: az osztályok kevés, nem feltétlenül rangsorolható, több dimenzió mentén tagolódó, belül homogén csoportból állnak; míg a foglalkozási presztízs sok-sok, egyetlen dimenzió mentén rendezhető csoportot hoz létre. De a kiemelés Hout szövegéből – miszerint azért hozták létre az indexet, hogy korrelációt tudjanak számolni (!) – és talán Kelly írása is elképzelhetővé teszi az operacionalizálás módjának pusztán módszertani indíttatását.

A társadalomkutatási praxisban gyakran magunk is az aktuális módszer által megkívánt mérési szint szerint operacionalizáljuk változóinkat. Azt is meg lehet itt jegyezni, hogy (leginkább történeti okokból, a hagyományt követve) a társadalomtudományi képzés statisztika kurzusain a világ minden táján jelentősen nagyobb szerep jut a folytonos változókat használó többváltozós elemzéseknek, annak ellenére, hogy a kutatói gyakorlatban előforduló változók nagyobb része kategoriális. Ezért, a jobbára kategoriálistípusú változók folytonos változókat igénylő módszerekkel történő elemzése miatt van szükség indexképzésre vagy a változók „felskálázására”. Márpedig a folytonos vagy kategoriális változók melletti döntésnek lényegi következményei vannak az adatokon végezhető elemzésre nézve. A folytonos megközelítés a majdnem mindig automatikus normalitás-feltétellel egyszerűsége

és függvény-jellegű kapcsolatokra törekszik, míg a kategoriális megközelítés finomabb modellezést, nagyobb szabadságot tesz lehetővé (nem-függvény jellegű kapcsolatok, komplex interakciók). Az alkalmazást tekintve (lásd pl. Sorensen 1998, Goldthorpe 2005) pedig e matematikai szabadságpéldául a mobilitás tipikus csatornáinak és akadályainak megragadását teszi lehetővé. A folytonos megközelítés ugyanis kiátlagolja a különböző osztályokban megjelenő eltérő rekrutációs mintákat, a kategoriális megközelítés lehetőséget ad ezek osztályspecifikus megragadására. A kategoriális megközelítés ugyanakkor viszonylag kevés változót és kevés kategóriát képes kezelni (egyébként hamar üres célákhöz jutunk). A döntés tehát szociológiai koncepciót (például rangsorolható-e a társadalmi osztályok) és a szóba jöhető módszereken keresztül az elemzési keretet és az eredményeket is befolyásolja.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányom első részében a kvantitatív kutatási paradigmáknak a módszertan megválasztására gyakorolt hatásáról írtam. Példákkal támasztottam alá, hogy a módszer kiválasztásánál több, a tudományos közösségből eredő társadalmi szempont is érvényesül, úgymint

- használati egyszerűség,
- tudományterület-specifikusság,
- tudományos kapcsolatokon keresztül terjedő „divatok”,
- tudományterületek érintkezése, vagy
- történelmi tradíciók.

Írásom utolsó fejezetében azt igyekeztem alátámasztani, hogy bizonyos esetekben a fordított hatásirány is elképzelhető: a módszerek is hatást gyakorolhatnak a kutatási paradigmára. Az itt felsorolt példákban az alkalmazott módszer hatást gyakorolhat

- a társadalomképre (egyetlen dimenzió mentén hierarchikusan rendezhető / több látens dimenzió strukturálta többdimenziós alakzat / néhány homogén osztály alkotja / adott relációk szervezte hálózat stb.),
- a használt fogalmakra (olyannyira, hogy néha e fogalmak a statisztikai modell elemeiként azonosíthatók),
- a kérdésfeltevésre (melyek az elfogadott módszerrel vizsgálható kérdések?),
- sőt magára az igazolási kritériumokra (*data-driven* eljárások) vagy az elméletre (Big Data) is.

A módszer megválasztásánál tehát az adott problémára való érvényesség mellett számos irracionális szempont is érvényesül. Másfelől, aktuálisan használt módszereink óhatatlanul behatárolják a tudományos kérdések és társadalomrepresentációk körét, formálják szemléletünket. Az intézményesült társadalomkutatás paradigmaticus keretei között a kvantitatív módszerek adta objektivitás is korlátozott. Írásom az ezzel kapcsolatos önreflexiókhoz próbált hozzájárulni.

HIVATKOZÁSOK

- Benzécri, J. P. (1982) *Histoire et préhistoire de l'analyse des données*. Paris: Dunod.
- Bernert, C. (1983) The career of causal analysis in American sociology. *British Journal of Sociology*, 24(2): 230–254.
- Dodds, P. S. –K. D. Harris, I. M. Kloumann – C. A. Bliss – C. M. Danforth (2011) Temporal Patterns of Happiness and Information in a Global-Scale Social Network: Hedonometrics and Twitter. *PLoS ONE*, 6, e26752.
- Freedman, D. (2010) *Statistical Models and Causal Inference* (Collier, D. –Sekhon, J. – Stark, J. szerk.). New York: Cambridge University Press.
- Goldthorpe, J. H. (2005) Progress in Sociology: The Case of Social Mobility Research. In S. Svallfors (ed.) *Analyzing Inequality: Life Chances and Social Mobility in Comparative Perspective*. Stanford: Stanford University Press, 56–82.
- Holmes, S.P. (2007) Multivariate Analysis: The French Way. *Probability and Statistics*, Volume 2, 219–233.
- Hout, M. (2007) Otis Dudley Duncan's major contribution to the study of social stratification. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26:109–118.
- Huneman, Philippe (2011) Computer sciences meet evolutionary biology: issues in gradualism. In Torres J. L. –Pombo O. – Symons J. –Rahman S. (szerk.) *Special Sciences and the Unity of Science, Volume 24: Logics, epistemology and the unity of science*. Dordrecht: Springer, 200–225.
- Kelley, J. (1990) The failure of a paradigm: Log-linear models of social mobility. In Clarke, Modgil and Modgil (szerk.) *John Goldthorpe: Consensus and Controversy*. London: Falmer Press, 319–346.
- Lebaron, F. (2009) How Bourdieu „quantified” Bourdieu: the geometric modelling of data. In Robson and Sanders (eds) *Quantifying theory: Pierre Bourdieu*. Springer.
- Nachtigall, Ch. – Kroehne, U. – Funke, F. – Steyer, R. (2003) (Why) Should We Use SEM? Pros and Cons of Structural Equation Modeling. *Methods of Psychological Research Online*, (8)2, 1–22.
- Németh Renáta (2013) „I just ran two million regressions”, avagy módszertani paradigmák a kvantitatív társadalomkutatásban. Konferencia-előadás. In Bacsák, D. – Krámer, L. – Szabó, M. (szerk.) *Kulcskérdések a társadalomtudományban 2011-2012*. Budapest, ELTE, 189–200.
- Rouanet, H. – Ackermann, W. – Le Roux, B. (2000) The geometric analysis of questionnaires: The Lesson of Bourdieu's La Distinction. *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 65, 5–15.
- Saunders, P. (1997) Social Mobility in Britain: an empirical evaluation of two competing explanations. *Sociology*, 31(2): 261–88.
- Savage, M., Egerton, M. (1997) Social mobility, individual ability and the inheritance of class inequality. *Sociology*, 31(4): 645–672.
- Sorensen, A. B. (1998) Theoretical Mechanisms and the Empirical Study of Social Processes. In Hedstrom, P. – Swedberg, R. (szerk.) *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steiger, J.H. (2001) Driving Fast in Reverse. The Relationship Between Software Development, Theory, and Education in Structural Equation Modeling. *Journal of the American Statistical Association*, (96) 453: 331–338.
- Weakliem, D. L. (2004) Introduction to the special issue on model selection. *Sociological Methods & Research*, 33(2), 167–186.

BICZÓ GÁBOR¹

A VIDÉK HATÁRVIDÉKÉN:

LÉPTÉKVÁLTÁS ÉS MÉRTÉKVÁLTÁS A TÁRSADALOMKUTATÁSBAN

Kovács Éva – Vidra Zsuzsa – Virág Tünde (szerk.) (2013)
Kint és bent. Lokalitas és etnicitás a peremvidéken.
Budapest: L'Harmattan.

Az olvasás természetrajzához tartozó általános tapasztalat – amint ezt Schopenhauer részletezi – az a gyötrő kettősség, a befogadás feszültséggel terhelt folyamatát kísérő kétirányú reflexió, ami aszerző(k) a szövegben tudomásunkra hozott gondolatainak a megértésére irányuló erőfeszítésünk, valamint az olvasás eredményeként alkotott benyomásaink érvényesítése iránti igényünk között áll fenn (Schopenhauer 1920, a IV. „Az olvasásról és a könyvekről” c. fejezet). Másként fogalmazva, a szöveg iránti tiszteletünk, a szerzői szándék rekapitulációjára és megértésére vonatkozó határozott (objektív) terveink ellenére előbb-utóbb számot kell vetnünk az olvasáseseményhez kapcsolódó szubjektív álláspontunkkal is. Nem mintha arról lenne szó, hogy az egyik kizárja a másikat. Csupán arra utalunk, hogy a könyv az olvasót akaratától függetlenül akkor is birtokba veszi, ha erről tud, és ezzel szemben kész a szöveg a szerző(k)nek tulajdonított jelentésszféra dimenzióit, akár személyes benyomásai ellenében világra segíteni. A nyomasztó dilemma nem csak a szépirodalmi művek, de a tudományos szövegek befogadásához is – noha az előbbi esetében a vállalt fikcionalitás, míg az utóbbinál a megcélzott realitás között manapság elmosódó határok óvatosságra ösztönöznek – elháríthatatlanul hozzátartozik.

A Kovács Éva, Vidra Zsuzsa és Virág Tünde szerkesztésében és részben társszerzőségével jegyzett, *Kint és bent. Lokalitas és etnicitás a peremvidéken* címmel napvilágot látott társadalomtudomá-

¹ Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet

nyi szakkönyv rövid ismertetését megelőlegező, talán szokatlan felütést indokolja, hogy az olvasó – legalábbis jelen sorok szerzője – a szöveg feldolgozását követően elsőként bevallotta ellentmondásos szubjektív benyomásait kénytelen megosztani. Mindezt azért, hogy a későbbiekben, és a szak tudományos eredmények rövid áttekintésének függvényében az egészet zárójelbe tegye. De mielőtt a részletekre kitérhetnénk, tisztázásra szorul, hogy miről is szól maga a könyv.

A *Kint és bent* diszciplináris besorolása szerint szociálintropológiai mű. Az elsősorban terepmunkára alapozott, és műfaját tekintve közösségtanulmányként aposztrofált kötet tárgya az ország négy határvidékén található egy-egy település recens szociokulturális folyamatainak, strukturális viszonyainak a feltárása, a hasonlóságok és eltérések okainak rögzítése. A dél-baranyai Old, a szlovák határvidéki Mocsa, a keleti peremvidék aprófaluja, Bedő és az ukrán határ mentén fekvő Tiszakerecseny falusi települések közötti mértékadó hasonlóság földrajzi kitettségük. A kutatópontok kiválasztásának indoklásaként a szerzők mindössze a lokális közösségek határvidéki helyzetére hivatkoznak. Hipotézisük szerint az ezredfordulót követően a perifériális (határ)vidéki közösségek gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyaikban párhuzamosan megfigyelhető deprivációs folyamataik ellenére, a lokális életvilág szintjén és lehetőségeikhez alkalmazkodva dolgozzák ki túlélési stratégiáikat. A tervezés időszakában a kutatás alapbeállítódását a *survey* típusú és a választott települések összehasonlítását szolgáló szempontok jellemezték, – a gazdasági kapcsolatok, a határmentiség következményeihez való viszonyulás és az etnicitás (roma kisebbség és magyar többség) együttélési jellemvonásai – amelyek aztán az öt esztendőre elnyúló munka során fokozatosan finomodtak.²

A kötet deduktív logikai szerkezetű, öt rövidebb-hosszabb kifejtő részre és egy összefoglaló funkciójú zárófejezetre tagolódik. Nyitányként Kovács Éva elméleti bevezetője az olvasó számára világossá teszi, hogy a szerzők a kortárs társadalomtudományi diskurzushoz kapcsolódva két kulcsfogalom, a posztkritikai szemléletű antropológiai – gyakran eleve alkalmazott szemléletű – közösségkutatásban fontos „hely” és „szomszédság” terminusértékének kitüntetett szerepet tulajdonítanak. A kutatott települések lokális közösségeit egyfelől a „hely”-ek fizikai státusza, perifériális határvidéki helyzete, másrészt az „ott”, az adott térben élő szereplők – egyének, csoportok, részközösségek – dinamikus együttélési viszonyait – kizárás, elfogadás, kooperáció, szolidaritás stb. – kifejező „szomszédság” konkrét, tehát a falvak társadalmi minőségét kifejező tényezői határozzák meg. „*A szomszédságok kívülről és belülről egyaránt meglehetősen sebezhetőek, és különböző függőségekben egyensúlyoznak.*” (12) A lokális közösség együttélése tulajdonképpen a szociokulturális térben létrehozott dinamikus egyensúlyi rendszer.

A könyvnek az általános elméleti pozicionálást követő második része a kutatás módszertanának technikai leírását és az adatfeldolgozás részleteire vonatkozó ismereteket tartalmazza. Ebből

² A kötet 2008–2011. között az OTKA „Kint és bent – háromszor” Kovács Éva vezetésével zajlott kutatás eredményeire épül.

kiderül, hogy a kötetben tárgyalt ismeretek elsődleges forrását a terepkutatás képezte. Az elsősorban interjútechnikára épülő komplex háztartásfelmérések célja az volt, hogy a kutatók a lokális életvilág legelemibb szintjén ismerjék meg a közösség viszonyait. A strukturált interjúk szertágazóan komplex szempontrendszerét tovább árnyalta két kognitív-vizuális módszer, a mentális térkép és a családfa. A primer terepmunka-tapasztalatok mellett a kötet ismeretanyaga természetesen a szekunder források – dokumentumok, statisztikai anyagok – széles körű feldolgozását is tartalmazza.

A harmadik részben az olvasó a kutatás konkrét színterére vonatkozóan, a vizsgálat tárgyát képező határvidéki lokalitások közösség-dimenzióját leíró általános társadalomtudományi szempontokat négy fejezetben ismerheti meg. A demográfiai szerkezet, a formális és informális megélhetési technikák, az etnicitás lokális viszonyai és a gazdálkodási stratégiák témája a kutatópontok vonatkozó adottságainak az összehasonlíthatóság lehetőségével kecsegtető elemzését kínálják. Ugyanakkor a könyvnek talán ez az első szakasza, ahol az olvasó végérvényesen ráébred arra, hogy a *Kint és bent* nem minden vonatkozásában koherens szöveg, hanem egy többszerzős és rendkívül tudatos szerkezetű, nagy ívű kutatási beszámoló. Félreértés ne essék, az a tény, hogy a szerzők a kötetre nézvést első pillantásra talán diszciplináris inkoherenciával fenyegető módon, de vállaltan saját hangjukon szólalnak meg a részfejezetekben, egyáltalán nem megy a tudomány-tartalom rovására. A műfajából következően szigorúan deskriptív demográfiai tényfeltárás (Virág Tünde) kivételével a részfejezetek, ahogy a kötet egészének erénye terep-közeli énikus látásmódja, amit a konkrét, jól megválogatott és bőségesen alkalmazott interjúrészletek felerősítenek.

A *Modellek és magyarázatok* címet viselő harmadik részben találkozhat az olvasó részletesen először korunk kétségtelenül legjelentősebb ösztársadalmi kihívásaként értékelhető kérdésével, az etnicitás dimenzióinak a lokális közösség együttélési viszonyaiban játszott szerepét vizsgáló problémafelvetéssel. Bár az etnicitás tágabb összefüggésben minden etnikai együttélési helyzetre kiterjed, a szerzők a választott helyszínek adottságaiból következően elsősorban a magyar többség és a roma kisebbség kapcsolatviszonyainak modellszintű értelmezésére tesznek kísérletet. Ennek alapját az etnicitás különböző dimenzióit megjeleníteni képes három modell szinkretikus ötvözésével alapozzák meg. Így kerülhet egymás mellé Richard Jenkins alapvetően kultúraközpontú etnicitás elmélete, Frederick Barth az etnikai identitás létrejöttét értelmező klasszikus magyarázóelmélete – mely szerint az identitás a csoportközi interakciók és tranzakciók terméke –, valamint Michael Banton a rasszista kizárási eljárásokat tematizáló modellje. Természetesen jelen kötet esetében sem az a kérdés, hogy a téma mértékadó elméleti meritumát képező elképzelésekből miért nem került több vagy kevesebb feldolgozásra. Például, az etnicitás-fejezetben kidolgozott modellnek miért nem képezik részét a „Másik” (*Other*) paradigmikus értelemtartalmának elemzésével a kortárs antropológiában meghatározó szerepet vállaló Johannes Fabian gondolatai, ha már egyszer a szerzők a „másik” fogalmának terminus-értéket tulajdonítanak (szociális másik, kulturális másik, morális „másik” termelése, cselek-

vő „másik”)? Az olvasó szemszögéből ennél sokkal fontosabb kérdés, hogy az elméleti alapvetésben hivatkozott modellek miként alkotnak koherens elképzelést az alkalmazás szintjén? Magyarán, az értelmezés során lényeges, hogy a szerzők által kidolgozott etnicitás-modell miként hasznosul a kutatási helyszínek lokális együttélési közösségeinek viszonyaiban eligazító és magyarázó műveleti eszközként. Azt kell mondanunk, hogy a *Kint és bent* projekt munkatársai, talán éppen azért, mert – amint arra a kötet bevezetőjében maguk is utalnak - sok időt szenteltek a közös alapelvek kimunkálásának, az elméleti apparátust kifinomult elemzési eszközzé fejlesztették.

Az olvasó a kötet negyedik részében találkozik a kutatatott települések lokális közösségeinek esettanulmányyszerű leírásával. A korábban felvázolt egységes elméleti és módszertani keretek ellenére a színterek sajátosságai és az esettanulmányok szerzőinek egyéni perspektívája négy karakterében, valamint stílusában eltérő település-elemzést eredményezett. A tulajdonképpeni „terepek”, a helyek és közösségek átfogó bemutatása a *Kint és bent* projekt alapját képező kutatás empirikus eredményeinek ismertetésére és értelmezésére szolgáló elsődleges szöveghely, a könyv terjedelmének majd’ felét képező átfogó ismeretanyag. Természetesen jelen rövidke beszámoló, a kötet olvasására ösztönző összegzés feladata nem lehet a helyszínekre vonatkozó részletek tárgyalása. Még akkor sem, ha jelen sorok szerzőjének be kell vallania, hogy a fentiekben említett, az olvasástapasztalathoz tartozó személyes és bevallottan ellentmondásos (szubjektív) benyomásainak elsőrendű forráshelye éppen a könyvnek a lokális színtereket aprólékosan ismertető negyedik része.

Másként fogalmazva az Old, Bedő, Mucsá és Tiszakerecseny szociokulturális, gazdasági, lokális közösségi viszonyait ismertető értelmező leírások az olvasóra első benyomásként, „madártávlatból”, igen deprimálóan hatnak. A helyzet röviden és egész egyszerűen tragikus. Mondhatni, a kötet a „vidék bukásának” félévszázados történetét mondja fel tudományos köntösbe csomagolva. Látélet és egyben görbe tükör minden a hanyatlásért felelős szereplő számára, tehát a „vidék” leépülésében közreműködő társadalmi elit – beleértve a politikai, gazdasági és társadalmi döntéshozókat és véleményformálókat – totális kudarcának bejelentése. Kiderül, hogy a magyar határvidék és társadalma anakronisztikus struktúrák mentén szerveződik, feudális normák jellemzik, a szegénység uralja és – jóindulatúan fogalmazva – „mikszáthi” karakterek mérgezik levegőjét. Például itt van az egyik falu első számú politikai vezetője, aki a kutatócsoport bemutatkozó látogatásakor világképét leplezetlenül tárta vendégei elé. *„Életünkben először láttuk egymást. A polgármester az első két percben súlyos káromkodások közepette azt ecsetelte, hogy minden bajt 'Antallnak és a zsidóknak' köszönhetünk, mert széthordták az agrárvagyont, a másodikban, hogy 'a legjobb cigány a néma cigány', majd pajkosan ránk nézett – egy 27, két 37 és egy 43 éves nőre – és így szólt: 'ugye, lányok?'”* (78.) Aztán említhetjük a nacionalista performance-t celebráló pap kevéssé cizellált álláspontját: *„Mer' azér' bocsánat, hát ahhoz most, hogy a melegeket összeadják, és akkor ráadásul most csak, hogy bocsánat, ide jön be két buzi, és azt mondja nekem, hogy adjam össze, akkor belelövök kettőt (...) Vagy például, mikor*

azt mondják, hogy ne lopj. Ezek olyan ősi törvények, amit a zsidóknak írtak le. És én igen szívesen elmondanám nekik, hogy bocsánat, tületek kaptuk, akkor most mi a gond? Ha má' itt tartanánk? Miért? A zsidók lopnak? Mint az állat!" (106.)

A kötet elemzéseiből világosan kiderül, hogy a bipoláris strukturális szembenállás csoportjainak együttélését, az etnikai többség és kisebbség, a szegények és jobb módúak, az őslakosok és betelepülők, a helyi politikai-gazdasági „elit” és az „átlag falusi” oppozicionális viszonyait az asszimilációs várakozások, a familiaritás, az elvtelen lojalitásigény és a represszió legkülönbözőbb formái uralják. Első pillantásra, pontosabban olvasásra tényleg nyomasztó kép. Szerencsére azonban, és talán ez a kötet legfontosabb erénye, a depravációs olvasat érvényességét ugyan nem zárójelező módon, de a mai magyar vidéki társadalomban lejátszódó folyamatokat émikus perspektívából értelmezve megragadhatóak azok a finom-mechanizmusok, amelyek alapján a szerzők árnyalják a szövegükben maguk által megrajzolt komor képet. Másként fogalmazva, az olvasót magával ragadó szubjektív összbenyomás felülvizsgálatához szükséges szempontokat a *Kint és bent*-kutatás eredményeként a szerzők tézisszerűen megfogalmazható következtetések formájában teszik világossá. Terjedelmi korlátok miatt itt három összefüggés rögzítésére szorítkozunk:

1. Eredetileg a határvidéki periféria földrajzi értelemben eltérő „helyeire” tervezett kutatás, a terepmunkák során gyűjtött ismeretek összehasonlíthatóságát szem előtt tartó módszertani elvek, a tipizálás és kategorizáció előzetesen kidolgozott aspektusai a vidék recens viszonyaival kapcsolatos közkeletű várakozásra, a homogenizáció és sematizáció folyamatainak azonosítására épültek. Old, Bedő, Mucsa és Tizsakerecseny, bár fizikailag más „helyek”, makroperspektívából – étikus szociológiai megközelítésből – viszonyaik meglehetősen hasonlóak: etnikai együttélési arányok elmozdulása a roma kisebbség javára, elszegényedés, munkanélküliség, elvándorlás, gyenge infrastruktúra, feudális helyi „elit” stb. A Kovács Éva vezetésével végzett kutatómunka eredményei azonban a globális hatásviszonyoknak kitett lokális szintér terepközeli szemléletű vizsgálata alapján az elemzett közösségeket gyökeresen különböző komplex világokként engedi látni. Másként fogalmazva, a lokalitásokat alkotó szereplők által megélt mindennapokban szerveződő közösségi élet struktúráinak minősége, a globális hatásviszonyok adaptációjának eredményeként keletkező szociokulturális viszonyok lényegében összehasonlíthatatlanok. Old, Bedő, Mucsa és Tizsakerecseny autonóm mikrovilágok, amelyek mindegyike számos tanulsággal szolgál arra, hogy a globális hatásviszonyok leképződése az életvilág mindennapiságának szintjén miért nem vezet az előzetes várakozásoknak megfelelően a szociokulturális tér szükségszerű homogenizációjához, a lokális világok közötti különbségek eltűnéséhez. A *Kint és bent* kötetből az olvasó számára levonható következtetés – összhangban egyébként George Marcus és Michael Fischer kritikai antropológiai tézisével –, hogy a lokális világok közötti látszólag elkerülhetetlen kiegyenlítődés mögött, a „terep” bizonyítékai szerint, valójában a szociokulturális tér

„fragmentálódása” játszódik le. A jelenség megragadásához pedig nincs szükség egyébre, mint az igen sok munkát és energiát követelő elkötelezett terepkutatásra.

2. A kutatás fontos felismerése volt, hogy a határvidéki lokalitások partikuláris karakterének újraszerveződése a rendszerváltást követően átalakuló viszonyok között elsősorban a helyi adottságokhoz alkalmazkodó megélhetési (gazdálkodási) technikák függvénye. Az erőforrás-hiányos falvak társadalma a formális és informális felhalmozás gyakorlataiban, olykor az illegalitás vagy a szürkegazdaság mezsgyéin a túlélés lehetőségeit kiaknázva járulnak hozzá lokalitásuk sajátos szociokulturális karakteréhez.

3. Ugyancsak kiemelkedő jelentőségű következtetés, hogy a gazdálkodási és megélhetési stratégiák gyakorlata szoros kapcsolatban áll a lokális közösség többségi és kisebbségi részközösségeinek, elsősorban etnikus alapviszonyaival. Megfordítva, a lokalitás etnikai viszonyait az erőforrásokhoz, a javakhoz, a munkához és a szimbolikus terekhez való hozzáférés alakítja. A tétel bizonyítását a kutatott településeken felvett empirikus anyag elemzésében a szerzők kötetükben világosan kidolgozták. (A témát tárgyaló remek esettanulmány Tiszakerecseny egyik utcájának mikroviszonyait ismertető fejezet.)

Összefoglalva, kijelenthető, hogy a *Kint és bent* a recens hazai közösségkutatás fontos fejezete. Nem csupán azért, mert a végig jó stílusban megírt és szakszerű logikával felépített kötet a kortárs magyar határvidék viszonyaiban kevésbé jártas olvasót szembesülésre kényszeríti. Inkább arról van szó, hogy minuciózus módon megfogalmazott eredményei a vidék általános leépülésével a közvéleményben és a makrofolyamatok tükrében meggyökeresedett képzetét a lokalitások mindennapjainak keretei között tetten érhető szociokulturális folyamatok tisztázásával árnyalja.

Az olvasóban a kötet tanulságait összegezve a fentiek alapján talán két fontosabb megválaszolatlan kérdés marad. Vajon miért pont a kiválasztott négy településre esett a szerzők választása? Mi az oka, hogy mondjuk Bedő helyett nem Nagykerekire, Bojtra vagy Vekerdre került sor, Tiszakerecseny helyett pedig Barabás, Lónya vagy Beregdaróc kutatását végezték el? A kérdés jelentőségét az eredmények tükrében éppen az adja, hogy a tanulmányozott lokalitásokhoz képest a potenciálisan adott és alternatívaként felvetett színterek éppen a helyi szociokulturális alapviszonyok készletének változékonysága miatt eltérő látteleletet kínáltak volna. A kutatópontok kiválasztására vonatkozó indoklás elmaradása ugyanakkor talán érv lehet egy a határvidékeken megismételt kutatás mellett, ami fontos hozzájárulást képezne a lokális társadalmi és kulturális folyamatok teljesebb regiszterének összeállításához. Erre pedig a vidék felzárkózásával és a roma kisebbség integrációjával foglalkozó szakpolitikusoknak, döntéshozóknak és egyéb érintett szervezeteknek elemi szüksége volna. A hanyatló vidéket egyetlen problémaként látó és láttató, a generáltézisek színvonalán tevékeny, ám

cseppet sem hatékony „illetékesek” árnyalt látásmódjának „kifejlődéséhez” az ilyen és hasonló kutatások sokaságára volna szükség.

Végül essék szó röviden a kötet szövegében alkalmazott ismétlések funkcionális jelentőségével kapcsolatos magyarázat hiányáról. Ugyanis feltűnő, hogy az átfogó elméleti fejezetekben ismertett ténykijelentések vagy interjúrészletek a településeket leíró esetelemzésekben gyakran újra felbukkannak. Az ismétlés természetesen indokolható azzal, hogy a tekintélyes ismeretanyagot tartalmazó mű az érvelésben mobilizált minden részletének észben tartása az olvasótól nem elvárható. Másként fogalmazva, az ismétlések tudatosan alkalmazott szerzői és szerkesztői eljárás eredményei, a következtetések és a hangsúlyok kiemelésére szolgáló didaktikai funkciójuk van. Olvasóként és Kierkegaard vonatkozó nézetére hagyatkozva hajlamosak vagyunk elfogadni ezt a magyarázatot, amennyiben az ismétlés az eredeti újrafelfedezésének aktusában mindig a megismerés elmélyítését szolgáló eszköz.

HIVATKOZÁS

Schopenhauer, Arthur (1920) *Az olvasásról és a könyvekről és egyéb válogatott fejezetek a „Parerga und Paralipomena”-ból.* Budapest: Világirodalom.

Hozzáférhető: http://mtdaportal.extra.hu/books_kulf/schopenhauer_arthur_az_olvasasrol_es_a_konyvekrol.pdf
[letöltve: 2014-08-28]

Csurgó Bernadett(2013)

Vidéken lakni és vidéken élni

A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására:
a város környéki vidék

Budapest, Argumentum

A közelmúltban a magyar településszociológia szó angol megfelelőjét kerestük kollégáinkkal; de rövid töprengés után úgy találtuk, hogy ezt a kifejezést nem ismeri az angol szaknyelv: megkülönböztet városkutatókat és vidékkutatókat, akik szerencsés esetben szót értenek egymással, de a településszociológiára nincs kifejezés. És való igaz, hogy a gyakoroló kutatók általában „szakosodnak” a városi, vagy a vidéki témák valamelyikére, így a szakirodalom is elkülönül.

Csurgó Bernadett a közelmúltban megjelent könyve elérhetővé teszi a vidékkutatások legfrissebb eredményeit a szélesebb olvasóközönség számára is, bár alapvetően a kollégáknak szól. Az elmúlt években jelentek meg hasonló témájú kötetek Magyarországon, de ezek kevés kivételtől eltekintve több lazán kapcsolódó tanulmányt tartalmaznak, nem egyetlen téma egységes és tudományos alaposágú feldolgozását. Abban is különleges a *Vidéken lakni, vidéken élni* című kötet, hogy a város környéki vidéket a vidékszociológus perspektívájából kutatja, amint ez az alcímből kiderül.

A kötetet kutatóként olvasva öröndetes az elmélet meghatározó súlya: a vidék-meghatározások körüli lassan félévszázados tudományos vita feldolgozása nagy segítséget jelent az oktató munkában. Eddig hosszú és riasztó irodalomjegyzéket kellett átböngészni a téma iránt valamilyes érdeklődést mutató hallgatóknak; a könyvszerzője ezt az irodalmat értő módon dolgozza fel. Az elméleti rész segíti a témában járatlan, de aziránt érdeklődő olvasót, és mivel a vidékszociológia

¹A szerzők az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének munkatársai.

²A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

legújabb eredményeit elhelyezi a klasszikus szociológiai elméletek kontextusában, így jó kiindulópont azoknak a kutatóknak, hallgatóknak, akik el kívánnak merülni a vidékkutatások témájában; ismerős terepen érezhetik magukat a felfedező út elején.

A kötet, szemben egy tudományos szakcikkkel, terjedelme révén alkalmas arra, hogy részletesen bemutassa a kutatás menetét; ez ismét az oktatásban lehet hasznos. A módszertani részben a szerző ismerteti, hogy milyen kutatásokon alapul a kötet, de az empirikus adatok elemzésének módjára inkább csak következtetni tudunk, arról nem tudunk meg részleteket: ez megfelel az általánosan elfogadott gyakorlatnak, de véleményem szerint a tudományos igényű írásokban, különösen önálló kötetekben az adatok feldolgozásának mikéntje több figyelmet érdemelne. Amennyi pedig jelenleg olvasható a kötetben, az a nagyközönség számára így is túl bő; a mellékletben is elegendőek lennének ezek a leírások.

További erénye tehát a könyvnek, hogy gazdag empirikus anyagon mutatja be, hogy hogyan alkalmazható az elmélet. A könyvnek ez a része a szélesebb közönség számára is érdekes lehet. Ezeket az oldalakat a szerző rendelkezésére álló képanyag még érdekesebbé tenné, a város környéki tér változásait még élményszerűbben mutathatná be. Ezt a hiányt valamelyest pótolják az interjúidézetek.

A továbbiakban a kötetben tárgyalt legizgalmasabb elméleti újdonságot, a vidékszociológiai irodalom egyik meghatározó szerzője nyomán kialakított elemzési keretet mutatjuk be röviden, majd pedig felvillantjuk az empirikus anyag értékeit.

Az átgondolt elemzési keretnek köszönhetően a kötet nemzetközi összehasonlításban is megállná a helyét; ritkán lehet találkozni olyan írással, amely ennyire következetesen használja a vidék poszt-strukturalista meghatározásából következő elemzési módszereket. A kutatás központi kérdése, hogy milyen folyamatok eredményeként, és hogyan változott a vidéki tér annak hatására, hogy abban megjelentek a városi emberek. Ebben az előző mondatban olvasható minden egyes szóra rákérdez a szerző: mi tehát a vidéki tér; ezt kell-e az elemzés középpontjába állítani, és ha igen, akkor hogyan; milyen folyamatok alakítják ezt a teret?

VIDÉK VITÁK

Csite András egy 1999-es írásában összefoglalta a vidék-meghatározásokkal kapcsolatos vita akkori állását: Ray Pahl 1966-os cikke még ma is újdonságként hat egyesek számára: ebben a szerző azt állítja, hogy a hatvanas évek Angliája már nem organikus közösségekből áll, szemben a közkedvelt előfeltevésekkel. „A vidéki helyi társadalmak empirikusan semmiféle olyan sajátos társadalmiszerveződési formát nem tudnak felmutatni, ami eltérne a városétól” (Csite 1999). Ekkor fogalmazódik meg a program, amely a vidék romanticizálása ellen szól.

Mint olvasható a kötetben, nem különböző társadalmi-gazdasági adatok segítségével, hanem a diskurzusok és a reprezentációk révén ragadható meg a mai vidékfogalom (Mormont 1987). Mormont azt a folyamatot elemzi, hogy miként változik a vidék reprezentációja és a vidéki térhasználat: ahogy az agrártermelés mellett, illetve helyett az ipari termelés, a turizmus, a fogyasztás egyéb formái erősödnek meg a vidéki térségekben. Mormont szerint a vidék a „nem városiként” jelenik meg, és ez az alapvetően városiak uralta diskurzus eredménye (Mormont 1987). A nyugat-európai irodalom gyakran előfeltételezi, hogy a városiak, jellemzően a középosztály tagjai a vidékről idilli képet alakítanak ki, és ennek megfelelően használják a vidéki területeket (DuPuis 2006). A helybeliek ezzel szemben városi életkörülményeket kívánnak kialakítani önmaguk számára, ami fejlesztési konfliktusokhoz vezet. Mormont érvelése szerint tehát a vidék fogalmának meghatározása a vidékkel kapcsolatos diskurzusok elemzése révén lehetséges. Ma ez elfogadott állítás; éppen ezért nagyon fontos ennek a kötetnek a városiak vidéki térségben betöltött szerepét elemző perspektívája.

Ugyanakkor a kilencvenes évek közepe óta az is elfogadott kijelentéssé vált, hogy nem elegendő kizárólag a diskurzusokat, azok egymáshoz való viszonyát összehasonlítani, ha meg kívánjuk határozni a vidék fogalmát, hanem összetett megközelítést kell alkalmaznunk (Halfacree 1993). Azaz a meghatározás sikere érdekében nem csak a vidékről szóló diskurzusokat kell elemezni, hanem a vidéki térségek tárgyi valóságát³ és a mindennapi vidéki életet is. Ez természetesen sokrétű, gyakran önmagának is ellentmondani látszó eredményre vezethet, de így nem kell döntenie, hogy vajon a vidék térbeli, társadalmi, vagy kulturális vonásait kell-e hangsúlyozni a meghatározás során (Clope 1996), esetleg a vidékről szóló diskurzusokat.

Keith Halfacree két közelmúltban született elméleti írásában (Halfacree 2006, 2007) amellet érvel, hogy a vidék értelmezhető (1) *térbeli megjelenésében*,⁴ valamint azon képek, (2) *imázsok* révén, ahogy a vidék megjelenik a társadalomban⁵ az egyének számára. Ez a két dimenzió, mint írja, egymás mellett létezett, és hatottak is egymásra (Halfacree 1993). A közelmúltban írt tanulmányaiban foglaltak szerint emellett vizsgálni kell a vidék és a vidékiek (3) *mindennapi életét*; a vidékkel kapcsolatos gyakorlatokat. E három együtt képezi alapját a vidék értelmezésének. A vidékfogalmat e három dimenzió együttes vizsgálata révén lehet meghatározni; önállóan egyik sem alkalmas arra, hogy annak alapján megértsük vizsgálatunk tárgyát, a vidéket. Csak a vidékreprezentációkat, a médiadiskurzusokat, a vidéken élők mindennapjait, vagy a politikai közbeszéd elemeit vizsgálva nem kapunk teljes képet a vidékről.

A kötet szerzője Halfacree elméletéből kiindulva alkotja meg saját elemzési keretét. Mint írja „Az elemzés során Keith Halfacree (2007) a vidéki teret leíró modelljét vettem alapul. A modell három

³ A vidéki térségek – *locality* – fogalmát használva Lefebvre (1991) műveire hivatkozik Halfacree.

⁴ *Locality*, Lefebvre (1991)

⁵ *Moscovici: socialrepresentation* elmélet.

fő elemből épül fel, amely segítségével megragadható és leírható a vidéki tér. Az első elem a lokalitás, amely a relatíve különböző társadalmi és térbeli gyakorlatokat jelenti kapcsolódva a fogyasztási és termelési tevékenységekhez, a második a vidék formális reprezentációja, amit a kapitalista érdekek, a kultúra meghatározó alakjai és termékei, tervezők és politikusok befolyásolnak. A harmadik pedig a mindennapi gyakorlatokat jelenti vidéken, ami meglehetősen szubjektív és változatos, a koherencia és töredezettség eltérő szintjeivel jellemezhető és kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásolja a többi kategóriát.” (Csurgó 2013: 41–42)

Írásában Csurgó ezt a keretet meghaladja és tovább építi, részben módszertani útmutatót ad alkalmazásához, részben pedig bemutatja, hogy abban a város környéki vidéki tér társadalmi folyamatai miként értelmezhetők. A továbbiakban a kutatást részletesen bemutatva illusztráljuk, hogy az elméleti keretet miként használja a szerző az empirikus munkában.

A kötet második része a Budapest környéki öt településen végzett empirikus kutatás anyagát dolgozza fel, és enged bepillantást a várostérségek átalakuló világába. A szerző nem a szuburbanizációhoz kapcsolódó kiköltözés folyamatát, nem is annyira az e mögött álló általános mozgatórugókat vizsgálja, mint inkább egyéni történeteken keresztül rajzolja fel a falura költözők típusait (és az ezen belül megjelenő altípusokat) és a vidéki élet átalakulását. Végigveszi mindazokat a folyamatokat, melyek a kiköltözők megjelenésével egy-egy település addigi életében, a lakók összetételében és a fizikai környezetben, a település szerkezetében bekövetkezik, értékes adalékokat szolgáltatva a vidéket, illetve a nagyvárosok és környékük kapcsolatát, ezen belül szűkebben a szuburbanizációt és annak a fővárosra és az agglomerációjára gyakorolt hatását vizsgáló kutatási irányokhoz.

A könyv egyik főbb megállapítása, hogy a kiköltözők – érkezenek a fővároshoz közelebbi vagy attól távolabbi településre – mindenképpen megváltoztatják az ott lakók korábbi életét. A kérdés csak az, hogy hogyan, milyen folyamatokon keresztül, illetve, hogy ez a változás konfliktusokat generál vagy inkább az integráció irányába mutat. Ezen a ponton önkényesen szelektálunk a könyvből, és a konfliktusok felvillantásával próbálunk kedvet csinálni az olvasáshoz. Az egyes fejezetekből összeválogatott interjúrészletekkel szemléletesebbé téve villantjuk fel a vidéki élet változásainak néhány stációját és azok következményeit úgy a lakosokra, mint a település vezetőire.

A szuburbanizációval foglalkozó kutatók a kiköltözésnek, a vidékre áramlásnak több hullámát különítik el, többek között aszerint, hogy a költözés mennyiben spontán, illetve mennyiben tervezett folyamat (mely egyben lehet az önkormányzatok által generált vagy gátolt is). Ebbe a keretbe illeszthető a vizsgált települések önkormányzatai részéről első időkben megnyilvánuló aktív közreműködés, melynek (vissza)hatását csak később realizálták a települések vezetői. Jóllehet a telkek eladásából befolyt pénzen olyan infrastrukturális fejlesztéseket lehetett végrehajtani, melyekre enélkül esély

sem volt, ám a lakosságnövekedés hosszabb távon új igényeket generált, amelyek miatt az infrastruktúra ismét szűkössé vál(ha)t:

„Na most, csak akkor tudunk nagyokat fejleszteni, szépeket fejleszteni, jól fejleszteni, és mindent működtetni, hogyha mi ezzel a lehetőséggel élünk. Tehát ez önmagában ellentmondásos, hogy megcsináljuk a telket, és elkezdjük árulni, 6–8–10–12 millióért, attól függ, hogy milyen telkek. Nyilvánvaló, hogy 5–6 telekből kiárulunk egy egészségházat az egész községnek. Vagy kiárultuk az óvodának a megépítését, amivel egy európai színvonalú óvodát adtunk át tavaly. Tehát ez azért szorít bennünket, hogy telkeket alakítsunk, ha telkeket alakítunk, akkor már nőni fog a lakosságnak a száma. És ez egy ilyen róka fogta csuka, hogyha nem alakítunk, akkor nem növekszik a szám, de nem is tudjuk az intézményhálózatot fejleszteni.” (161)

A fejlesztés tehát szükségszerűen összekapcsolódott a lakosság szám növekedésével, ami egyenes úton vezetett a vidéki életstílus, a falusi környezet, lokalitás megváltozásához. Ezzel viszont veszélybe került mindaz, ami miatt az „újak” a településre költöztek. A régi „rend” megvédésére az önkormányzat mellé felsorakoztak a helyi civilek (akik soraiban nagy számban találunk első hullámban kiköltözötteket), akik féltve mindazt, amiért idejöttek, legszívesebben bezárnák a település kapuit, és mindenki mást kívül tartanának. Ám ezt csak úgy lehet(ett) megtenni, ha magukat helyezik vezető pozícióba, vagyis leváltják a korábbi vezetőket, a helyi elitet:

„És mi úgy gondoltuk, hogy ennek megálljt kell parancsolni, mert végül az a vonzó környezet, ami miatt emberek jönnek ide ki, és ami miatt egyáltalán ez a táj, meg ez a hely érdekes, az el fog veszni, hogyha minden egyes négyzetméterét beépítjük. És akkor fölvevettük a küzdelmet az akkori önkormányzattal szemben és úgy ítéltük meg, hogy a leghatékonyabb módja, hogy valamit tenni tudjunk, hogy leváltjuk az önkormányzatot.” (162)

Ám a változást még ezen a módon sem lehet hosszabb távon megakadályozni. Első lépésként a vidék egyik jellemzője, a földhasználat átalakul, és ez jelentős mértékben járul hozzá a falu korábbi pozíciójának elvesztéséhez. Ahogy a könyv szerzője írja, létrejön a „poszt-produktivista vidék: az agrártemelés térvesztésének következményeként a vidék fő funkciójává a termeléssel szemben a fogyasztás válik”. (260) A településen élők korábbi megélhetési formái is, a mindennapi gyakorlatok is átalakulnak, és innen már nem látszik a visszaút, a városi lakosság beáramlásának már szinte semmi sem szabhat határt. Az őslakosok rosszállóan figyelik, ahogy átalakul a falusi táj, megváltozik a településkép. Új tájidegen házak nőnek ki a földből: *„Olyan egyformák, eléggé egy kaptafa. Én jobban szeretem ha egy ház egyedi, de falusias, valahogy magában hordozza a hely szellemét, nem ilyen mindenhol egyforma, jellegtelen...” (170)* Műparasztok jelennek meg, olyanok, akik a régi parasztházakat felújítják, ezzel a korábbihoz képest idegen, sajátos képet kölcsönözve a falu belső-tradicionális beépítésű részének.: *„Tényleg egy olyan kultúrát csinálnak, egy olyan miliőt maguk körül, amit ők a*

panelben, bent megálmodtak, Pesten, vagy nem tudom hol.”(171) Megváltoznak az érintkezési viszonyok. Még a helyiek meglegedését is kivívó új családi házak tulajdonosai is elzárkóznak. Magas kerítéssel veszik körbe a házat, ezzel jelezve, hogy ők – a megszokottól eltérően – más módon akarják megélni a vidéki életet: „...szóval ezzel nem törődnek, hogy ez itt nem szokás a faluban, meg ráadásul hiába szép a ház ezzel a kerítéssel tönkreteszi...” (172)

Megváltozik a térbeli elkülönülés mintázata is. Jóllehet a falvaknak korábban is volt alvége és felvége, és lehet, hogy ezek a lakók nem álltak szóba egymással, ám ezt mindenki tudta kezelni. A népességnövekedéssel, a beköltözők itt élőkől eltérő habitusának megjelenésével a korábbi minták átalakulnak, és egyben bonyolultabbá, átláthatatlanabbá válnak. A korábbi ismeretek, szokások elavulnak, újak lépnek a helyükre. Az ezekhez kötődő sajátos társadalmi gyakorlatot pedig sokaknak még tanulni kell. Átalakul a közösségi élet, az újak nem integrálódnak, nem köszönnek, nem használják a helyi szolgáltatások jelentős részét, egyrészt azért, mert azok nem felelnek meg az igényeiknek, másrészt mert életvitelük továbbra is a fővároshoz köti őket, ezért nincs rá szükségük: *„amíg az általános iskola alsó tagozatába járnak a gyerekek, addig egy viszonylag egységes közegben élnek, és a közösségi kapcsolataik azok nagyon szépen fejlődnek. Ha el nem viszik már őket korán alapítványi iskolába. De azért jórészt ez nem jellemző. És akkor a felső tagozattal kezdődik az, hogy szétverődik a helyi közösségi élet, mert a gyerekeket elviszik más iskolába, 6 osztályosba, meg 12 osztályosba, meg mindenféle. És akkor ezzel a baráti kapcsolataik megszűnnek.”(188)*

„... a városban dolgoznak a legtöbben, és akkor ahogy jönnek hazafele, akkor nagyobb helyeken megállnak és bevásárolnak. Ami itt vásárlás marad, az csak annyi, hogy ami el lett felejtve és gyorsan kell, azért beszaladnak.” (189)

A korábbi hatalmi viszonyok megváltoznak, az őslakók és beköltözők közötti kezdeti ellentét – miszerint a beköltözők „jött-mentnek” számítanak – visszájára fordul, és az őslakók végül azt veszik észre, hogy már csak megtűrt családok saját szülőfalujukban: *„3 éve kiköltözött emberek, jogászok vagy akármicsodák, és úgy hiszik ők, hogy ők fontos emberek. Bekerülnek a politikai életbe, (...) képviselőknek, ők mondják meg, hogy ki a jó ember vagy ki nem. Egy szerepcsere történik.” (184)*

Sőt nem csak megtűrtnek érezhetik magukat, hanem azt is érzékelniük kell, hogy gyerekeiknek nem tudnak a településen (vagy annak jobb részén) házat vásárolni. Az ingatlanárak többé már nem az ő pénztárcájukhoz szabottak: *„Hallja az ember, mikor vannak ilyen fórumok, hogy a családok, tessék a helyieknek is fönntartani valamit. Attól függ. Nyilván vannak olyan családok is, én is ismerek ilyet akik helyben meg tudják venni a telket és építenek családi házat, fiatalok is. De azért van egy jelentős számú réteg szerintem, amelyik ezt nem tudja megtenni, olyan magasak lettek itt az árak, hogy a saját gyerekének már nem tud itt venni, ezért sokan elmennek, a fiatalok, főleg.” (195)*

Ez a folyamat pedig nem mentes az ellentétectől, melyek mögött a könyv szerzője a „vidéki paraszt” és a „városi betolakodó” közötti társadalmi státuszbeli különbségeket, és az abból fakadó kommunikációs rést jelöli meg: *„Ugye bele lehet gondolni abba, a középvezetőbe, egy bank szektorból, aki oda kijön egy viszonylag jobb autóval, mint a régi szomszédja, aki a Skodáját bütyköli nap, mint nap, hogy kevés az a közös téma, amiről tudnak beszélni.”*(192)

Összességében tehát a környék és a mindennapok átalakulnak: a kertben már nem zöldséget termelnek, hanem fűvel ültetik be. Fő funkciójává pedig nem a család ellátása, hanem annak rekreációja válik. A haszonállatokat írott és íratlan szabályok segítségével számúzik, helyüket a házi kedvencekkel töltve be, amit a falusiak teljes értetlensége kísér: *„Állattartás? Azt nem is engedik, szóval a szomszédok följelengetnek, satöbbi, azt nem csípi. (...) Mára bűdös lesz a lószar a szomszédnak. Pedig azért jött le falura, hogy ő, hát, falun legyen. A falu mennyivel másabb, akkor már inkább, inkább a 7-es busznak a bűzét szagolná mint a lószart, ami abszolút természetes, és annyira, nem is annyira bűdös, ha kezelve van. Ez egy fontos dolog.”* (193)

A közösségi élet is átalakul. Az újak ahelyett, hogy beintegrálódnának a korábbi közösségekbe, új – elképzeléseiknek és igényeiknek jobban megfelelő – közösséget csinálnak maguknak és hagyományt teremtenek: retraditionalizálnak. Olyan falusi környezetet és szokásokat hoznak létre, melyek annyiban falusiak, amennyiben az még elviselhető számukra, de mindenben a városi igényeknek és gyakorlatoknak felelnek meg.

A település végül kettészakad – a könyv írója szerint – nem is annyira őslakosokra és beköltözőkre, mint inkább „a faluból élőkre”, akik itt folytatják a bizniszüket, és a fejlődést támogatják. Illetve a „faluban élőkre”, akik ugyan csak aludni járnak haza, ám elleneznek mindenféle kívülről jövő lakosság-szám-bővülést, hiszen ezzel még tovább változna mindaz, amiért ők ide költöztek.

A város környéki vidéki térben zajló folyamatokat elemezve a szerző egyszerre mutatja be az őslakosokat és a beköltözőket, a vidéki térben élőket és az azt használókat, a vidékieket és a városiakat. A kötet lapjain kibontakozó elemzési keret elméleti és empirikus bizonyítékát adja annak, hogy a vidék- és a városszociológia kettőssége meghaladható. A kötet ugyan a vidékszociológia elméleteire épít, azonban nem csak a vidékkutatók, hanem a városkutatók számára is használható elemzési eszközököt kínál, így a város- és vidékkutatók közös gondolkodását, együttműködését segítheti.

HIVATKOZÁSOK

- Cloak, P. (1996) Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and the 'Cultural Turn'. *Journal of Rural Studies* 13 évf. 367–375.
- Csurgó B. (2013) *Vidéken lakni és vidéken élni: A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Budapest: Argumentum Kiadó; MTA TK Szociológiai Intézet, 292.
- Csöste A. (1999) A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle* No. 3, 134–153.
- DuPuis, E. M. (2006) Landscape of Desires? In Marsden, T. – Cloak P. – Mooney, P. (szerk.) *Handbook of Rural Studies Sage Publications*. London, Thousand Oaks, New Delhi 125–132.
- Halfacree, K. H. (1993) Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural. *Journal of Rural Sociology*, 9 évf. 23–37.
- Halfacree, K. (2006) Rural space: constructing a three-fold architecture. In Marsden, T. – Cloak P. – Mooney, P. (szerk.) *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 44–62.
- Halfacree, K. (2007) Trial by space for a 'radical rural': Introducing alternative localities, representations and lives. *Journal of Rural Studies* 23. évf. 125–141.
- Mormont, M. (1987) Rural Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis* 27. évf. 3–21.

MAGYAROKRÓL ROMÁN NYELVEN

Ferenc-Páll Szabó (coord.) – Sándor Pócsai – Ciprian Rad –
Éva-Andrea Váradi – László Wellmann (2014):

O istorie a maghiarilor

Cluj: Editura Világhírnev

Az *O istorie a maghiarilor* címe szerint a magyarság történetét bemutatni kívánó kötetnek megjelenése óta számos bemutatója volt, ahol elsősorban Szabó Csaba, a projekt koordinátora szólalt meg, minden esetben a koncepciót vázolva: egy olyan történelemkönyvet kínál, amely a magyarokról szól, román nyelven. Ha a kötetet kézbe vesszük, ez így röviden, tömören elég is lenne a bemutatójához. Azonban már ekkor felmerül a kérdés: ez akkor Magyarország vagy a magyarság történetét bemutató könyv, román nyelven? A válasz nem egyértelmű, ebben se a tartalom, se borító nem segít, hanem mondhatni „ködösíti” a képet. A borítón ugyanis a *Képes Krónika* egyes elemei, Széchenyi István bronzérmén látható képe, valamint a kolozsvári 1956-os emlékmű fényképe látható, ami nem csupán egy, a téma iránt érdeklődő laikus számára, hanem a történelem tematikában otthonosabban mozgóknak számára is zavart képet nyújt. Hogy miért ezek a képek, mi alapján történt a szelekció, a kötet olvasása után sem derül ki, de elképzelhető, hogy ez nem a szerzők számlájára írható, hanem a kiadó felelt érte.

Mindenekelőtt fontos kiemelni, amit az előszóban a szerzők is leírnak, hogy ez nem egy szakmunka, nem a szakmai közönség számára készült, így nem is vállalkozik arra, hogy teljesítse ennek a kritériumait. Vagyis a kötetben nem találkozunk lábjegyzetekkel, valamint a kötet végén található három és fél oldalas szelektív könyvszemle sem a teljesség igényére törekszik. Ennek ellenére azt gondolom, hogy fontos megvizsgálni mondanivalóját, mivel az elsősorban nem a magyar olvasókat kívánja megcélózni, hanem a magyarság történetét kívánja bemutatni a román közönség előtt. És így na-

¹Doktorandusz hallgató, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

gyon fontos tartalmi értéke van a közvetített információnak, úgy a megrögzött sztereotípiák megcáfolásában, vagy legalábbis árnyalásában, mint a szélsőségek csillapításában. A kötet azonban nem felel meg teljesen e kritériumoknak.

Egy keménykötésű, A5-ös formátumú, 172 oldalas könyvről van szó, melynek ötletgazdája Szabó Csaba író, riporter, szakmai irányítója és társszerzője Szabó Páll-Ferenc, valamint Pócsai Sándor, RadCiprian, Váradi ÉvaAndrea és Wellmann László. Mindannyiukat a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem Kara köti össze, ugyanis Váradi Éva-Andrea és Wellmann László jelenkori történelmi témából védték meg doktori disszertációjukat Csucsuja István professzor irányítása alatt, CiprianRad pedig középkori történelemből az egyetem jelenlegi rektoránál, Ion Aurel Popnál doktorált. A kötet szerzői valamennyien középiskolai tanárok, így az olvasmányos stílus kézenfekvő tulajdonsága a kötetnek. Az ötletgazda szerint a könyv története ott kezdődött, hogy AurelianLavric²kisinyovi történelem-oktatónak kolozsvári látogatása alkalmával több könyvesboltban járva sem sikerült találnia egy román nyelven írott, magyarokról szóló könyvet.³A könyvesboltok kínálatát vizsgálva valóban csekély mennyiségben találunk Kolozsváron is magyarokról szóló történelmi anyagokat idegen nyelven, viszont könyvtárakban, esetleg interneten böngészve már egészen más a helyzet. Magyarország történetét és a magyarság történetét is több verzióban feldolgozták magyarországi kiadók mindenféle terjedelemben és kiadásban, bár tény, hogy például román nyelven szerény számban jelentek meg akár az új eredményekről beszámoló munkák. Ilyen szempontból teljesen indokolt egy olyan munka kiadása, amely új, megtalálható, és pótolja ezt a hiányt. Tévedés azonban azt mondani, hogy ilyen valójában nem létezik, hiszen történelmi szakaszokra lebontva jelentek meg még román nyelven is monográfiák, kötetek, ezeket kisebb részben be is mutatja a (szerkesztő által is hiányosnak minősített) kötetvégi bibliográfia. Ilyen megközelítésből ehhez a kiadványhoz a legközelebb Gergely András román nyelven megjelent *Magyarország története* című munkája áll, amely két kiadást is megért 1993-as megjelenése óta. Ilyen szempontból tehát nem lehet azt mondani, hogy teljesen új vagy hiánypótló, inkább egy másik, vagy egy újabb munka, amely ezt a kategóriát (vagyis a román nyelven megjelent, magyarság történetével foglalkozó munkákat) bővíti. A kötet végén közölt szelektív bibliográfia igyekszik megemlíteni azon román nyelvű munkákat, amelyek a tematikát érinthetik, de számos angol és magyar nyelvű történelmi összefoglalót is találhatunk itt Magyarország történetének különböző periódusairól. A szerzők kiemelték, hogy ez a könyvészet nem a teljesség igényével készült, azonban úgy gondolom, hogy néhány helyen kiegészíthető lett volna, de ha mégsem, akkor legalább a rendezőelv lehetett volna világos: nem látszik a felsorolásból, hogy az említett munkák a

²AurelianLavric a Moldovai Köztársaság Állami Egyetemén a Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományok karon, a Nemzetközi Kapcsolatok tanszéken tanít, tanulmányait újságírásból és nemzetközi kapcsolatok szakirányon végezte. http://usm.md/frispa/V_RO/cadre_did_RI.htm (Letöltve: 2014-07-12)Személyes blogján a magyar tematikákkal is foglalkozik, részt vett a könyv bemutatójának a megszervezésében is <http://aurelian-lavric.blogspot.ro/2014/02/legatura-intre-maghiari-si-moldoveni.html> (Letöltve: 2014-07-12)

³A történetet több sajtóorgánium is hasonlóképpen mutatta be. Pl.<http://www.erdelyirport.ro/baratkozos-tortenelemkonyv-romanoknak-erdelyirport-1394.html> (Letöltve: 2014-07-12)

szerzők által írt szöveg forrásaiként szolgáltak, vagy csupán tájékoztató jellegük van. Mindkét esetben hiányosságként emelhető ki, hogy az összefoglaló munkák hiányosak, néhol a kiadó vagy a kiadás helye hiányzik, valamint nem biztos, hogy szerencsés például egy nagyon rövid korszak összefoglalóját szakfolyóiratból kiemelni,⁴ amikor léteznek ennél relevánsabb összefoglalók is. A szerzői tendencia a bibliográfia tekintetében mindenképp arra mutat, hogy igyekeztek az 1990-utáni, úgymond „frissebb” szakirodalmat felsorakoztatni, viszont néhány olyan forrásmunkát is beidéztek, amelyek valószínűleg kevésbé fogják segíteni az esetleg csak románul tudó érdeklődőket a téma elmélyülésében: ilyen a Cserei Mihály *Erdély históriája*, ami önmagában nagyszerű forrásszöveg, de jelen esetben nem szolgálja a célt. Ugyanígy kérdés, hogy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Erdély története* három kötete közül miért csak az egyiket említették.

A román-magyar történelemszemléletek ütköztetését, esetleg kompromisszumos megoldását már évtizedek óta próbálják a kutatók elérni. Jelen kötet is e szellemben íródott, s bár a kiadó szerint több román nemzetiségű történészt szerettek volna a munkába bevonni,⁵ nem jártak sikerrel, így maradt Ciprian Rad egyedüli román szerzője a könyvnek. A szerzők, valamint az ötletgazda a könyv bemutatásakor hangsúlyozták, hogy a különböző korok, különböző temperamentumú szerzők munkáinak egységesítése, egyre hangolása nehéz feladat volt. Így a kötetben azon kényesebb tematikákról, amelyek kapcsán a román-magyar viszony szóba kerülhet, vagy kevés szó esik, vagy párhuzamosan ismertetik mindkét (magyar és román) történetírói álláspontot.⁶ Így például Hunyadi János származásáról a szerzők nem nyilatkoznak, csupán földrajzilag ismertetik a család származási helyét, vagy Mihály vajda erdélyi hadjáratában Ion Aurel Pop munkája jelenti a hivatkozási pontot, miszerint a vajda nem országegyesítésre, Románia megteremtésére törekedett, hanem területszerzésre (50 ill. 78).

A kötet erényeihez tartozik bizonyos történelmi személyiségek neveinek román nyelven való letisztázása, amelyek sok esetben évtizedes vitákat generáltak a történészek között: például a kötetben Mátyás király „Matia Corvinul”-ként szerepel, ezzel is megpróbálva helyettesíteni a szintén alkalmazott „Matei Corvin” megjelölést (Matei román nyelven Máté személynevet jelöli). Kevésbé szerencsés Kinizsi Pál esete, ahol az említett személyiség egy mondaton belül „Paul Chinezu” és „Paul Kinizsi”-ként is szerepel, ezzel talán kissé összezavarva a tájékozatlan érdeklődőt (53).

A kötet 117 oldalon keresztül a magyarság történetét a honfoglalás előtti időktől egészen az első világháborúig tárgyalja a korszakok specifikumai szerint külön koncepcióval. Így például külön alegységekben kerülnek bemutatásra az Árpád-ház uralkodói, valamint az őket követő dinasztiák, a

⁴Pi. Várkonyi Ágnes egyik 1970-ben megjelent tanulmánya az 1663–1664-es korszakról (170).

⁵A sajtóban megjelent közlemények szerint. Lásd: <http://www.erdelyiportal.ro/barátkozos-tortenelemlkonyv-romanoknak-erdelyiportal-1394.html> (Letöltve: 2014-07-12)

⁶A kötet szerkesztése során keletkezett nehézségekről: http://mtmi.hu/cikk/488/Magyarokrol_romanul (Letöltve: 2014-07-12)

mohácsi vész utáni magyar területek pedig szintén külön egységben vannak ismertetve. Mivel jómagam elsősorban a huszadik század történelmével foglalkozom, így részletesebben ennek a korszaknak a bemutatását szeretném kiemelni, amely a jelen kötet esetében Wellmann László munkája. Harminchat oldalon mutatja be a fontosabb történeti eseményeket az első világháború kitörésétől a második Orbán-kormányig. A szerző kiemeli, hogy „*ez az időszak rengeteg fontos eseményt foglal magában*”, amelyeket azonban egységben tárgyal, s ez eléggé „ömlesztett” benyomást kelt. Így a bizonyos alkorszakoknak nincs alfejezetük ebben a részben, hanem egy-egy újabb esemény, gondolat vagy fordulópont ugyanolyan bekezdéssel van megjelölve. Ez olyan aránytalanságokat eredményez a szövegben, mint például az első világháború, valamint az azt követő események hat oldalban való bemutatása (118–123), miközben a két világháború közötti időszakra nagyjából másfél oldal jutott. Különösen nehéz korlátozott terjedelemmel dolgozni, úgy bemutatni az amúgy is zűrzavaros eseményeket, hogy az érdeklődőben ne maradjanak kérdőjelek: a szerző ugyan megemlíti, hogy a magyar király lemondása után az államforma köztársasággá alakult, illetve, hogy Horthy Miklós kormányzó-sága alatt, 1921-ben sikertelenül megpróbált visszatérni Magyarországra (121), azonban ezt megismétli négy oldallal később, de ekkor már két visszatérési kísérletről beszél. Arról azonban nem számol be, hogy a kísérlet kormányválságot okozott (a királykérdésben kétértelműen viselkedő Teleki Pál miniszterelnök ugyanis lemondásra kényszerült), amelyet követően Bethlen István évtizedes miniszterelnöksége következett. Az ehhez hasonló kapcsolódási pontok hiánya, az előre-hátra utalások a szövegben zavarossá válhatnak az olvasó számára. Hasonlóan áttekinthetetlen ennél a résznél Horthy Miklós kormányzó bemutatása, akinek kormányzóságáról az 1921-es királypuccsok kapcsán tesz említést a szerző először (121), majd megemlíti a kormányzóvá választását (1920. március 1.) az újonnan választott parlament által (123), majd a kort Horthy-korszaknak nevezve ezt követően tér ki a kormányzó által gyakorolt jogkörökre (125). Az 1938–1941 közötti területi visszacsatolások kapcsán tárgyi tévedés is észlelhető: a kötetben úgy szerepel, hogy az első két területi visszacsatolás (Felvidék és Kárpátalja) Németország és Olaszország döntőbíráskodása mellett Anglia és Franciaország is részt vett (127). Azonban az 1938-as müncheni egyezményhez csatolt záradékban volt meghatározva, hogy a magyar és csehszlovák kormányoknak rendezniük kell a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdéseket, amelyek sikertelensége esetén ismét négyhatalmi közös tanácskozás lett volna. Anglia és Franciaország kinyilvánította érdektelenségét a kérdésben, így német-olasz döntőbíráskodásra került sor, valamint Csehszlovákia megszüntetése kapcsán (Németország Magyarországnak adta Kárpátalját) a magyar hadsereg vette birtokba e területeket. Elmondható tehát, hogy Angliának és Franciaországnak csak elvi beleegyezése volt, szerepük azonban nem. Ennek ellenére dicsérendő a szerző próbálkozása a két történetírás közti különbségeket magyarázni a második bécsi döntés kapcsán (127). A román történetírás rendszerint „diktátumként” utal az eseményre, amely elsősorban az 1945-utáni kommunista, majd nacionalista diskurzusban a „náci-fasiszta” országok diktátuma volt Románia ellen. A megrögzült fogalmak fellazítása azonban a román nemzetiségű, fiatalabb jelenkortörténész gene-

rációknál már megkezdődött.⁷ A második világháború eseményeinek ismertetésénél a szerző rengeteg számadatot halmoz a szövegben, viszont Teleki-öngyilkosságáról, s ennek kapcsán az általa képviselt kormányzatról nem esik szó; ugyanígy a visszacsatolások kapcsán hiányosságként jegyezhető meg, hogy a Romániánál maradt dél-erdélyi magyarságról nem tesz említést a szerző.

A kommunizmusról szóló rész talán a legkidolgozottabb ebben a fejezetben, ahol a szerző különös gondot fordított a fontosabb bel- és külpolitikai események felsorolására egyaránt, azonban a rendszerváltást követő események már igen elhamarkodottnak tűnnek. Az előző korszak alaposabb kidolgozása mellett disszonáns tényezőként hat másfél oldalban megjeleníteni az 1990-tól 2012-ig az eseményeket. Különösen a Visegrádi Négyek kiemelésével, amely a könyvben megjelölt ismétlésként szerepel, vagyis a kötetben kétszer szerepel a Károly Róbert által, majd 1991-ben e szellemiség hatására létrehozott V4 (43 és 153). A fejezet befejezése inkább írói megoldás, mint szakmai: „*Íme, a történelem köre bezárulni látszik*” (szabad fordításban, 153). Az ezt követő kiadói utószóban a külhoni magyarságról, a finnugor kongresszusokról, valamint a virtuális magyar közösségek egyesüléséről juthat az olvasó néhány olyan információhoz, amit talán nehezen tud kapcsolni a szöveg történeti vonalához. Habár a külhoni, vagyis a Magyarország határain túl élő magyar közösségekről valóban hasznos a legutóbbi népszámlálások alapján összeírt adatsorokat közölni, valamint élőhelyeik néhány alapvető vonatkozását, mégis kilóg a kötet koncepciójából, mivel így az ő történetük nincs ismertetve. Ezért ez a könyv inkább egy Magyarország történetet foglal magába, mintsem a magyarság történetét, ahogyan azt a szerzők szeretnék volna. Utolsó fejezetben, mintegy zárszóként a Finnugor Népek Világkongresszusairól kaphat egy kisebb tájékoztatót az olvasó, mint a finnugor nyelvet beszélő népek, valamint ezen belül a magyarok egyfajta találkozó-tájékoztató fóruma. A szerző azonban nem emeli ki, hogy ez nem összetévesztendő a szintén ötvenként rendezendő Nemzetközi Finnugor Kongresszussal, ahol elsősorban a tudomány (jelentősebb súlyban a nyelvészeté) a hangsúly. Talán még jelentősebb lett volna, ha már történelem és magyarságtörténet vonatkozásban gondolkodunk, a Hungarológiai Kongresszusok említése, amelyeket szintén öt évente rendeztek 1981 óta megszakítás nélkül. Ez azért is jelentős, mivel a legutolsó éppen Kolozsváron (a könyv megjelenésének, valamint a szerzők által is többszörösen kiemelt városban) volt megrendezve, 2011-ben, ahol a bölcsészettudományokon belül jelentősen képviselte magát a történelem, magyarságtörténet, hangsúlyosan kimerítve azon tematikákat is, amelyek ebben a kötetben is fel voltak vázolva.⁸

A kiadvány térképmelléklete is szegényes és zavaros lehet az érdeklődő számára, ugyanis az első térképen a Julianus barát által felfedezni vélt Magna Hungaria van megjelenítve. Kiemelésének a

⁷Lásd pl. Marcela Sălăgean vagy Ottmar Trașcă munkásságát, illetve egyéb recepciókat. <http://romania-actualitati.ro/arbitrajul-de-viena-august-1940-52762> (Letöltve: 2014-07-12), <http://transilvaniareporter.ro/esential/dictatul-de-la-viena-dincolo-de-wikipedia-decizia-de-acceptare-a-arbitrajului-a-fost-salutara-altfel-dispaream-de-pe-harta/> (Letöltve: 2014-07-12).

⁸http://hungkongkolozsvar.ubbcluj.ro/hu_bevezetes.html (Letöltve: 2014-07-12).

fontosságát azonban nem tárgyalja a kötet. A következő térképen már a mohácsi vész utáni feldarabolt Magyarország látható, melyek egy részéhez a mai Románia észak-nyugati határa van ábrázolva, a történelmi régiókkal. Mivel a többi térképhez hasonlóan fekete-fehéren van megjelenítve, ezért a székelyek és szászok megjelölése problémás, mivel az árnyalatok összemosódtak, illetve nem világos, hogy a magyarok mellettük miért nincsenek feltüntetve. Problémássá teszi az értelmezést az is, hogy a szövegben nem találunk ezekről utalást. A harmadik térképen pedig az Osztrák-Magyar Monarchia területei láthatóak, amelyet az tesz vitathatóvá, hogy kevés város van rajta feltüntetve (a történelmi Magyarország területén csak Budapest és Kolozsvár van megjelölve). A mai Magyarországról nincs térkép, azonban a térképek után egy utolsó képmellékletként Kossuth Lajos New York-i szobra van beillesztve, szintén fekete fehérben, gyenge minőségben (igaz, ez szerzői felvétel). Ehhez képest, például a bibliográfiában is idézett Gergely András munkájában számos térkép tárgyalja a magyar történelem nagyobb földrajzi változásait, s bár tartalmilag is hasonlítható ehhez a munkához, ennek a feljavított térképjegyzéke is átvehető lett volna. Struktúrájában szerencsésebb lett volna olyan összefoglaló kiadványokat követni, amelyek színesebben, interaktívabban tudnak eleget tenni az érdeklődő kérdéseinek. Ilyen szempontból hasznosabb lett volna például a Romsics Ignác által szerkesztett, az Akadémiai Kiadó által gondozott és 2007-ben kézikönyv formájában megjelent munkát követni (habár e munka nem szerepel a bibliográfiában), ha terjedelmi szempontból nem is (ugyanis 1070 oldal nyilván túlhaladja a puszta informatív jelleget), de a szerkezet, a felépítés és szerkesztés tekintetében mindenképp. Ugyanis ebben a példában viszonylag egyszerű nyelvezettel, a főszöveg mellett apróbb fülszövegekben, szöveggömbökben jelennek meg olyan kiegészítő információk (pl. életrajzok, szótárak, forrásszövegek), amelyek amellet, hogy kontextusba helyezik a szöveget, formai megoldással színesebbé, forgathatóbbá teszik a kiadványt, képi illusztrációk nélkül is.⁹

A kötetről érkezett visszajelzések eddig szegényesek, nem biztos, hogy eljut a megfelelő célközönséghez a munka, habár az első két hétben elfogytak a példányok.¹⁰ Félő azonban, hogy ez első sorban a magyar érdeklődést jelzi. A Fehér Holló Médiaklub céljai mindazonáltal dicsérendőek, mivel a történelmi ismereteket népszerűsíteni kell, a kutatási eredmények szélesebb közönség felé való bemutatása mindig fontos feladata volt a szakmának, azonban ezt jó kivitelezésben érdemes véghezvinni. A román és magyar történelemszemléletek közötti szakadékot e kötetnek sem sikerült megfelelő módon áthidalnia, s hogy ez mennyire nem egy egyszerű feladat, talán a már fentebb említett Köpeczi Béla által szerkesztett *Erdély története* példázza a legjobban, melynek visszhangjáról, illetve az azt követő vitáról is érdemes lenne elgondolkodni.¹¹ Remélhetőleg lesz a kötetnek kiegészítő kiadása, amely tartalmazni fogja a megfelelő módosításokat, amelyek által a munka eléri majd megfele-

⁹ Az Akadémiai Kiadó által kiadott munkáról: http://multkor.hu/20080617_ezerevnyi_magyar_tortenelem_egy_kotetben (Letöltve: 2014-07-12)

¹⁰ <http://www.maszol.ro/index.php/kultura/25216-viszik-mint-a-cukrot-a-romanoknak-irt-magyarsagtortenetet> (Letöltve: 2014-07-12).

¹¹ http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2006_01/cikk.php?id=1332 (Letöltve: 2014-07-12)

lő célját, és valóban átfogó és színes képet nyújt a magyarság történelméről a román érdeklődők számára is.

HIVATKOZÁS

Gergely András (1993) *Istoria Ungariei*. Székelyudvarhely: Asoc. Culturală Haáz Rezső.

Szabó Á. Töhötöm (2013):

Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, viselkedés és integráció egy erdélyi kistérségben

Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet –
Kriza János Néprajzi Társaság.

Szabó Á. Töhötöm könyvében azt a kérdést vizsgálja, hogy van-e kapcsolat gazdaság és etnicitás között a jelenkori erdélyi vidéki társadalomban. A kérdésre egy erdélyi faluban, illetve annak szűkebb vidékén, az Erdély középső részén található Bonyhán és ennek kissé tágabb környezetében, a Kis-Küküllő menti falvak egy részében végzett antropológiai terepmunka segítségével próbál válaszolni. A vidéket románok, magyarok és romák lakják, de elevenen él még a mára már gyakorlatilag kivándorolt szászok emléke is, így a felvetett téma vizsgálatához ideális terepet képez. A terepmunka központi helyét képező Bonyha korábban a várossá válás útján elinduló járási központ volt, ám e funkcióját időközben elveszítve mára egy viszonylag jelentéktelen faluvá vált. Ebben a környezetben elemzi tehát a szerző a gazdasági élet és etnicitás összefonódását, ám a kitűzött cél ennél valójában sokkal több, az elemzésben érintett kérdések sokasága alapján akár azt is mondhatnánk, hogy célja a harmadik évezredi vidéki lét bemutatása egy erdélyi térségben.

A vizsgált terepről érzékletes és olvasmányos leírást kapunk, ám természetesen nem egy szociográfiai munkával állunk szemben, hanem a vizsgált jelenségek megértő-magyarázó elemzésével, e megértéshez pedig szükség van mindazoknak a tényezőknak a figyelembevételére, amelyek a jelent alakítják. A szerző szerint ilyen tényezőt képez a közvetlen múlt, azaz a falu gazdaságtörténetének ismerete, az etnikai viszonyok és azok változásainak ismerete, valamint azoknak az új, jelenleg begyűrűző gondolkodásmódoknak, diskurzusoknak az ismerete, amelyek újszerűen képzelik el a vidéket, új

¹A recenzens tanár a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karán.

jelentéseket tulajdonítanak a gazdálkodásnak, az élelmiszer-előállításnak, a vidéki életmódnak. Ezek a szempontok szabják meg a könyv szerkezetét is, amely a bevezető után három nagyobb részből áll, egy gazdaságtörténeti fejezetből (*Etnikai-gazdasági folyamatok Bonyha térségében*), egy a jelenlegi helyzetet vázoló, elsősorban a jelen gazdasági viszonyait bemutató fejezetből (*Posztszocializmus és a ruralitás újratermelődése*), valamint egy olyan harmadik fejezetből, amely az etnicitás és a gazdaság kapcsolatait, összefonódását elemzi (*Az etnicitás és a gazdaság terei*).

A gazdaságtörténeti fejezetben átfogott időszak keretét két nagybirtok és két állam – a román és a magyar – gazdasági rendszere képezi. Olyan nagybirtokokról van szó – egy grófi uradalomról, illetve a kollektív gazdaságról –, amelyek a falu jelentős részét integrálják, mindkét esetben valamilyen morális rend jegyében, és ez a pozitív morális diskurzus az, amely teljes mértékben hiányzik a jelenkori gazdasági helyzetről való beszédből. A két nagybirtok eltérő, de etnikailag egyaránt részrehajló nemzetállami keretben működött, befolyásolva ezáltal a gazdaság és etnicitás kapcsolatát, az együtt élő etnikumok gazdasági pozícióit. A jelen szempontjából az is rendkívül fontos, hogy az államszocialista berendezkedés ideje alatt az állami ellenőrzés és szervezés olyan mértékűvé vált, hogy a fejlesztésekkel egyidejűleg függővé is alakította a vidéket – ami aztán katasztrofálisan visszautott az államnak a rendszerváltás utáni hirtelen kivonulásával.

A könyv második, legterjedelmesebb fejezete a vizsgált térség jelenlegi gazdálkodási viszonyait, a rendszerváltás utáni gazdasági folyamatokat és gazdasági szereplőket vázolja. Az átfogó elemzés elsősorban a mezőgazdaságra koncentrál, és egy teoretikusabb jellegű alfejezetbe torkoll (*Piac, viselkedési minták és integrációs szintek*), melyben a szerző a gazdasági viselkedés különböző módjainak körülírására tesz kísérletet, annak alapján, hogy a gazdaságban előállított termékek révén a szóban forgó gazdaság a társadalmi környezet milyen szintjére, mennyire tág körébe integrálódik. Egy adott termék integrálódhat döntően vagy teljesen a háztartásba – ezt szoktuk önellátásnak nevezni, az itt használt terminológiával pedig családi integrációnak, integrálódhat nagyjából egyenlő mértékben a háztartásba és piacba – ilyenkor részleges piaci integrációról beszélhetünk, valamint integrálódhat döntően vagy teljes mértékben a piacba – ez a piaci integráció esete. A piacnak azonban különböző szintjeit lehet megkülönböztetni, amelyek az elérhető gazdasági erőforrások erősen eltérő mennyiségét hordozzák – e tekintetben helyi vagy belső, illetve nem helyi, azaz külső piacot különböztet meg a szerző. Ez utóbbi megkülönböztetés elsősorban a részleges piaci integrációt megvalósító gazdaságok esetében fontos, amelyek e logika mentén további két altípusra bonthatók, annak függvényében, hogy az eladásukat a helyi vagy a külső piacokon valósítják meg. Hasonlóképpen a családi integráció esetében sem mindegy, hogy család alatt az egy háztartásban élőket értjük, vagy a gazdálkodásba a termékek révén bevont további személyeket is. Mivel e személyek rendszerint olyan városba költözött gyerekek, akik rendszeresen segítenek a szüleiknek a mezőgazdasági munkában és cserében részesednek a termésből, az ő jelenlétük esetében továbbra is családi integrációról beszélhetünk. A

gazdasági viselkedésmódok tekintetében azonban ez az új szempont a családi integrációra törekvő gazdasági viselkedéseket szintén két alesetre bontja, a csak a helyszínen élő családtagok integrációjának esetére, illetve a nem helyszínen élő családtagokra is kiterjedő integráció esetére.

A vázolt modellben különböző termékek az integráció különböző szintjeit valósíthatják meg, és ez nem csak egy elméleti lehetőség, a terepen tényleg ez történik, még a legnagyobb, leginkább specializált gazdaságok is míg egyes termékeikkel a külső piacok szereplőivé válnak, más termékeikkel az integráció alsóbb szintjeit valósítják meg – más terminológiával még a legspecializáltabb gazdaságok is részben megőrzik paraszti jellegüket. A különböző termékek által megvalósuló integráció figyelembevételével viszont a modell finomabbá válik, melyben gyakorlatilag lehetetlenné válik világosabb típusok megkülönböztetése. Ilyesmire a szerző tudatosan nem is törekszik, e helyett egy következő alfejezetben (*Családtörténetek és életutak: sikeresek és kevésbé sikeresek az agráriumban*) konkrét esetekkel világítja meg, hogy mit is takarnak az előzőleg felvázolt integrációs szintek, hogyan is képzeljük el azokat a ténylegesen működő gazdaságokat, amelyek ezeknek az integrációknak valamilyen kombinációját megvalósítják. Hangsúlyos eleme a modellnek az is, hogy a piaci integráció megvalósulását eladói és vásárlói oldalon is figyelembe véve rámutat egy, a vidéki lakosság helyzetét alapvetően meghatározó egyenlőtlenségi helyzetre: míg az eladói oldalon a túlnyomó többség kizárólag az integráció alsóbb szintjeit képes megvalósítani, a vásárlói oldalon kénytelen az integráció magasabb szintjeire bekapcsolódni, ezáltal pedig folyamatosan előnytelen tranzakciók alanyává válik.

A fentiek után a fejezet a gazdálkodói tevékenység etnikai dimenziójának elemzésére tér át, arra a következtetésre jutva, hogy magyar-román viszonylatban a gazdálkodói tevékenységet illetően az etnicitásnak lényegileg nincs relevanciája. (Más a helyzet roma-nem roma viszonylatban, de erre a könyv egy későbbi fejezetében tér ki.) Bár diszkurzív szinten a magyarok körében erőteljesen jelen van egyfajta fenyegetettség-érzet, melyet a szerző a szórvány-léttel magyaráz, és ezzel kapcsolatban gyakran tematizálódik a „magyar vagyom”, azaz a magyar gazdák tulajdonában levő föld megőrzésével kapcsolatos etnikai imperatívusz, a mindennapok gazdálkodási gyakorlatában ennek, úgy tűnik, nincs jelentősége, a gazdasági kapcsolatok ezer szálon átlépik az etnikai határokat. Más a helyzet azonban, ha a gazdaság és etnicitás viszonyát a mezőgazdaságból kilépve, tágabb keretben vizsgáljuk. A falun is elérhető legkívánatosabb állások ugyanis a közigazgatásban találhatóak, amelyek elérhetőségét viszont már igencsak befolyásolja a nemzetállam etnikai részrehajlása – a helyi önkormányzat 18 alkalmazottjából csak három magyar, és mindössze egy roma.

A könyv e fejezetében tér ki a szerző arra is, hogy a vidékkel kapcsolatos új beszédmódok, e rendszerint nem vidékiektől eredő vidék-diskurzusok, vidékkel kapcsolatos elvárások milyen mértékben határozzák meg a jelenkori vidéken a mindennapokat. Ezek a diskurzusok Bonyhát és környékét sem hagyják érintetlenül, hatásuk azonban inkább csak a diskurzusok szintjén valósul meg, a mindennapi életvezetést lényegében alig érintik. De még diszkurzív elemeik is az eredetihez képest mó-

dosult formában vannak jelen, így például elterjedt elképzelés, hogy amit a paraszti gazdaságok termelnek, az már magától értetődően organikus, a nagyüzeminél jobb, egészségesebb, függetlenül a termelési technológiától, így például a felhasznált kemikáliáktól. Az alfejezet a nem konvencionális mezőgazdaság és zöldtudatosság mellett a szövetkezés kérdését, a faluturizmus és márkásítás jelentőségét, valamint az uniós agártámogatás hatását is érinti.

A könyv utolsó fejezete, *Az etnicitás gazdasági terei* a magyar-román etnikai viszony és ennek gazdasági kihatásai mellett a cigányság helyzetéről, illetve a szászok egykori jelenlétének maradványairól szól. Terjedelmileg inkább ez utóbbiakról szól, amit indokol, hogy a magyar-román viszony és a gazdasági tevékenységek közötti kapcsolatok elemzése már az eddigi fejezeteken is végigvonult. A roma–nem roma viszony kapcsán részletes elemzését olvashatjuk annak a folyamatnak, ahogy a rendszerváltás utáni helyzetben e két fél közötti szakadék nő, ahogy a falu e törésvonal mentén „szétintegrálódik”. Az elemzés nem kerül meg az olyan kényes kérdések tárgyalását sem, mint az eltérő reprodukciós szokások hatása a helyi hatalmi viszonyokra, vagy a szociális segély hatása az etnikumok közti kapcsolatokra. Ez utóbbival kapcsolatban bemutatja, hogy az integrációt elősegíteni szánt szociális segély hogyan ér el fordított hatást, a dezintegráltság növelését.

A szászokról szóló rész – eltérően a szász-szakirodalom zömétől, amely erősen múltorientált – arra koncentrál, hogy az egykori szász jelenlét milyen értelemben hagyott nyomott a szóban forgó helyi társadalomban, egyrészt hogy milyen módon jelenik meg az aktuális, gyakorlatilag szászok nélküli elit diskurzusában, másrészt arra, hogy milyen módon vannak jelen a még fellelhető szászok. Ez utóbbit illetően három élettörténet révén láthatunk bele az erdélyi szász identitás harmadik évezredi megélésének három különböző módozatába.

E harmadik fejezet egy következő alfejezete a szőlőtermesztés és borászat társadalmi beágyazottságát elemzi, a borkészítők különböző társulási intézményeit és ezek etnikai vetületét. A szőlőtermesztés és az ezt övező diskurzus, mint kiderül, minden más terméknél erőteljesebben etniczált. A bortermelés megjelenését a vidéken az elbeszélők a szászoktól eredeztetik, akiktől aztán a magyarok és később kisebb mértékben a románok is átveszik, míg a cigány lakosságra a szőlőtermesztés egyáltalán nem jellemző. Így a szász lakosság kivándorlásával a falvak azon részében, melyben zömmel román és cigány lakosság maradt, a szőlőtermesztés gyakorlatilag megszűnt, amiben a szerző azoknak az elméleteknek a cáfolatát látja, melyek szerint egy mezőgazdasági kultúra elterjedése és fennmaradása elsősorban a kedvező ökológiai feltételek függvénye lenne. A borászat jelenlegi társadalmi beágyazottságát részben a vidék több évszázadra visszanyúló borkészítési hagyományai határozzák meg, részben pedig a szocializmus-kori szőlőtermesztési viszonyok. Ez utóbbi korszakban jelentős szőlőtelepítés történik a vidéken, a lakosság addigi paraszti bortermelése mellett kiépül egy nagyüzemi borászat, amelynek köszönhetően egy szőlőtermesztésben járatos új agrárelit is megjelenik. E helyi agrárelit az, amely a rendszerváltás után egyrészt próbálja megóvni a gyorsan leépülő

szőlőtermesztést, másrészt szeretné azt saját kezében megtartani, a láthatáron ekkor feltűnő nagybefektetőkkel szemben. És mivel ez az agrárelit történetesen magyar etnikumú volt, „ellenállási” megoldásként a Magyarországon nyugati mintára már elterjedt gyakorlatok felé fordult, borszövetség, borversenyek és borlovagrend szervezéséhez, alapításához. Jelenleg „a borszövetség, a borverseny és a borlovagrend – különféle módokon és helyszíneken, különféle szereplők bevonásával – a helyi magyarság szimbolikus, etnikai és politikai játéktérének a kijelöléseként funkcionál.”(209) Sajnálatos módon azonban ezeknek a jelentősége pusztán szimbolikus marad, legalábbis a többséget képező parasztborászok számára, akik boraikkal jól bejáratott kapcsolatok révén kizárólag a helyi piacba ágyazottak, és az ebből való kitörést az új intézmények sem biztosítják számukra.

A gazdaság-antropológia iránt érdeklődők és etnicitás-kutatók számára egyaránt hasznos könyv végső konzekvenciái tehát a következők: a gazdálkodó román és magyar családok közötti etnikai erővonalak nem nyilvánvalóak, a gazdasági hálózatok etnikai jellegéről, szegmentáltságáról tehát ebben az értelemben nem beszélhetünk. Erőteljes etnikai diszkrepancia valósul meg ugyanakkor romák és nem romák között, e két fél közötti különbség azonban már osztályjellegűt is ölt. A századok viszont mára olyannyira eltűntek, hogy róluk már inkább csak az emlékezet szintjén lehet beszélni, a még megmaradtak diskurzusának központi elemét az átélt kollektív etnikai traumák képezik. Az elemzés által átfogott időszakban a helyi társadalmak életében a külső tényezők fontosságának fokozódása figyelhető meg, ezek közül az állam a vidéki mindennapokat meghatározó egyik legfontosabb tényezővé vált, amely különböző erőforrás-elosztási stratégiáival többek között az etnikumközi viszonyokat is befolyásolja.

HUSZTI ÉVA

A NEGYEDIK ÚT

AZ EGOCENTRIKUS KAPCSOLATI HÁLÓ VIZSGÁLATA
A „NETWORK NAPLÓ” MÓDSZER ALKALMAZÁSÁVAL¹

A KITŰZÖTT KUTATÁSI FELADAT RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

Kutatásom tárgya egy olyan módszer hazai adaptálása, mely az egocentrikus kapcsolathálózatok hatékony megismerését tűzi ki célul.

A hazai hálózatelméleti megközelítés egyik jeles képviselőjével, Angelusz Róberttel (1939–2010) való konzultációim során merült fel egy olyan módszer kidolgozásának az ötlete, mely az egocentrikus kapcsolati hálót mérő általános módszerek (generátorok) egyik nagy hiátusát lenne hivatott pótolni. Nevezetesen a kapcsolathálózati kutatások során alkalmazott technikák, módszerek validitásának, érvényességének növelése merült fel igényként. Az fogalmazódott meg, hogy az egocentrikus kapcsolati háló kutatására alkalmazott módszerek az egyént körülvevő kapcsolatrendszernek csak egy kis szeletét mutatja be, kell tehát egy olyan metódus, mellyel a network szélesebb körét lehet vizsgálni. A validitással kapcsolatban elsősorban a területi érvényesség problematikája merült fel, azaz, hogy az eddig alkalmazott mérőeszközök mennyire fogják át, fedik le az egocentrikus kapcsolati háló, mint vizsgált jelenség jelentéstartományát.

Céлом tehát egy olyan vizsgálati módszer kidolgozása és tesztelése volt, mely növeli a network vizsgálatok validitását, és amelynek segítségével lényegesen bővebb kapcsolati elemszámhoz juthatunk, mint a leggyakrabban használt generátor típusú módszerekkel. A módszer munkacíme, majd végleges elnevezése is a network napló lett. A naplóval a megkérdezettek kapcsolatrendszeréről gyűjtünk adatokat, méghozzá úgy, hogy nem szabunk korlátokat arra nézve, hogy milyen típusú kapcsolatokat kell bejegyezni.

Disszertációm témája tehát ennek a napló módszernek a hazai fejlesztése, tesztelése, illetve annak bizonyítása, hogy a naplóval az egocentrikus kapcsolati háló részletes és aktív tartománya ismerhető meg. Dolgozatomban elsősorban magának a módszernek a működésével foglalkozom, mely feltételezésem szerint közelebb visz az egyéni kapcsolatháló mélyebb megismeréséhez. Céлом tehát

¹ Doktori értekezés tézisei. Eötvös Lóránt Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola, témavezető: Prof. Utasi Ágnes DSc, Dr. Angelusz Róbert DSc

a network napló működésének bemutatása, illetve a módszerrel megismert tágasabb kapcsolati háló méretének, összetételének elemzése.

Az egyik legfontosabb kérdés, amely a napló módszer hazai adaptálása kapcsán felmerült, az volt, hogy vajon fog-e működni a módszer, azaz a megkérdezettek szívesen és nem mellesleg hatékonyan, informatívan, minél megbízhatóbban kitöltik-e az általam összeállított és megszerkesztett naplót.

A következő kérdés, amely felmerült: amennyiben a módszer működik, akkor vajon mennyiben lehet azzal más adatokhoz jutni, mint az általában használt generátor típusú adatgyűjtési módszerekkel. A kiinduló feltételezésem ezzel kapcsolatban az volt, hogy a naplóba nem csupán az erős, de a gyenge kötések is bekerülnek a napló vezetésének időszakában. Úgy gondoltam, hogy a naplóval az egyének napi rutin kapcsolatai és a klasszikus értelemben vett erős kötések (közeli családtagok, közeli barátok) mellett az aktív kapcsolatait lehet leginkább letapogatni. Ezen kívül feltételeztem, hogy a naplós módszerrel az egocentrikus kapcsolati háló nagyobb és aktivitást mutató szeletét lehet „befogni”, mint az egyéb módszerekkel. Fu vizsgálatai is megerősítették ezeket a feltételezéseket (Fu 2007: 2009).

Célként fogalmazódott meg az aktuális kapcsolatok és a névgenerátorral mérhető kapcsolatok együttes vizsgálata, azaz a naplós módszer és a névgenerátor együttes alkalmazása. Ezzel kapcsolatban azt feltételeztem, hogy a két módszerrel gyűjtött adatok csak némiképp fedik le egymást, így együttes alkalmazásuk hozzájárul az egocentrikus network szélesebb körű megismeréséhez.

Disszertációmban alapvetően két dologra vállalkoztam:

1. Bizonyítani próbáltam azt, hogy a naplós módszer hazai viszonyok között is működik, elemzem a napló mint módszer működését. Mint ilyen, a dolgozat egyrészt felderítő jellegű (Babbie 1999).
2. Bizonyítani próbáltam, hogy a naplós módszer alkalmas arra, hogy hatékonyan mérje az egyént körülvevő aktuális kapcsolati hálót. A bizonyítást az ugyanazzal a személlyel (142 fő) felvett naplóval, illetve a névgenerátorral gyűjtött adatok statisztikai elemzésével végzem. Foglalkozom az egoháló terjedelmének, méretének, összetételének vizsgálatával, a két módszer segítségével feltárt adatok elemzésével, illetve a napló módszerrel megismert erős és gyenge kapcsolatok részletes elemzésével. Ezek alapján a dolgozat tehát leíró jellegű is (Babbie 1999).

Mire nem vállalkozom, miről nem szól a disszertáció

Nem próbálom bizonyítani az általam fejlesztett és tesztelt módszer elsőségét, „jóságát” bármelyik más, az egocentrikus kapcsolati háló feltárására irányuló módszerrel szemben. Így nem áll szándékomban az sem, hogy a disszertációm alapjául szolgáló kutatásban alkalmazott névgenerátor és napló módszer eredményeit olyan szempontból vessem össze, hogy abból valamelyik módszer elsőbbségére lehessen következtetni.

Kiinduló hipotéziseimet alapvetően két csoportra osztottam:

1. a network napló mint módszer működésével kapcsolatos kérdések, feltételezések (H1.; H1.1.; H3.; H2.1.)
2. a network naplóval megismerhető kapcsolati háló méretét, összetételét vizsgáló kérdések (H2.; H4.; H5.; H6.; H6.1.)

H1. A network napló mint módszer jól alkalmazható hazai viszonyok között is az egocentrikus kapcsolati háló feltárására.

H1.1. A napló módszer bizonyos társadalmi csoportok esetében jobban működik, míg más csoportoknál nehezebben. Egyes társadalmi csoportoknál hatékonyabban lehet mérni naplóval az aktuális network-öt, mint másoknál.

H2. A network naplóval részben más típusú kapcsolatokat lehet megismerni az egyének kapcsolati hálójában, mint a hagyományosnak számító névgenerátor módszerekkel. Ezek a kapcsolatok az egyén aktuális és aktív kapcsolatai.

H2.1. A network naplóval megismerhető az egyének aktív kapcsolatrendszere, mely nem korlátozódik a napi rutin kapcsolatokra.

H3. A network naplóval nem csupán az ego-alter kapcsolatokat mint diadikus viszonyok jellemzőit, de az adott kontaktus részleteit, háttér információit is fel lehet tárni.

H4. A network naplóval az egocentrikus kapcsolati háló széles és aktuális tartománya ismerhető meg.

H5. A network naplóba bejegyzett alterek alkotta kapcsolati háló összetétele, szelektivitása eltér az ugyanazzal az egyénnel felvett névgenerátorban megjelölt mások alkotta kapcsolati háló méretétől és összetételétől.

H6.A network naplóval az egyéneknek mind az erős, mind pedig a gyenge kapcsolatai is megismerhetők egyidejűleg. A hagyományosnak számító erős és gyenge kapcsolatok között elhelyezkedő kötéstípusok egy része is megismerhetővé válik.

H6.1A network napló és a névgenerátor együttes alkalmazása hozzájárul az egocentrikus network hatékony és széleskörű megismeréséhez.

AZ ELVÉGZETT VIZSGÁLATOK, ELEMZÉSEK RÖVID LEÍRÁSA, A FELDOLGOZÁS MÓDSZEREI

A kutatási minta

2010 tavaszán 67 nyíregyházi lakos töltött ki network naplót; közülük 60 fő névgenerátor típusú kérdőívet is kitöltött. A kutatást 2011 őszén folytattuk tovább, melynek során újabb 82 naplót, illetve névgenerátort sikerült felvenni ugyancsak nyíregyházi lakosok körében. Az elemzések során a két időszakban felvett adatokat egy közös adatbázisban kezeltem, így 142 megkérdezett által kitöltött névgenerátor és network napló került elemzésre.

Hipotézisvizsgálatok, elemzések, elemzési módszerek

A H1. hipotézis igazolására első körben több alkalomból álló tesztméréseket végeztem.

A tesztelés szakaszai:

1. *szakasz* - Nyíregyházán, az Albérlők Házában kértem meg 2 önként vállalkozót, illetve Fehérgyarmaton 3 főt, hogy vezessék a naplót egy hétig. Ehhez az 5 naplóhoz névgenerátor is készült. Az 5 fő átlagos network mérete a névgenerátor alapján 15,4 volt, a napló alapján 31,8. Ebben a szakaszban még arra voltunk kíváncsiak, hogy egyáltalán működik-e a napló, és ha igen, hogyan. A napló az egok kapcsolatrendszerének egy tágasabb és aktívabb szeletét tudta „befogni” a vizsgált esetekben.
2. *szakasz* – Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar szociális munkás szakos hallgatói (25 fő) töltöttek ki önként naplókat. Ebben a szakaszban a napló működését teszteltük: kik és hogyan tudják tölteni a naplókat, milyen kérdések merülnek fel a napló vezetése közben.
3. *szakasz* – saját ismerősi körömben (közelebbi és távolabbi ismerősök) kértem meg egyéneket, hogy vezessék egy hétig a naplót. Ebben a szakaszban volt újabb 8 fő, akik névgenerátort is kitöltöttek, így az átlagos network méretet itt is lehetett vizsgálni. Naplóval 30,1 volt az átlagos network méret a 8 ego tekintetében, míg névgenerátorral átlagosan 10,75 nevet jelöltek meg a megkérdezettek.

A tesztelési szakasz összefoglalóan

A tesztelés során 38 fő töltött ki naplót. A tesztelés alapvető tapasztalatai a naplóvezetést illetően:

Nehézségek

- nehezen tudják önállóan, támpontok nélkül tipizálni a kapcsolatokat;
- nehezen tudják felidézni, hogy kit honnan ismernek, honnan datálódik a kapcsolat (elsősorban a nem családi kapcsolatokra vonatkozóan);
- férfiakat nehezebb rávenni a naplózásra.

Pozitívumok, lehetőségek

- Az előzetes tesztelések során biztató eredményként jelent meg az informativitás, a bővebb információmennyiség is a kapcsolathálózatokra vonatkozóan. A tesztelés során egyesek (főleg a nők) a naplókat igazi naplóként vezették. Egy-egy naplót olvasva az adott egyének szinte az egész hetét részleteiben meg lehetett ismerni: kivel hol, mikor, miért találkozott, miről beszéltek, kik voltak még jelen stb.
- A network napló heti keresztmetszetet ad a vizsgált egyének kapcsolathálójának méretéről, működéséről, jellemzőiről.
- További előnye a módszernek, hogy segítségével letapogathatóvá válnak a horizontális és vertikális kommunikációs csatornák: milyen élethelyzetből, társadalmi helyzetből kivel, kikkel kommunikálnak az egyének.
- A napló aktuális és bizonyos szempontból szezonális képet ad az egocentrikus kapcsolati háló dinamikájáról (új kapcsolatok) és statikájáról (régóta kötések). (Lásd még Fu 2007).

H1.1. A napló módszer bizonyos társadalmi csoportok esetében jobban működik, míg más csoportoknál nehezebben.

Kikkel lehet jól naplózni?

Megvizsgáltam, hogy vannak-e olyan demográfiai változók (ego neme, kora, iskolai végzettsége, családi állapota, gazdasági aktivitása), melyek alapján szignifikáns különbségeket lehet kimutatni az átlagosnál nagyobb network-öt (network méret) lejegyzők és az adott változók között.

Egyedül az ego iskolai végzettsége alapján lehetett szignifikáns különbséget megállapítani: minél magasabb az egyén iskolai végzettsége, annál nagyobb extenzitású hálót jegyzett fel egy hét leforgása alatt.²

Ez azonban valószínűleg összefügg azzal, hogy a magasabb iskolai végzettségűek alapvetően nagyobb kapcsolati hálóval rendelkeznek, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűek, tehát az eredmény nem tekinthető annak bizonyítékául, hogy a magasabban kvalifikáltabbak jobban vezetik a naplót, mint más iskolai végzettségű egyének.

1. táblázat. Az alterek számának és a bejegyzések számának alakulása

	Teszt N=38	adatfelvétel 2010 tavasz N=60	adatfelvétel 2011 őszi N=82
Network méret (=alterek száma)			
mean	30	21,5	15,7
Std.dev	14,6	16,4	8,5
min	2	2	4
max	64	93	54
Bejegyzések száma			
mean	72	41	37
Std.dev	18,9	26	17,2
min	12	3	9
max	198	126	92

H2. hipotézis

A network naplóval részben másabb típusú kapcsolatokat lehet megismerni az egyének kapcsolati hálójában, mint a hagyományosnak számító névgenerátor módszerekkel. Ezek a kapcsolatok az egyén aktuális és aktív kapcsolatai.

A kapcsolatháló összetétele a névgenerátor és a napló adatai alapján (a kapcsolat típusa; gyakoriság, szorosság, fizikai közelség).

A legfontosabb indok, ami miatt a névgenerátorral való összevetést választottam, az, hogy a napló módszer előzetes tesztelése során bejövő eredmények azt mutatták, hogy sok, klasszikusan az erős kötéshez sorolt kapcsolatot hoz be a napló is, de azokon felül vannak olyan bejegyzett alterek, akik nem sorolhatók egyértelműen sem az erős, sem pedig az általánosan elfogadott tipológia másik végletéhez tartozó gyenge kötésekhez sem. Alapvetően ezek a kötéstípusok érdekesek leginkább a téma szempontjából: kik alkotják az egyén társas kapcsolatrendszerét, és milyen erősek, ha úgy tesszük, milyen intenzitásúak ezek a kapcsolatok?

² (F=7,163; df=2; p=0,001)

A kapcsolat típusa (alter szint)

Kiindulópont: a napló az erős kötések mellett lényegesen nagyobb arányban hoz gyenge kötések is. A névgenerátor hét, általam alkalmazott szituációja alapján legtöbbször közeli barátot jelölt meg, majd az egyéb rokon kategória következett. Ez utóbbi kategóriába leggyakrabban olyanok kerültek, mint a nagyszülő, illetve az unoka.

A napló módszerrel megjelölt altereket a megkérdezettek leggyakrabban az egyéb kategóriába sorolták. Ebbe a kategóriába sorolták a különböző szakmák, szolgáltatások képviselőit, mint a postás, boltos, orvos, ápoló, fodrász, cukrász, zöldséges stb., illetve az olyan kapcsolati típusokat, melyek a megkérdezett munkájához köthetők, mint az ügyfél, kliens, vállalkozó, az egyszerűen „ismerős”-ként megjelöltek, illetve a valóban egyéb, sehová nem sorolható altereket. Az egyéb kategóriába tartozó alterek aránya az egocentrikus networkben összefügg a naplóval mért network mérettel: minél nagyobb heti network-öt mért a napló, annál gyakoribb a hálóban az egyéb kategóriába tartozók aránya.³ Megvizsgáltam, hogy a kapcsolat típusa szerint kik azok, akik mind a névgenerátorban, mind pedig a naplóban szerepelnek. A két változó között közepesen erős, szignifikáns kapcsolat van.⁴ A közeli családtagok nagy része szerepel mindkét módszer esetén, tehát az alapvetően az erős kötésekhez sorolható személyek nagy valószínűséggel szerepelnek mindkét esetben. Ez azonban nem meglepő, lévén a névgenerátor elsősorban az erős kötések mértékét méri, a naplóba pedig bizonyára feljegyzésre kerülnek azok az alterek, akikkel az egyén közeli családi kapcsolatban áll.

A naplós módszerrel megjelölt széles egyéb kategória jó mutatója annak, hogy milyen típusú kapcsolatokról hozott be többet ez a módszer. Míg a névgenerátorban a megkérdezettek inkább az erős kapcsolataikat sorolták fel az alkalmazott szituációkhoz alkalmazkodva, a naplóban megjelöltek olyan kapcsolatokat is, melyek egy más minőségű ego-alter diadikus kapcsolatot jelentenek.

Ego-alter kapcsolat gyakorisága (alter szint)

Kiindulópont: a naplóba olyan alterek kerülnek, akikkel az egyénnek aktívabb a kapcsolata. A megkérdezettek az általuk megjelölt alterekkel mindkét alkalmazott módszer szerint leggyakrabban napi rendszerességgel tartják a kapcsolatot. Különbség van azonban a névgenerátorban és a naplóban megjelöltekkel való gyakori kapcsolattartás arányában: a névgenerátorban megjelöltekkel, azaz azokkal, akikre bizonyos élethelyzetekben a megkérdezettek megítélése szerint számíthatnak, gyakoribb a napi, rendszeres kapcsolattartás, mint a naplóban megjelöltekkel. Mindezt úgy is értelmezhetjük, hogy a névgenerátorban megjelölt erős kapcsolatokkal – a korábbi kutatásokkal összhangban –, a gyakori találkozás is együtt jár. A naplóba bekerültek között kisebb arányban vannak azok, akikkel

³ Pearson Corr.= 0,336; p=0,000

⁴ Chi-square=574,690; df=14; Cramer's V=0,474; p=0,000

ego naponta tartja a kapcsolatot, ami utal arra, hogy a naplóban valóban bekerülnek az olyan személyek is, akik nem feltétlenül tartoznak a gyakori találkozással jellemezhető alterek közé.

A kapcsolatok szorossága (alter szint)

Kiindulópont: a naplóba bejegyzett kapcsolatok átlagos szorossága kevésbé lesz erős. Az ego-alter kapcsolat szorosságát a megkérdezettnek minden egyes – a névgenerátorba vagy a naplóba bekerült – alterrel kapcsolatban értékelni kellett egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 1-es érték azt jelentette, hogy egyáltalán nem szoros az adott diadikus kapcsolat, az 5-ös pedig azt, hogy nagyon szoros az adott kapcsolat. A kapcsolatok szorosságát értékelve tehát nincs számottevő különbség a névgenerátorban és a naplóban bejegyzett alterek között, mindkét módszerben szereplő személyek majd' háromnegyedével szoros kapcsolata van a megkérdezettnek. Ez azért érdekes, mert a naplóba lényegesen több olyan kapcsolat került bejegyzésre, amelynek nem feltétlenül kellene szorosnak lennie. Úgy tűnik tehát, hogy azok az alterek kerültek bejegyzésre, akik felé – legyenek bár futó találkozások, ismeretségek – valamilyen pozitív viszonyulás mutatkozik ego részéről.

Fizikai közelség (alter szint)

Kiindulópont: mindkét módszerrel hasonló arányban található a fizikailag az egohoz közeli alterek. Mindkét mérési módszer tartalmazott arra irányuló kérdést, hogy milyen közel vagy messze lakik a megnevezett alter egotól. A két módszerrel megjelölt alterek tehát hasonló arányban tartoznak az ego fizikailag közel mondható környezetéhez, ha azt vesszük közelinek, akikkel ego egy településen él.

Elérhető kapcsolatok (alter szint)

Kiindulópont: a névgenerátorban magasabb lesz azon alterek aránya, akikkel ego egy településen él és gyakran találkoznak. A társas támogatás szempontjából fontos kérdés, hogy a megkérdezettek által megnevezett személyek milyen könnyen vagy nehezen érhetőek el ego számára. Azokat a kapcsolatokat tekintetem elérhetőnek, akikkel az ego egy településen él és legalább hetente többször találkozik. A névgenerátorban megjelölt alterek 68%-a sorolható az elérhető kapcsolatok közé, azaz olyan alterek, akik az egohoz hasonlóan ugyancsak Nyíregyházán élnek, és akikkel ego hetente többször is találkozik. A várakozásnak megfelelően a naplóba bejegyzett altereknek csupán valamivel több, mint fele (55%) sorolható a fenti meghatározás szerint az elérhető kapcsolatok közé. A naplóba tehát nem feltétlenül azok a kapcsolatok kerültek bejegyzésre, akik a megkérdezett körüli, klasszikus értelemben vett erős kötések közé tartoznak.

A fenti hipotézis vizsgálatához a továbbiakban összevettem a névgenerátorban és a naplóban felsorolt altereket. Arra voltam kíváncsi, hogy vajon a két módszer mennyire hozza ugyanazokat a kapcsolatokat, illetve másik szempont, hogy milyen elemekkel gazdagítja egyik módszer a másikat.

A névgenerátorban és a naplóban megemlített személyek „lefedettsége”

Alterek, akik csak a naplóban szerepeltek

A naplóban megemlítettek közül minden harmadik alter (31%) szerepelt ugyanazon ego által kitöltött névgenerátorban is, azaz a naplóban említettek nagy része (69%) a névgenerátor kérdéseihez képest új kapcsolatot jelent. Úgy tűnik tehát, hogy az erős kötésekben, véleményem szerint a névgenerátorban megjelölt vélelmezett kapcsolatokon kívül jelentős a naplóban megjelölt új alterek aránya.

Alterek, akik mind a névgenerátorban, mind a naplóban szerepeltek

A naplóban és a névgenerátorban megjelölt altereket tartalmazó adatbázisból aggregálással nyertem azt az egoháló szintű változót, mely azt mutatja, hogy az egyes egohoz tartozó alterek hány százalékát tartalmazza az egyik vagy a másik módszer. A megkérdezettek körében, a naplóban megjelölt altereknek átlagosan 36,6%-a (std.dev.=0,2172) szerepelt a névgenerátorban is. Az egokat (N=142) a névgenerátorban és a naplóban is szereplő alterek átlagos megjelenési aránya alapján 4 csoportra osztottam:

1. nagyon kevés átfedés az alterek között,
2. félig átfedés,
3. inkább átfedések,
4. nagyon sok átfedés.

A megkérdezettek nagyobb része esetén beszélhetünk a névgenerátorral, illetve a naplóval gyűjtött adatok maximum felének egyezéséről. A két módszerben megjelölt alterek tehát nem feltétlenül egyeznek meg, a napló új elemeket tartalmaz a névgenerátorhoz képest.

A network mérete és a két módszerrel gyűjtött adatok közötti átfedést mutató változó között negatív irányú szignifikáns összefüggés van: minél nagyobb az egocentrikus háló mérete a naplós adatok alapján, annál kevesebb átfedést tartalmaz a két módszer.⁵

Alterek, akik csak a névgenerátorban szerepeltek

Természetesen a névgenerátorban is vannak olyan alterek, amelyek a naplóban nem jelennek meg. A névgenerátorban megjelölt alterek 36,5%-a nem szerepel ugyanazon személy által kitöltött naplóban, nagy részüket (63,5%) tehát a napló módszer is behozza. A névgenerátorral felmért támogató kapcsolati háléhoz tartozó egyénnel a megkérdezettek nagy valószínűség szerint találkoztak is

⁵Pearson Corr.=-0,375; p=0,01

a napló módszerrel vizsgált héten. Ezek a kapcsolatok tehát eleget tesznek az erős kötések azon kívánalmainak is, hogy gyakori találkozás valósul meg.

A két módszerrel felmért egocentrikus kapcsolati hálózathoz tehát zömében olyan személyek tartoznak a megkérdezettek esetén, aki a vizsgált személyek támogató, de egyben aktív és aktuális networkjét is gazdagítják. A megkérdezettekkel kapcsolatban elmondható, hogy a névgenerátorban feltüntetett altereknek valamivel több mint harmada (36,5%) olyan kapcsolat, akivel a találkozás nem rendszeres, hiszen a naplóval vizsgált héten az adatok szerint nem volt megvalósuló kontaktus. Ezeket a kapcsolatokat nevezhetjük az ego által bizonyos helyzetekben vélt támogató kapcsolatainak. Ezek a kapcsolatok bekerülnek ugyan az egyén névgenerátorral mért kapcsolati hálójába, de nem biztos, hogy ezekre a kapcsolatokra az egyén valóban számíthat is a megjelölt esetekben.

A mintába került férfiakra, a középkorúakra (50–59 évesek), illetve az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezőkre jellemzőbb az, hogy nagy az átfedés a két módszerrel megjelölt alterek tekintetében. Az iskolai végzettséggel kapcsolatban érdemes arra felfigyelni, hogy – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – körükben szignifikánsan alacsonyabb a megjelölt alterek száma, azaz kisebb a network méretük.

H.2.1. A network naplóval megismerhető az egyének aktív kapcsolatrendszere, mely nem korlátozódik a napi rutin kapcsolatokra.

A találkozások tényleges gyakorisága

A naplós adatfelvételből megismerhető az ego-alter kapcsolatokra vonatkozó tényleges találkozási gyakoriság, tehát az, hogy egy-egy naplóban megjelölt személlyel a megkérdezett hányszor találkozott az adott héten. Az általában feltett kérdéstől tehát, hogy „általában milyen gyakran beszélgetnek/találkoznak”, a napló arról is információt ad, hogy az adott alterrel a vizsgálati idő alatt a megkérdezettek ténylegesen hány alkalommal találkoztak:

- A naplóban megnevezett személyekkel a naplót kitöltők leginkább egy alkalommal találkoztak a vizsgált héten, az esetek 60%-a sorolható ide.
- Azoknak az altereknek az aránya, akikkel a megkérdezett az adott héten minden nap találkozott, csupán 8%. Ide alapvetően a házastársak, gyermekek és a szülők, azaz a közeli családtagok tartoznak.
- A naplóba tehát elsősorban nem a rutinkapcsolatok kerültek be.

Két szempontból vizsgáltam a naplóból megismert kapcsolati háló kiterjedését:

1. bejegyzett alterek száma
2. bejegyzett kapcsolatok (=találkozások) száma.

A naplóba bejegyzett alterek száma az összes megkérdezett naplója (N=142) alapján több mint 2580 alter. A naplóba egy hét alatt bejegyzett összes találkozás/beszélgetés/kontaktus száma ugyancsak a 142 napló adatai alapján majdnem öt és félezer volt.

2. táblázat. A kapcsolati háló extenzitása

Kapcsolatok, találkozások	N
Bejegyzett alterek száma összesen	2580
átlag	18
min.	2
max.	93
Bejegyzett kapcsolatok (=találkozások) száma összesen	5451
átlag	38
min.	3
max.	126

Fu alapján saját szerkesztés (Fu 2007: 210)

Kik jegyeztek be több altert?

A megkérdezettek (N=142) naponta átlagosan 2,46 másik emberrel találkoztak a naplózás hétkében (std.dev.=1,0985). Ha megvizsgáljuk a napi kapcsolatok átlagos kiterjedtségét, megállapítható, hogy a férfiak, a 40–49 éves korosztályhoz tartozók és az élettársi kapcsolatban élők jegyeztek be a legtöbb személyt a naplóba.

Kik jegyeztek be több kapcsolatot/találkozást?

A vizsgált egyhetes periódus alatt a férfiak, a fiatalabbak és a magas iskolai végzettséggel rendelkezők az átlagostól több kapcsolatot jegyeztek fel.

H.3. hipotézis. A network naplóval nem csupán az ego-alter kapcsolatokat, mint diadikus viszonyok jellemzőit, de az adott kontaktus részleteit, háttér információit is fel lehet tárni.

Ebben a részben elsősorban azokat a változókat vizsgálom részletesebben, melyeket a későbbiek folyamán a kapcsolati háló összetételének leírása során alkalmazok.

Az ego-alter kapcsolat jellemzői – a diadikus kapcsolat szorossága, intimitása

Az ego-alter kapcsolat szorosságát, intimitását a hagyományosnak számító kérdések mellett (a kapcsolat természete/típusa; a találkozás/beszélgetés gyakorisága; a kapcsolat szorossága 1–5-ig skálán) egyéb, az alább bemutatásra kerülő változók mentén vizsgáltam a napló névinterpretáló kérdéseinek egy részével. A megkérdezetteknek lehetősége volt arra, hogy a naplóba bejegyzett sze-

méllyel kapcsolatban olyan jellemzőket is megadjon, mely az adott kapcsolat szorosságára, a két ember közötti viszony bensőségességére utalhat.

Az ismeretség időtartama

A naplóban megjelölt alterek legnagyobb részét (79%) évek óta ismeri a válaszadó. A napló módszerrel eredeti várakozásom szerint nagyobb arányban kellett volna bekerülni olyan altereknek a módszer révén megismerhető kapcsolatok közé, akikkel rövidebb az „ismeretség” időtartama. Ezek a kapcsolatok mutatták volna ugyanis a dinamikát, azaz az új ismeretségek, kapcsolatok megjelenését az adott egyéni kapcsolathálóban. A mintába került megkérdezettek egyharmada (33%) volt olyan, aki legalább egy ilyen jellegű kapcsolatot feljegyzett. Nagyobb arányban voltak a nők, a középiskolai végzettséggel rendelkezők, a házasok, a fiatalabbak, a gazdaságilag aktívak, illetve az alacsonyabb multifunkcionalitással bíró kapcsolati hálóval rendelkezők között olyanok, akik bejegyeztek futó kapcsolatokat is a naplóba.

Alter lakóhelyének ismerete, mint az intimitás egyik mérőszáma

A megkérdezetteket leíró változók közül a kor az, mely szignifikáns összefüggést mutat a vizsgált kérdéssel, azaz, hogy járt-e már ego a megjelölt alterek lakásán.⁶ Az adatok szerint a kor előrehaladtával növekszik azon alterek aránya, akiknek háztartásában az adott egyén már járt. Az idős kapcsolattrendszerekben alapvetően a közeli családtagok vannak jelen, tehát ez magyarázhatja azt, hogy az általuk megjelölt alterek nagyobb részénél már járt is a megkérdezett. A vizsgált kérdés szignifikánsan összefügg az adott kapcsolatháló multifunkcionalitásával is:⁷ a nagyobb multifunkcionalitást mutató kapcsolathálóval rendelkező egyének az általuk megjelölt személyek többségénél járt is.⁸

Fontos dolgok megbeszélése, mint az intimitás másik fontos mutatója

A megkérdezettek a naplóban megjelölt személyek felével (49,7%) megbeszelnék számukra fontos dolgokat, másik felével (50,3%) pedig inkább nem. Arról, hogy ego megbeszélne-e számára fontos dolgokat a megnevezettel, csak a naplóban kérdeztem a válaszadókat: összességében az alterek felével beszélne meg ego fontos dolgot. Ha a szűkebb családtagokat nem számítjuk, a megkérdezettek az általuk megjelöltek jelentős részével, 43%-ával beszélne meg számára fontos dolgokat. Akik tehát bekerültek a naplóba, azok leginkább bizalmas kapcsolatok. A kapcsolat természete és a

⁶ Chi-square=23,497; df=10; Cramer'sV=0,290; p<0,01

⁷ Multifunkcionálisnak tekintem azt a kapcsolatot, melyet a megkérdezett a névgenerátorban alkalmazott szituációk közül legalább kettőben megnevezett. A névgenerátorban megjelölt alterek 58,2%-a sorolható a multifunkcionális kapcsolatok közé, azaz olyan kapcsolatot jelent, melytől az általam felsorolt szituációk közül legalább kétféle segítséget kaphat az egyén.

⁸ Pearson Corr.=0,343; p=0,000

fontos dolgok megbeszélése között szignifikáns kapcsolat van, akár beleszámítjuk a közeli családtagokat, akár nem.⁹

Az ego-alter aktuális találkozás jellemzői

A naplót kitöltők olyan kapcsolatokat jegyeztek tehát fel leginkább, melyek elsősorban a saját lakásukhoz, saját munkahelyükhöz kötődnek. Lehetséges, hogy ezeket a találkozásokat könnyebben fel lehet idézni, illetve jobban kötődnek az egyén napi rutinjához. A napló jobb működése érdekében érdemes lehet jobban, pontosabban instruálni a megkérdezetteket arra, hogy az egyéb helyszíneken történő találkozásokat is feljegyezzék a naplóba.

A beszélgetés formája

A naplóban szereplő névinterpretáló kérdések között az is szerepelt, hogy vajon a megvalósuló kontaktus személyesen zajlott-e vagy telefonon, illetve online kapcsolat útján.

A megkérdezettek a naplóban megjelölt személyek több mint háromnegyedével (78%) *face to face*, személyesen találkoztak. Majd' minden ötödik (18%) megnevezett személlyel telefonon beszélt a válaszadó, és az alterek csupán 3%-a esetében jelöltek valamilyen ICT-val folytatott beszélgetést (chat, skype, e-mail). A telefonon, illetve az interneten tartott kapcsolatok megismerése mindenképpen a naplós adatfelvétel hozadékának tekinthetőek, bár még pontosabb instrukciókkal esetleg ezt is lehet növelni.

Két csoportot lehetett megkülönböztetni, akikkel nem feltétlenül személyesen tartották a megkérdezettek a kapcsolatot a vizsgált hét leforgása alatt: 1) a telefonos kapcsolattartás a testvérekkel, szülőikkel, egyéb rokonokkal illetve a gyerekekkel a leggyakoribb; 2) a megkérdezettek által megjelölt régebbi osztálytársakkal is gyakori a telefonon való kapcsolatápolás, illetve a velük való internetes kapcsolattartás a leggyakoribb. Míg az 1. csoport esetében talán leginkább a közeli családtagokkal való a napi történések szervezéséhez, lebonyolításához használják leginkább a telefon által nyújtott lehetőséget, a 2. csoport esetében a régi kapcsolatok ápolása lehet a cél.

A beszélgetés kezdeményezője (N=2321)

A naplóba leginkább olyan kapcsolatokat jegyeztek fel a megkérdezettek, akikkel a szándékolt találkozás, beszélgetés szempontjából intenzívebbnek számít a kapcsolatuk. Kevés olyan bejegyzés került a naplóba, mely akcidentálisan jött volna létre. A naplós bejegyzések alapján leggyakrabban munkatársaikkal, szomszédaikkal, illetve egyéb típusú kapcsolataikkal beszélgettek véletlenszerűen a megkérdezettek, pontosabban ezekről a típusú beszélgetésekről készült naplós bejegyzés.

⁹Chi-square=273,637; df=1; Cramer's V=0,345; p=0,000

A beszélgetés alkalmával jelen lévők száma.

A válaszadók által megjelölt alterekkel folytatott beszélgetés alkalmával átlagosan 1,78 fő volt jelen az egon kívül, tehát az olyan találkozásokat jegyezték fel leggyakrabban, ahol a megkérdezettől kívül még két másik ember is jelen volt. (Std.dev.=2,79)

H4. hipotézis. A network naplóval az egocentrikus kapcsolati háló széles és aktuális tartománya ismerhető meg. A network naplóba bejegyzett alterek alkotta kapcsolati háló összetétele, szelektivitása eltér az ugyanazzal az egyénnel felvett névgenerátorban megjelölt, mások alkotta kapcsolati háló méretétől és összetételétől.

A következőkben elemzéseimet az egocentrikus kapcsolati háló szintjén végeztem, azaz ebben a részben már nem az egyéni jellemzőket vizsgáltam, hanem az Ego-k által a két különböző módszerrel végzett adatgyűjtés során megjelölt alterek alkotta egyéni kapcsolati hálókat jelentette az elemzési egységet.

Az egocentrikus kapcsolatháló mérete

A kapcsolati háló méretét a *tiewise* adatbázisokban szereplő adatok aggregálásával nyertem, melynek során az egyes egyénhez felsorolt altereket összeszámolva, minden egyénhez külön változóként (*netsize*) került az egyes egocentrikus háló méretét jelző adat. A névgenerátorban a megkérdezettek átlagosan 9,26 altert említettek, a naplóba pedig az egy hét alatt átlagosan 18,17 kapcsolatot jegyeztek. Meg kell azt is jegyezni, hogy a névgenerátor 8 szituációjába összesen több mint három ezer bejegyzés került, a naplókba pedig egy hét alatt majdnem öt és félezer megvalósuló kontaktust jegyeztek fel a megkérdezettek.

3. táblázat. Az egocentrikus kapcsolati háló mérete – névgenerátor, napló.

	Névgenerátor N=142	Napló N=142
Megjelölt alterek száma összesen	1315	2580
mean	9,26	18,17
std.deviation	5,11	12,73
min	2	2
max	31	93
Bejegyzett kapcsolatok/kontaktusok száma	3048	5451

Méret és multifunkcionalitás

Dolgozatomban azokat az ego-alter kapcsolatokat tekintetem multifunkcionálisnak, ahol az alter az ego által kitöltött névgenerátorban legalább két szituációban meg van jelölve. Feltételezhető,

hogy minél tágasabb kapcsolati hálóval rendelkezik valaki, annál kevesebb a multifunkcionális kapcsolatainak aránya az egocentrikus hálóban. A névgenerátorban szereplő személyek legnagyobb részét (42%) csak egy szituációban említette a megkérdezett, a hétféle élethelyzet közül csak egyben jelentett segítséget ego számára. A megjelölt alterek 58%-a sorolható a fenti meghatározás szerint a multifunkcionális kapcsolatok közé, azaz olyan kapcsolatot jelent, melytől az általam felsorolt szituációk közül legalább kétféle segítséget kaphat az egyén. Az adatok szerint szignifikáns összefüggés van az egyéni network kiterjedtsége és multifunkcionalitása között. A névgenerátorral mért támogatást nyújtó kapcsolati háló multifunkcionalitása negatívan korrelál az adott kapcsolati háló méretével,¹⁰ mely arra utal, hogy minél kisebb egy kapcsolati háló, annál valószínűbb, hogy egy kapcsolat többféle segítséget is nyújt, azaz multifunkcionális.

Az átlagos network méretének és összetételének különbségei

A kapcsolati háló méretét és összetételét befolyásoló tényezők vizsgálatához modelleket építettem külön a névgenerátorból és külön a naplóból származó adatokkal. A modell érvényességét és a független változók hatását lineáris regresszió elemzéssel teszteltem.

Az elemzésbe bevont változók:

Függő: a network mérete (névgenerátorral illetve naplóval) – folytonos változó

Független:

- az ego neve (1 2) – nominális változó
- az ego kora – folytonos változó
- iskolai végzettsége (1 3) – ordinális (mivel az iskolai végzettség különbségei mögött elkülöníthető szociológiai háttérrel feltételezek, így, ordinális formában léptem be a változót a modellbe)
- családi állapota (1 5) – nominális – a családi állapotnál csak a házasokat/élettársi kapcsolatban élőket és a hajadonokat/nőtleneket vonom be a modellbe, mert az özvegyek és az elváltak nagyon kevés elemszámmal szerepelnek. A bevont itemeket dummy-ztam, és így kerülnek be a modellbe
- gazdasági aktivitása (1 2) – nominális - csak az aktív-nem aktív kategóriákat használva.

Mivel a vizsgált függő változó folytonos, lineáris regresszióval írtam le a fenti független változók befolyását a network méretre. A modellt *stepwise* módszerrel futtattam, melynek során azok a változók maradnak a modellben, amelyek szignifikáns kapcsolatban vannak a vizsgált függő változóval.

¹⁰Pearson Corr. -0,355; p=0,000

A két módszerrel mért egocentrikus kapcsolati háló összevetése

4. táblázat. Network méret és network összetétel

	Befolyásoló változók	
	Névgenerátor	Napló
network méret	-	iskolai végzettség családi állapot (nőtlen/hajadon)
rokonsági hányados	családi állapot (nőtlen/hajadon) iskolai végzettség	kor iskolai végzettség családi állapot (házasság/élettársi kapcs.)
barátok aránya	családi állapot (nőtlen/hajadon) iskolai végzettség	családi állapot (nőtlen/hajadon)
munkatársak aránya	nem gazdasági aktivitás	gazdasági aktivitás
szomszédok aránya	kor	kor

A network mérete

A naplóval mért egocentrikus kapcsolati háló méretét szignifikánsan meghatározza az egyén iskolai végzettsége és családi állapota. A névgenerátorral mért kapcsolati háló nagyságát egyik változó sem befolyásolta szignifikánsan.

A network összetétele

A két módszerrel mért kapcsolati háló összetételét különböző változók magyarázzák szignifikánsan.

- A rokonsági hányados esetén a naplónál szignifikáns hatást mutat az ego kora, míg ez a névgenerátornál nem mondható el. A másik eltérés a rokonsági hányados magyarázatában a megkérdezett családi állapota volt: a naplónál a házasságban, élettársi kapcsolatban élés volt meghatározó a rokonok arányában, míg a névgenerátornál a nőtlenség és hajadonok esetében.
- A barátok arányát mindkét módszerrel mért adatok esetén szignifikánsan befolyásolja az egyén családi állapota közül a nőtlenség/hajadon kategória, de a névgenerátornál az egyén iskolai végzettsége is szignifikáns kapcsolatot mutat a barátok arányával.
- A munkatársak aránya esetén is egyezés a két módszer adatai között, hogy a gazdasági aktivitás meghatározó, de a névgenerátornál még az ego nem is lényeges különbségeket okoz.
- A networkben megjelenő szomszédok arányát mindkét módszer esetén az egyén kora határozza meg szignifikánsan.

Az egoháló szelektivitása

A kapcsolathálók szelektivitását olyan demográfiai változók mentén vizsgáltam, mint a nem, kor, iskolai végzettség. Azt néztem meg, hogy az egyes válaszadók hogyan választottak, jelöltek meg altereket az egyes módszerek alapján.

A fenti változók vizsgálatát az altereket tartalmazó adatbázisokban kezdtem. Első lépésben aggregáltam az adatokat mind a napló, mind a névgenerátorban megjelölt altereket figyelembe véve, és kiszámoltam, hogy az egyes kapcsolathálót alkotó altereknek átlagosan milyen aránya azonos nemű, korú, iskolai végzettségű, mint a megkérdezett.

A vizsgált változók összefüggését egyszerű korrelációs értékekkel határoztam meg. A korrelációs együtthatók alapján (Pearson) a következő sorrendet lehet felállítani a naplóban megjelölt személyek és az egyének vizsgált jellemzői alapján: 1) legerősebb a kor szerinti szelektivitás 0,67-es értékkel; 2) nem szerinti választás 0,61-es értékkel; 3) az iskolai végzettség 0,49-es értékkel.¹¹ A megkérdezettek tehát inkább a hasonlóság elv alapján tartják a kapcsolatot másokkal. A korrelációs értékek minden esetben szignifikánsak. A fenti szelektivitást a névgenerátorban megjelölt alterekkel kapcsolatban is lehetett vizsgálni. A korrelációs együtthatók alapján (Pearson) itt a következő sorrendben vannak a szelektor változók erősségük szerint: 1) iskolai végzettség 0,48-as értékkel; 2) nem 0,43-as értékkel. Az iskolai végzettsége hasonló értékkel mutatja a szelektivitást, mint a napló, a nem szerinti választás azonban a névgenerátorban lényegesen gyengébbnek tűnik. A kor nem mutat szignifikáns összefüggést a névgenerátor adatait vizsgálva.

H6. hipotézis. A network naplóval az egyéneknek mind az erős, mind pedig a gyenge kapcsolatai is széles körben megismerhetők. A napló módszerrel feltárható a hagyományosan erős és gyenge kapcsolatok közötti mező egy része, mely mindenképpen fontos hozadéka a naplónak.

A kötések erőssége

A network naplóból megismert szélesebb kapcsolati hálóban rejlő lehetőségek kiaknázásával próbáltam meg a továbbiakban majd a klasszikusan erős-gyenge kapcsolatok közötti társas mezőt felrajzolni.

A diadikus kapcsolatok erősségét a network napló által gyűjtött adatok alapján, a naplóban megjelölt alterekre vonatkozóan mértem.

¹¹Angelusz és Tardos 1988-ban azt találták, hogy a lakóhely alapján történő szelekció a legerősebb (0,90), majd a nemek szerinti szelektivitás következik (0,60), aztán az életkor szerinti (0,57), majd az iskolázottság szerinti (0,53). (Angelusz–Tardos 1988).

Ahhoz, hogy részletesebben leírjam az erős és a gyenge kapcsolatok közötti társas mezőt, főkomponens analízist alkalmaztam. Az elemzést a *tiewise* adatbázisokban végeztem, azaz a megkérdezettek által megjelölt alterek szintjén.

Az elemzésbe bevont független változók: 1) „Általában mennyire élvezi a megjelölt társaságát?”; 2) „Beszélgetési gyakoriság”; 3) A vizsgált héten hányszor találkoztak; 4) Intim-e a kapcsolat.

A főkomponens elemzésbe bevont változók közül mindegyik meghaladta a kívánt 0,25-ös kommunalitást, és a modell több mint 50%-ot megőrzött az eredeti változók információtartalmából.

Az elemzésbe bevont változók közül az ego-alter kapcsolat intimitását mérőnek volt a legerősebb hatása, majd az általános beszélgetési gyakoriság következett. A főkomponens alakulását legkevésbé az befolyásolta, hogy az ego általában mennyire kedveli az adott alter társaságát.

A kapcsolatok erőssége a kapcsolat típusa szerint

Az erős és a gyenge kapcsolatok közötti társas mezőt a kapcsolat típusa szerint vizsgáltam. Arra kerestem a választ, hogy vajon az ego-alter közötti különböző kapcsolatok az általam konstruált erősségi mutató szerint hol helyezkednek el az egyént körülvevő társas mezőben.

A továbbiakban a faktorszórokat tartalmazó változót tekintem a kapcsolat erősségét mutató indexnek. Ezt vettem össze a kapcsolat természetét jelző változóval, azaz megvizsgáltam, hogy az adott kapcsolat jellegét tekintve milyen erősségű kapcsolatokat tartalmaz az egocentrikus háló.

A főkomponens elemzés által létrehozott index tehát minden egyes alterhez kiszámította az adott ego-alter kapcsolat erősségét. Ennek az indexnek minél magasabb az értéke, annál erősebb kapcsolatot jelent. Az így számított index értéke 1,99 és -2,68 között mozog.

Az ego-alter diadikus kapcsolatok erősségét azok típusa alapján vizsgáltam tovább úgy, hogy az ego-centrikus kapcsolati háló felépítésénél részletesebben le lehessen írni. A naplóval gyűjtött adatok alapján amegszokott, kétpólusú (erős és gyenge kapcsolatok) „világ” helyett egy árnyaltabb társas mező rajzolódott ki. A kevésbé jelentős különbségek is kitapinthatóvá váltak, kialakult egyfajta sorrend, ahol az erős erős kötésektől a gyenge erősökön keresztül a laza gyengéken át a nagyon gyenge gyenge kötésű kapcsolatokig lehet a típusokat beazonosítani.

Az ego-alter kapcsolat természete és a kapcsolat erőssége közötti összefüggést varianciaanalízissel vizsgáltam. A két változó közötti kapcsolat szignifikáns és az átlagok szórásából meglehetősen jelentős arányt magyaráz.

Eredeti kérdésemet, azt tehát, hogy mi is van az erős és a gyenge kapcsolatok között, a varianciaanalízis során kapott átlagok ábrázolásával vizsgáltam.

Az egocentrikus kapcsolati háló felépítése a modell alapján

1. Erős erős kapcsolatok

Az egyik oldalon a klasszikusan erősnek számító, *közeli családtagok* (házastárs, gyermek, testvér) jelennek meg, ahol jelen van az egymás kedvelése, az intimitás és a gyakori találkozás, beszélgetés. Ha a szülőket külön vizsgálom, külön az anyákat és külön az apákat, akkor azt lehet elmondani, hogy a skálán a szülő helyét foglalják el anya és apa sorrendben, tehát az anyákhoz fűződő kapcsolatot némiképp pozitívabban ítélték meg a megkérdezettek.

2. Gyenge erős kapcsolatok

A *közeli barátokkal* való kapcsolat erőssége jóval alacsonyabb, mint a közeli családtagoké, ezért az erős kapcsolatok közé lehet őket is sorolni, de jól látható, hogy a velük való kapcsolat lényegesen gyengébb, mint az előző kategóriába tartozóké. A kapcsolat erősségét vizsgálva a *jelenlegi osztálytársak* következnek. A jelenlegi osztálytársak még pozitív kapcsolatnak, de már közel sem olyan fontosnak minősülnek. Ez a kategória persze inkább a fiatalabb generáció network-jében fordul elő inkább. A közeli barát és a jelenlegi osztálytárs átlagai megegyeznek, mely arra is utalhat, hogy a fiatalok esetén az éppen aktuális osztálytársak és a közeli barátok között nincs túl nagy különbség. Az elemzésbe bevont változók külön, részletesebb vizsgálatánál bebizonyosodott, hogy a közeli barátokkal a megkérdezettek nagyobb arányban (67%) beszélnek meg számukra fontos dolgaikat, míg a jelenlegi osztálytársaknak csak ötöde (27,7%) tekinthető ilyen szempontból intim kapcsolatnak.

Pozitív, de már közel sem olyan erős kapcsolatnak számítanak még az *egyéb rokonok*, illetve a jelenlegi szomszédok. A *jelenlegi szomszédokkal* való kapcsolat szinte alig látható, ezzel is erősítve a velük való „felemás” érzetet: vannak, akiknek nagyon fontosak (pl. idősebbeknek), vannak, akik számára egyáltalán nem számítanak. A jelenlegi szomszédokkal kapcsolatban szignifikáns összefüggést találtam tekintetben, hogy vajon a nemi hasonlóságok, különbözőségek mennyire határozzák meg az erősebb és gyengébb kapcsolatnak minősíthető szomszédi viszonyt. Adataim szerint a hasonló nemű szomszédok közötti kapcsolat az épített modell szerint erős, míg a nemi szempontból heterogén szomszédosági kapcsolatok inkább gyengék.¹²

Erős-gyenge kapcsolatok

A *jelenlegi munkatárs* kategória az első a negatív tartományba esők közül, mely jól mutatja a munkatársi kapcsolatok kiüresedését. A jelenlegi munkatársaktól gyengébb kapcsolatok a *régebbi szomszédok*, *korábbi munkatársak*, *régebbi osztálytársak*. (Ez utóbbi két kategória megegyező érték-

¹² Pearson Corr.=-0,274; p=0,001

kel.) Ahogy tehát időben is távolodunk a pillanatnyi élethelyzettől, a korábbi kapcsolatok is úgy gyengülnek, de még megmaradnak fontos gyenge kapcsolatnak.

Úgy tűnik, hogy az időnek nagy szerepe van a kapcsolatok erősségének formálódásában: az idő múlásával bizonyos típusú kapcsolatok gyengülnek, erodálódnak, de ezek a kapcsolatok még „láthatóak” maradnak az egyén aktív kapcsolati hálójában, így valószínűleg szükség esetén mobilizálhatóak is ezek a kapcsolatok.

3. Gyenge gyenge kapcsolatok

Az erős-gyenge skála másik pólusán azok az ismerősök helyezkednek el, akikkel a kapcsolat gyenge, azaz nem intim, és bizalmatlan. A *tanár kategóriába* (jelenlegi, korábbi tanárok) tartozókkal való kapcsolat már igazán gyenge: a tanárok, legyenek bár aktuális vagy korábbi kapcsolatok, kapcsolatrendszerünknek inkább a gyengébb pólusán tűnnek fel, de még láthatóak bizonyos esetekben. A gyenge gyenge kapcsolatokhoz tartoznak az egyéb, nem rokoni kapcsolatok, a munkahelyhez köthető kapcsolatok, illetve azok a kapcsolatok, melyekkel a bizonyos szolgáltatások igénybevétele során jöhet létre kontaktus.¹³

A klasszikusan erősnek számító kötések (közeli családtagok) tehát a modellben is a pozitív és erős póluson helyezkednek el, a hagyományosan gyengének minősített kötések pedig nálunk is a gyenge póluson tűntek fel. A modell tehát megerősítette azt, hogy a régebbi kapcsolataink, egyéb ismerőseink, szolgáltatásokhoz, munkahelyhez kötődő kapcsolataink gyenge kötésként funkcionálhatnak, azaz olyan információk, erőforrások áramlását segíthetik elő, melyeket a csak erős kapcsolatokkal rendelkezők nem feltétlenül érnek el.

Az ego-alter kapcsolat erősségét mérő főkomponens és a kapcsolat természetét mutató változó felhasználásával leírt kapcsolati hálót megvizsgáltam az ego neme és kora szerint. Arra voltam kíváncsi, hogy vannak-e, és ha igen, akkor milyen eltérések a különböző típusú kapcsolatok természete és az ego neme, illetve kora szerint.

Mind a közeli, mind a távolabbi családtagokkal való kapcsolata a nőknek erősebb, melyet azzal a hagyományos női, feleség szereppel lehet indokolni, hogy az ő feladatuk a család összetartása, a családi kapcsolatok ápolása. A közeli barátokkal való kapcsolat erőssége nem nagyon tér el a férfiak és a nők körében, tehát egyrészt azt a képet lehet megerősíteni, hogy a férfiak baráti kapcsolataiban is

¹³ A naplóban „*egyéb kapcsolat*”-ként feltüntetett kapcsolatok csoportosításából a következő kategóriákat hoztam létre: 1) a tisztán „*egyéb*” kategóriaként maradt altereket nem tudtam értelmes csoportokba rendezni alapvetően a konkrét meghatározás hiányában; 2) a „*szolgáltató*” kategóriába a következő, valamilyen lakossági szolgáltatást nyújtó kapcsolatokat/ találkozásokat soroltam: postás, kozmetikus, ügyintéző, boltos, orvos, ápoló, fodrász, cukrász, zöldséges, stb. 3) a „*munkahelyhez kötődő kapcsolatok*” kategóriába kerültek az olyan megnevezett alterek, akiket a megkérdezettek az egyéb kategóriába soroltak, de feltüntették mellettük azt, hogy az adott alter: főnök, beosztott, munkahelyi ismeretség, stb. 4) az „*ismerős*” kategóriába az így jelölt alterek kerültek.

fontos szerep jut az intimitásnak, másrészt pedig azt, hogy a közeli baráti kapcsolatok hasonló tartalommal bírnak mindkét nem esetén. Ehhez érdemes lenne még megvizsgálni pl. a baráti találkozások, beszélgetések tartalmát is. A jelenlegi szomszédokkal való erős kapcsolat is a nőkre jellemző jobban. A nők esetén a jelenlegi szomszédokkal való kapcsolat pozitív, míg a férfiak esetében már a negatív mezőbe hajlik.

A megkérdezettek kora alapján megállapíthatjuk, hogy a házastársakkal való kapcsolata a fiatal (18–39 év) és idős (60<) generációk esetén erősebb. A gyerekekkel való kapcsolat erőssége a fiatal megkérdezettek esetében a legnagyobb, és ez az erősség a kor előrehaladtával egyre csökken. Elsősorban minden bizonnyal a találkozások ritkulása játszhat szerepet a szülő-gyerek kapcsolat erősségének alakulásában. A gyerek-szülő kapcsolat a két póluson erősebb: 1) a fiatal megkérdezettek kapcsolata szüleikkel a legerősebb, melyet a mindennapos találkozás, fontos dolgok megbeszélése mélyíthet el; 2) az idős megkérdezetteknek a szüleikhez való erősebb viszonyulását pedig az együtt töltött idő, gyakoribb beszélgetések, találkozások tehetik erősebbé. Az idős válaszadók szülei értelemszerűen még idősebbek, így a róluk való gondoskodás, a velük való törődés több időt is igényel.

Network méret – kapcsolat típusa – kapcsolat erőssége

A következőkben azt vizsgáltam, hogy a különböző network mérettel rendelkező egyének kapcsolati hálóját mennyire tér el egymástól minőségileg is. Ehhez először is az ego network adatbázisban készítettem egy változót (NETTI) a network méretről, mely az átlagos, az átlag alatti és az átlag feletti network mérettel rendelkezőket fogja mutatni. A megkérdezettek körében az átlagos network méret 18 volt. A változó értékei a következőképpen alakultak: 1=átlag alatti network méret (maximum 17 alter); 2= átlagos network méret (18-19 alter); 3= átlagon felüli network méret (20-tól több alter).

5. táblázat. A változó megoszlása az alterek szintjén

Network méret	N	%
átlag alatti	785	31,7
átlagos	318	12,8
átlag feletti	1373	55,5
összesen	2476	100

Az alterek legnagyobb része (55%) az átlag feletti network mérettel rendelkező megkérdezettekhez tartozik, harmaduk (32%) az átlag alatti network mérettel bíró egokhoz, 13%-uk pedig az átlagos network kiterjedésű egohálók tagjai.

A network kiterjedését mutató változót a kapcsolat típusa és a kapcsolat erőssége szerint vizsgáltam. Kérdés, hogy milyen különbségek vannak a network méret szerint a kapcsolat erősségét és típusát illetően:

- milyen kapcsolatok hiányoznak a különböző méretű networkból
- milyen erősségűek a netsize szerint a különböző típusú kapcsolatok.

Ezt varianciaanalízissel vizsgáltam a *tiewise* adatbázisban, hiszen ez az adatbázis tartalmazza az elemzéshez szükséges változókat.

Az adatok alapján megerősíthető az, hogy akiknek szűkebb a kapcsolati hálójuk, azok között a kötések erősebbek, míg a kiterjedtebb kapcsolati hálóval rendelkezők esetén a közeli családtagokhoz fűződő pozitív, míg minden más kapcsolati típushoz tartozókkal szemben negatívabb viszonyulás jellemző. Kiterjedtebb kapcsolati hálóval pedig a fiatalok, hajadonok/nőtlenek, házasok és a legalább középfokú iskolai végzettségűek rendelkeznek.

Az átlagos kapcsolathálóval rendelkező megkérdezettek hálójából hiányoznak a jelenlegi osztálytársak és az „ismerősként” titulált alterek.

A kiterjedt kapcsolati hálót mutató személyek network-je tehát olyan alterekben bővebb, melyek a gyenge kapcsolatok arányát erősítik a hálóban. Ezek a megkérdezettek több szállal integrálódnak a társadalomban, és a gyenge kötésekön keresztül több erőforrást mobilizálhatnak. Lényeges, hogy ezek a kapcsolatok a naplós adatfelvétel során „láthatóvá” váltak.

H6.1. Napló és névgenerátor

A fentebb ismertetett főkomponens elemzést elvégeztem úgy is, hogy a változók közé beépítettem a névgenerátorba való bejegyzéseket is, azaz ötvöztem a két módszer adatait. Az eredeti főkomponens elemzés során használt változókat a kapcsolat multifunkcionalitását mutató változóval bővítettem. A változót 2, alacsony mérési szintű változó összevonásával hoztam létre:

- az adott kapcsolat benne volt-e a névgenerátorban (0 1);
- az adott kapcsolat legalább két szituációban említve volt (0 1).

Így létrehoztam a multifunkcionalitást mutató indexet (MULTIFUN).

A faktorszórok alapján elkészített skála két esetben tért el attól a modelltől, amelyik nem tartalmazta a multifunkcionalitást mutató változót: 1) a jelenlegi szomszédok „jobban látszanak” a multifunkcionalitást is tartalmazó főkomponens esetén; 2) helyet cserélt a régebbi munkatárs és régebbi osztálytárs kategória, kevésbé gyengének mutatva ez utóbbi kategóriát a multifunkcionalitással bővített modellben. Továbbá az jellemző, hogy az egyébként is erős kapcsolatok a multifunkcionalitással együtt még erősebbeknek mutatkoznak.

A TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA, AZOK HASZNOSÍTÁSA, A HASZNOSÍTÁS LEHETŐSÉGEI

Az eredmények összegzése, kutatási kérdések megválaszolása

Dolgozatomat alapvetően két hipotéziskötegre fűztem fel: egyrészt a napló mint módszer működését, másrészt a naplóval megismerhető kapcsolati háló összetételét tanulmányoztam.

A napló mint módszer működésének tapasztalatai

- A kutatás során bebizonyosodott, hogy a napló mint mérőeszköz jó esélyt ad arra, hogy az egocentrikus kapcsolati háló viszonylag széles, összetett, aktív és aktuális részét ismerjük meg.
- Vannak olyan csoportok, akik körében a napló jobban működik: a fiatalok naplózási kedve, az általuk bejegyzett népes alterszám utalhat a módszer hatékony alkalmazhatóságára a korosztály kapcsolathálózatának vizsgálata során. Mivel a naplóban megjelölt személyek között gyakori a barát, akivel az egy hét leforgása alatt találkozott az egyén, jól megismerhető a módszerrel az egyént körülvevő baráti háló, mely még jobban indokoltá teheti a fiatalok körében történő alkalmazást.
- Azok az alterek kerültek bejegyzésre, akik felé – legyenek bár futó találkozások, ismeretségek – valamilyen pozitív viszonyulás mutatkozik ego részéről. A kapcsolatok szorosságát tekintve ugyanis nincs számottevő különbség a névgenerátorban és a naplóban bejegyzett alterek között, mindkét módszerben szereplő személyek majd' háromnegyedével szoros kapcsolata van a megkérdezettnek. Ez azért érdekes, mert a naplóba lényegesen több olyan kapcsolat került bejegyzésre, amelynek nem feltétlenül kellene szorosnak lennie.
- Akik bekerültek a naplóba, azok leginkább bizalmas kapcsolatok: ahhoz, hogy valakit feljegyezzen az egyén a naplóba, a bizalom az egyik legfontosabb kritérium. Ha a szűkebb családtagokat nem számítjuk, a megkérdezettek az általuk a megjelöltek jelentős részével (43%) beszélne meg számára fontos dolgokat.
- A két módszerrel felmért egocentrikus kapcsolati hálózathoz zömében olyan személyek tartoznak a megkérdezettek esetén, aki a vizsgált személyek támogató, de egyben aktív és aktuális networkjét is gazdagítják. A megkérdezettekkel kapcsolatban elmondható, hogy a névgenerátorban feltüntetett altereknek valamivel több, mint harmada (36,5%) olyan kapcsolat, akivel a találkozás nem rendszeres, hiszen a naplóval vizsgált héten az adatok szerint nem volt megvalósuló kontaktus. Ezeket a kapcsolatokat nevezhetjük az ego által bizonyos helyzetekben vélt támogató kapcsolatainak. Ezek a kapcsolatok bekerülnek ugyan az egyén névgenerátorral mért kapcsolati hálójába, de nem biztos, hogy ezekre a kapcsolatokra az egyén valóban számíthat is a megjelölt esetekben.

- A megkérdezettek egyharmada feljegyzett futó kapcsolatokat is. Nagyobb arányban voltak a nők, a középiskolai végzettséggel rendelkezők, a házások, a fiatalabbak, a gazdaságilag aktívak, illetve az alacsonyabb multifunkcionalitással bíró kapcsolati hálóval rendelkezők között olyanok, akik ilyen kapcsolatokat is bejegyeztek.
- A naplót kitöltők olyan kapcsolatokat jegyeztek fel leginkább, melyek elsősorban a saját lakásukhoz, saját munkahelyükhöz kötődnek. Lehetséges, hogy ezeket a találkozásokat könnyebben fel lehet idézni, illetve jobban kötődnek az egyén napi rutinjához. A napló jobb működése érdekében érdemes lehet jobban, pontosabban instruálni a megkérdezetteket arra, hogy az egyéb helyszíneken történő találkozásokat is feljegyezzék a naplóba.
- A naplóból a közeli és távolabbi rokonokon, a napi rutinkapcsolatokon kívül megismerhető az egyének aktív kapcsolati rendszere. A naplóban megnevezett alterekkel a naplót kitöltők leginkább egy alkalommal találkoztak a vizsgált héten. Azoknak az altereknek az aránya, akikkel a megkérdezett az adott héten minden nap találkozott, csupán 8%. Ide alapvetően a házastársak, gyermekek és a szülők, azaz a közeli családtagok tartoznak.
- A naplóba bejegyzett alterek jelentős hányadát alkotják az olyan, tágabb kapcsolati hálóhoz tartozó kapcsolatok, melyeket az egyéb módszerekkel nem lehet ilyen részletesen megismerni. Az egyént körülvevő aktív kapcsolati háló tanulmányozása közelebb vihet a gyenge kapcsolatok részletesebb megismeréséhez, illetve a network alakulásának, dinamikájának kutatásához.
- A két módszerben (névgenerátor ill. napló) megjelölt alterek nem feltétlenül egyeznek meg, a napló új elemeket tartalmaz a névgenerátorhoz képest. A naplóban megemlítették közül minden harmadik alter szerepelt ugyanazon ego által kitöltött névgenerátorban is, azaz a naplóban említettek nagy része a névgenerátor kérdéseire képest új kapcsolatot jelent. Minél nagyobb az egocentrikus háló mérete a naplós adatok alapján, annál kevesebb átfedést tartalmaz a két módszer.
- Az adatok alapján látható, hogy olyan kapcsolatok maradhatnak ki egy névgenerátorral történő adatfelvétel során, akik megtalálhatók az egyén körül, de akik társas támogatására ego nem feltétlenül számít. Viszont, ha ezek a kapcsolatok a naplóval megismerhetővé válnak és a névinterpretáló kérdések mentén az is nyilvánvalóvá válik, hogy fontos kapcsolatok ego számára, akkor az egocentrikus hálónak már egy újabb szeletét ismerhetjük meg. Erre lehet jó a napló módszer.
- Az egyhetes periódus jó képet ad az egyén aktív kapcsolati hálójáról, de annak még részletesebb megismerése további felvételeket igényelhet. Az egy hét praktikusán kezelhető a megkérdezettek szempontjából, nem okoz túl nagy kérést, nem túl megerőltető.

A naplóval megismerhető kapcsolati háló összetétele

1. A kapcsolati háló méretét és összetételét befolyásoló tényezők vizsgálatához először is modelleket építettem külön a névgenerátorból és külön a naplóból származó adatokkal. A modell érvényességét és a független változók hatását lineáris regresszió elemzéssel teszteltem:

- a naplóval felmért network méretét alapvetően a megkérdezett iskolai végzettsége és családi állapota (nőtlen, hajadon) befolyásolja,
- a naplóval felmért network összetételét különböző változók befolyásolják szignifikánsan attól függően, hogy melyik kapcsolati típusokat vizsgáljuk: 1) a kapcsolati hálóban szereplő rokonságok arányát a megkérdezett kora, iskolai végzettsége és családi állapota (házas, élettársi kapcs.) befolyásolja; 2) a barátok arányát a megkérdezett családi állapota (nőtlen, hajadon); 3) a munkatársak arányát egyértelműen az ego gazdasági aktivitása; 4) a szomszédok arányát pedig ego kora határozza meg.

2. Az egocentrikus kapcsolati háló további mutatóját, a homogenitást-heterogenitást vizsgálva megállapítottam, hogy 1) nemi szempontból homogén hálókat hozott mind a napló, mind a névgenerátor; 2) kor szerint a fiatalok kapcsolati hálójára más összetételt mutat a névgenerátor és a napló adatai alapján: a korosztályhoz tartozók (18–29 évesek) napi szinten saját korosztályukkal tartják a kapcsolatot, míg a segítséget, támogatást értelemszerűen a tőlük idősebb generációktól várják; 3) a középiskolát végzettek kapcsolati hálójára mutatja a leghomogénebb képet mindkét módszer esetén.

3. A network naplóval az egyéneknek mind az erős, mind pedig a gyenge kapcsolatai is széles körben megismerhetők. A napló módszerrel feltárható a hagyományosan erős és gyenge kapcsolatok közötti mező egy része, mely mindenképpen fontos hozadéka a naplónak. Ahhoz, hogy részletesebben leírjam az erős és a gyenge kapcsolatok közötti társas mezőt, főkomponens analízist alkalmaztam. Az erős és a gyenge kapcsolatok közötti társas mezőt a kapcsolat típusa szerint vizsgáltam. Arra kerestem a választ, hogy vajon az ego-alter közötti különböző kapcsolatok az általam konstruált erősségi mutató szerint hol helyezkednek el az egyént körülvevő társas mezőben.

A naplós módszer napi bontása mellett néhány névinterpretáló kérdés, illetve egy tágasabb network támogatta az általam alkalmazott operacionalizálási eljárást. A kapcsolat erősségének meghatározásához az általában használt „egymás kedvelése”; „beszélgetési gyakoriság” változók mellett olyan változókat vontam be az elemzésbe, mint a vizsgált héten megvalósult kapcsolatok száma. Az egyébként ugyancsak használatos intimitás változót olyan, az ego-alter kapcsolatot jellemző változókból építettem fel, mint pl. hogy ego járt-e már alter lakásán. Az általában használt mutatók közül azonban nem alkalmaztam a multiplicitást, kölcsönösséget, reciprocitást mérőket. Az elemzés során afőkomponens faktorszórjait tartalmazó változót tekintettem a kapcsolat erősségét mutató indexnek. Ezt vettem össze a kapcsolat termé-

szetét jelző változóval, azaz megvizsgáltam, hogy az adott kapcsolat jellegét tekintve milyen erősségű kapcsolatokat tartalmaz az egocentrikus háló. Az ego-alter diádikus kapcsolatok erősségét azok típusa alapján vizsgáltam tovább úgy, hogy az ego-centrikus kapcsolati háló felépítésénél részletesebben le lehessen írni. A naplóval gyűjtött adatok alapján amegszokott, kétpólusú (erős és gyenge kapcsolatok) „világ” helyett egy árnyaltabb társas mező rajzolódott ki.

A kevésbé jelentős különbségek is kitapinthatóvá váltak, kialakult egyfajta sorrend:

- erős erős kötések – közeli családtagok,
 - gyenge erős kötések – közeli barátok, jelenlegi osztálytársak, egyéb rokonok, jelenlegi szomszédok,
 - laza gyenge kötések – jelenlegi munkatársak, régebbi szomszédok, korábbi munkatársak, régebbi osztálytársak,
 - nagyon gyenge gyenge kötésű kapcsolatok – tanárok, munkahelyhez köthető egyéb kapcsolatok, szolgáltatásokhoz köthető kapcsolatok, ismerősök.
4. Az ego-alter kapcsolat erősségét mérő főkomponens és a kapcsolat természetét mutató változók felhasználásával leírt kapcsolati hálót megvizsgáltam a napló által megismert kapcsolati háló méretével is. Az adatok alapján megerősíthető az, hogy akinek szűkebb a kapcsolati hálója, annak kapcsolatai erősebbek, míg a kiterjedtebb kapcsolati hálóval rendelkezők esetén a közeli családtagokhoz fűződő pozitív, míg minden más kapcsolati típushoz tartozókkal szemben negatívabb viszonyulás jellemző. Kiterjedtebb kapcsolati hálóval pedig a fiatalok, hajadonok/nőtlenek, házások és a legalább középfokú iskolai végzettségűek rendelkeznek. Az átlagos kapcsolati hálóval rendelkező megkérdezettek hálójából hiányoznak a jelenlegi osztálytársak és az „ismerősként” titulált alterek. A kiterjedt kapcsolati hálót mutató személyek network-je olyan alterekben bővebb, melyek a gyenge kapcsolatok arányát erősítik a hálóban. Ezek a megkérdezettek több szállal integrálódnak a társadalomban, és a gyenge kötésekön keresztül több erőforrást mobilizálhatnak. Lényeges, hogy ezek a kapcsolatok a naplós adatfelvétel során „láthatóvá” váltak.
5. A napló és a névgenerátorból megismert hálót a multifunkcionalitást mutató összetett változóval vontam be egy modellbe. A főkomponens faktorszokójai alapján elkészített skála két esetben tért el attól a modelltől, amelyik nem tartalmazta a kapcsolati háló multifunkcionalitását mutató változót: 1) a jelenlegi szomszédok „jobban látszanak” a multifunkcionalitást is tartalmazó főkomponens esetén; 2) helyet cserélt a régebbi munkatárs és régebbi osztálytárs kategória, kevésbé gyengének mutatta ez utóbbi kategóriát a multifunkcionalitással bővített modellben.

A network napló kritikája, értékelése, erősségei, gyengeségei

A napló mint módszer erősségei:

- Mivel nincs benne korlátozás (pl. hogy kiket és hány fő jelölhet meg), szélesebb körben ismerhetjük meg az egyének valós és aktuális kapcsolatait.
- A napló elején a részletes instrukció, a naplóvezetési „praktikák” segítik az adott nap végiggondolását, a találkozások, beszélgetések felidézését.
- A naplós bejegyzések révén mind az erős, mind a gyenge kapcsolatoknak más aspektusát kapjuk, mint a névgenerátorral vagy akár a pozíciogenerátorral.
- Az eddigi módszerekhez képest pozitív, hiszen plusz infókat hoz be a napló az egyének kapcsolati hálójáról. Az eddigi módszerek az erős és a gyenge kötéseknek csak egy részét hozzák be.
- A naplóból képet kaphatunk a napi kapcsolatok kiterjedtségéről, az átlagos napi kapcsolatok alakulásáról; a napi kapcsolatok háttérinformációiról (hol találkoztak, ki kezdeményezte a beszélgetést stb.); a napi kapcsolatok számának ingadozásáról.

A napló mint módszer gyengeségei:

- A módszer hatékony alkalmazása költséges: ez jelenti az anyagi költségeket, illetve az időbeli ráfordításokat mind a kutató, a kérdezőbiztosok, mind pedig a megkérdezettek részéről.
- A naplóvezetés unalmas lehet – elkezdik kitölteni a naplót, de aztán mégsem írják egy héten keresztül.
- Kevés a friss kapcsolatok jelölése, leginkább azokat a kapcsolatokat rögzítik, akiket már évek óta ismernek.
- Egy hét alatt az ego kapcsolatainak csak egy „mintáját” ismerjük meg.
- Nem tudja mindenki egyformán könnyen kitölteni (írásbeli gondok; kevés hely a naplóban stb.)

A napló módszerben rejlő potenciálok:

- Még pontosabb instrukciókkal, több és aktívabb kérdezőbiztosi segítséggel tovább lehet növelni a naplóval megismerhető alterek körét.
- A találkozások/beszélgetések tartalmának vizsgálata (pl. a roma szakkollégistákkal kapcsolatos kutatásban már ez is benne van).
- A napló alkalmas a hálózati erőforrások viszonylag nagy szeletének feltérképezésére. A névgenerátorból származó információkkal kiegészítve még informatívabb képet kaphatunk az egocentrikus kapcsolati hálót illetően.
- A napló módszer alkalmazásával leírható az egyén kapcsolati hálójának dinamikája (új kötések) és struktúrája. Ehhez olyan panelvizsgálatot szükséges folytatni, ahol éveken keresztül

módunkban áll megfigyelni ugyanazon egyének kapcsolathálózatának változásait bizonyos körülmények megváltoztatásával. (Erre ad jó lehetőséget a fentebb már említett kutatás a roma fiatalok kapcsolathálózatáról.)

- Arra irányuló instrukciókkal, a naplóval lehetővé válik az online és offline kapcsolatok mérése.

A napló módszer veszélyei:

- Ha túl sok információt akarunk rövid idő alatt begyűjteni (pl. lényegesen növeljük a név-, illetve találkozás interpretáló kérdések számát), a módszer unalmassá válhat, és növelheti a válaszmegtagadás esélyét.

A KUTATÁS GYAKORLATI ALKALMAZHATÓSÁGA, FELHASZNÁLHATÓSÁGA. TOVÁBBLÉPÉSI IRÁNYOK

A validitás és megbízhatóság növelése az egocentrikus kapcsolati háló megismerésében

A network napló módszerrel végzett empirikus adatgyűjtés hozzájárulhat az egocentrikus kapcsolati háló mérésének validitás növeléséhez. A validitás alatt itt azt értem, hogy az empirikus mérés mennyire tükrözi a vizsgált fogalom valódi jelentését. Közelebbről a terjedelmi validitás szól arról, hogy az adott mérőeszköz mennyire fogja át a vizsgált fogalom jelentéstartományát (Babbie 1999).

Azzal, hogy a naplóval megismert kapcsolati háló pontosabban mutatja az egocentrikus kapcsolati háló méretét, illetve, hogy a naplóval az egyént körülvevő alterek szélesebb spektruma ismerhető meg, a validitást növelhetjük. Az időmérleg kutatásokkal kapcsolatosan Szalai is hasonlóan gondolkodott: „Ha azonban egy bizonyos technika következetesen teljesebb képet nyújt..., akkor a teljesebb beszámolót nyújtó technikát jogosan tekinthetjük „jobbnek” (Szalai 1978:94). Az időmérleg beszámolókkal kapcsolatosan azonban azt is megjegyzi Szalai, hogy mindegyik változó megbízhatóságú és érvényességű adatokat tartalmaz.

Ami a névgenerátor módszereket illeti, véleményem szerint az inkább egy vélt kapcsolatrendszer tud feltárni, melyeket olyan alterek alkotnak, akikre a megkérdezett, szubjektív, pillanatnyi vélekedése szerint bizonyos szituációban számíthat.

Az elemzések alapján elmondható, hogy a napló módszerrel az egocentrikus network tágasabb részét ismerhettük meg. A névgenerátorhoz képest a napló főleg a gyenge kötéseket hozza be, a megismerhető kapcsolati háló színesebb. Míg a névgenerátorban rokonsági hányados 51%, a naplóban 33% volt.

A naplóval gyűjtött adatok jobban leírják bizonyos társadalmi jelenségeket, lévén, hogy erősebb magyarázó erővel bírnak bizonyos kérdésekben. A nyíregyházi lakosok életminőségét vizsgáló, kétévente ismétlődő panelkutatás révén a naplót kitöltőkkel kapcsolatban rendelkezésemre állnak további adatok, így a naplóval megismerhető tágasabb és aktív kapcsolati hálóval, várakozásaim szerint jobban magyarázhatóvá válnak bizonyos egyéb (függő) változók (szubjektív egészség, életminőség, elégedettség, stb.).

A naplós módszer megbízhatóságát legbiztonságosabban egy másik kutatás lefolytatásával lehet igazolni. Ez részben meg is történt, hiszen egy kutatás keretében roma fiatalok kapcsolati hálóját vizsgáltuk a napló módszerrel.¹⁴ A módszerrel megismert kapcsolati háló a normál populációban végzett kutatáshoz nagyon hasonló eredményeket hozott, mely a network napló, mint módszer megbízhatóságát mutatja (Huszti–Dávid–Vajda 2012).

Az egocentrikus kapcsolati háló dinamikájának vizsgálata

A fentebb említett roma fiatalok kapcsolati hálójának kutatása során alkalom nyílik a napló módszer panelszerű ismétlésére is. Feld és munkatársai (Feld–Suitor–Hoegh 2007) a naplóvezetés bizonyos idő eltelté utáni megismétlését egyrészt a kérdezettek kisebb megterhelése miatt javasolták, illetve azért, hogy meg lehessen nézni az egyéni kapcsolatrendszerben végbemenő változásokat is. Ebben a kutatásban *panel design*-nal roma diákok kapcsolathálózatának dinamikus változását lehet majd nyomon követni. Megvizsgálható, hogy (1) mely kapcsolatok maradnak meg, melyek kopnak ki; (2) hogyan változnak a kapcsolatok jellemzői; (3) milyen lesz a kapcsolati háló kiterjedtsége; (4) valamint hogyan változik kapcsolati háló egésze.

A KUTATÁS ELMÉLETI FELHASZNÁLHATÓSÁGA

Dolgozatom inkább metodológiai jellegű ugyan, de nem nélkülözheti az elméleti elemeket sem. Vizsgálatom az egocentrikus kapcsolati háló megismerésével foglalkozó elméletek közül leginkább a kapcsolatok erősségének meghatározása, pontosabb definiálása során hozhat újat. Ahogyan a kérdéssel való foglalkozás során is említettem, a legtöbb kutatás alapvetően elfogadja, és elsősorban alkalmazza az erős és a gyenge kapcsolatok egyszerű definícióit. A kutatók egyrészt az egocentrikus kapcsolati háló méretének becslésével foglalkoznak, másrészt pedig azzal, hogy a különböző generátor típusú kérdőívekkel felmért kapcsolati hálót alkotó alterek milyen szerepet játszanak az egyéni erőforrások mobilizálásában.

¹⁴ 2011-ben a Magyarországi Jezsuita Egyház másik három történelmi egyházal és a kormánnyal együttműködve hozott létre az országban négy szakkollégiumot a cigány egyetemisták és főiskolások számára.
<http://www.jesc.net/2011/10/the-church-and-the-eu-roma-strategy/>

A naplóval megismerhető kapcsolati háló lehetővé teszi az erős-gyenge dichotómiával való szakítást, hiszen az bizonyossá vált, hogy más típusú kapcsolatok is befoghatók a naplóval, mint a hagyományos értelemben vett erős kötések. Az erős és a gyenge kötések között.

HIVATKOZÁSOK

Babbie, E. (1999) *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi.

Feld, S. L. – Suitor, J. L. – Hoegh, J.G. (2007) Describing Changes in Personal Networks over Time. *Field Methods*. 19. 218–236.

Fu, Yang-chih (2007) Contact Diaries: Building Archives of Actual and Comprehensive Personal Networks. *Field Methods* 19., 194–217.

Fu, Yang-chih (2009) The Immediate Returns on Time Investment in Daily Contacts. Exploring the Network-Overlapping Effects from Contact Diaries. In Hsung, R.M. – Lin, N. – Breiger, R. (szerk.) *Contexts of Social Capital. Social Networks in Markets, Communities and Families*. New York – London: Routledge, Taylor and Francis Group.

Huszti É.–Dávid B.–Vajda K. (2013) *Strong tie, weak tie and in-betweens: a linear measure of tie strength based on network diary datasets*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 79, 38–61.

Szalai S. (szerk.) (1978) *Idő a mérlegen*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

MEGYESI GERGELY BOLDIZSÁR¹

FEJLESZTÉSPOLITIKA HELYBEN

A TÁRSADALMI TŐKE ÉS A FEJLESZTÉSPOLITIKA ÖSSZEFÜGGÉSEI
A VASVÁRI ÉS A LENGYELTÓTI KISTÉRSÉGBEN KÉSZÜLT ESETTANULMÁNYOK ALAPJÁN

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI²

Kutatásomban a társadalmi tőke többrétegű jellegére alapozva két magyarországi kistérségben elemeztem a hazai fejlesztéspolitika hatásait esettanulmányokon alapuló módszerekkel. A kutatás során a helyi fejlesztéseket egy, a társadalmi tőke többrétegű jellegén alapuló elemzési keret segítségével vizsgáltam, és amellet érveltem, hogy a hasonló külső intézményrendszer ellenére a két kistérségben egymástól eltérő fejlesztési paradigma szerint szerveződött a fejlesztés, a különbség magyarázata pedig részben a helyi viszonyok különbözőségében rejlik.

A dolgozat elméleti háttérét a vidékfejlesztési paradigmákat tárgyaló, és a társadalmi tőke fogalmát elemző szakirodalom adja. Bár a dolgozat két, elméletileg jól különválasztható részre tagolódik, az eredmények bemutatása során a fejlesztéspolitikára és a társadalmi tőkére vonatkozó megállapítások összekapcsolódnak.

VIDÉKFEJLESZTÉSI ELMÉLETEK

A vidékfejlesztés fogalmát a vidékszociológiában elfogadott módon, igazodva a vidékkutatások tudományos irodalmának szóhasználatához, a vidéki térségekben megvalósuló fejlesztési programok összességének tekintem, és ekként értelmezem dolgozatomban. A vidékfejlesztési paradigmákat a dolgozatom elméleti részében elemeztem annak alapján, hogy mely szereplők vesznek részt a fejlesztésekben, a szereplők milyen tudásformákat (Tovey 2008) és milyen forrásokat használnak a fejlesztések szervezése kapcsán, milyen célokra irányul a fejlesztés, és mennyiben épít a helyi adottságokra. A szakirodalom áttekintése alapján háromféle fejlesztéspolitikai paradigmát különítettem el: a klasz-

¹ELTE, Szociológia Doktori Iskola. Témavezető Kovách Imre, DSc

²A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

szikus fejlesztési paradigmát (Terluin 2008), az integrált vidékfejlesztést (Ray 1999, Shucksmith 2010), és a hálózatosodás modelljét (Murdoch 2000).

A fejlesztéspolitikai irodalom által leírt első – klasszikusnak nevezett – fejlesztési paradigma szerint megvalósuló fejlesztések kezdeményezője a központi kormányzat, vagy egy ahhoz köthető szervezet. A helyiek bevonása nem magától értetődő, ennek megfelelően a szakértői tudás és a fejlesztések bonyolításához szükséges menedzseri tudás elengedhetetlenül fontosak lesznek. A fejlesztés jellegét a külső tényezők határozzák meg. Az állami, esetleg magánbefektetői beruházás biztosítja a fejlesztés pénzügyi hátterét, amelyek általában infrastruktúrafejlesztések.

Az integrált vidékfejlesztés gyakorlata ettől szinte minden elemzési szempont szerint különbözik (Ward 2002, Galdeano-Gomez et al. 2011). Az ágazati szempont helyett a térség egészének a fejlesztése fontos. A tervekben és a projektekben megjelennek a helyi szereplők elképzelései, a helyiek tudása és ismeretei. A pénzügyi forrásokat itt európai uniós, illetve nemzeti támogatások jelentik, amelyet a helyi tőke egészíthet ki. A fejlesztés során az endogén megközelítés a helyi erőforrásokból indul ki, azaz számba veszi a helyi adottságokat, és hogy milyen helyben jelentkező igényeket kell kielégíteni. Ehhez szükség van a különböző helyi szereplők együttműködésére, a közös cél meghatározásra, amiben segít a különböző szereplők vitája.

A vidékfejlesztés hálózatosodásának paradigmája Jonathan Murdoch (2000) cikkéhez köthető. A szerző amellet érvel, hogy a fejlesztések során komplex megközelítésre van szükség. A térség adottságaihoz igazodó fejlesztési paradigmát érdemes alkalmazni a fejlesztések tervezése során. Ez az a paradigma, amely a legjobban hangsúlyozza a szereplők közötti kapcsolatokat, hálózatok jelentőségét.

TÁRSADALMI TŐKE A VIDÉKKUTATÁSOKBAN

A dolgozatban bemutattam, hogy az elmúlt évtizedekben a vidékkutatásokban is fontos elemzési szemponttá váltak a hálózatok (Murdoch 2000, Fűzér et al. 2006, Juhász 2006), a kapcsolatok (Ploeg et al. 2000), a bizalom, a közösségek (Bryant et al. 2011, Tardos 2008), a hatalmi viszonyok (Csurgó et al. 2008, Kovách és Kristóf 2009), a helyi érdekek (Shucksmith 2000), valamint a kirekesztést és a bevonást meghatározó tényezők elemzése. Érvélem szerint a társadalmi tőke alkalmas fogalmi kerete a fenti kérdések vizsgálatának, így indokoltnak látom a vidékfejlesztési paradigmák szisztematikus vizsgálatát a társadalmi tőke fogalmának segítségével.

Ahhoz, hogy az elemzés számára operacionalizálhatóvá tegyem a társadalmi tőke fogalmát, áttekintettem a fogalmat elemző legfontosabb elméleti írásokat. Ezt az is indokolta, hogy a fogalmat jogosan érte kritika amiatt, hogy a szerzők azt nem megfelelően definiálták (Sík 2012, Kadushin 2004). Kutatásomban egy olyan meghatározást alkalmaztam Woolcock és Narayan (2000) nyomán,

amely szerint: a társadalmi tőke eredete a közösségekben, kapcsolatokban rejlik, de hatása az egyén szintjén értelmezhető.

Amellett érvelek, hogy a társadalmi tőke mérésére helyettesítő jellemzőket érdemes alkalmazni. Az előző definícióhoz igazodva, azok közül a szereplők kapcsolatai mellett a megbízhatóság (Ahn és Ostrom 2008) és az énhatékonyság (Lillbacka 2006) alapján mértem a társadalmi tőke különböző típusainak egyes kistérségekre jellemző mértékét. A megbízhatóság arra utal, hogy az egyén az adott társadalmi struktúrától függetlenül viszonzza a belé vetett bizalmat, az énhatékonyság pedig azt írja le, hogy az egyén mennyire képes befolyásolni a közösség ügyeit.

A kutatás során megkülönböztettem az összetartó társadalmi tőkét (*bonding social capital*), az összekötő társadalmi tőkét (*bridging social capital*) és az összekapcsoló társadalmi tőkét (*linking social capital*) (Woolcock és Narayan 2000, Woolcock 1998)³. Az összetartó jellegű társadalmi tőke a horizontális személyközi kapcsolatokat (családi, szomszédsági viszonyokat) segít megragadni, olyan kapcsolatokat, amelyekre jellemző, hogy a csoporttagok identitása, személyes történelme, meggyőződése hasonló. Az összekötő társadalmi tőke különböző, de horizontális jellegű kapcsolatban álló csoportok tagjai között teremtve kapcsolatot segítheti a külső erőforrások kiaknázását (Woolcock 1998). A vertikális kapcsolatok leírására az összekapcsoló társadalmi tőke elnevezést használom (Szreter és Woolcock 2004). A társadalmi tőke különböző formái más és más közösségtípusokat írnak le. Érvélesem szerint az így megkülönböztethető típusokban eltérően alakulnak azok a tényezők, amelyek befolyásolják, hogy melyik vidékfejlesztési paradigma lesz jellemző az adott kistérségben.

MÓDSZEREK: ESETTANULMÁNY A VASVÁRI ÉS A LENGYELTÓTI KISTÉRSÉGBEN

Dolgozatom több egymásra épülő kutatáson alapul: két dunántúli kistérségben készítettem esettanulmányokat, Vasváron és Lengyeltótiban 2008 és 2011 között. A dokumentum-elemzést követően félig strukturált interjúkat készítettem, ezt résztvevő megfigyeléssel és terepbejárással egészítettem ki, hogy kiküszöböljem a módszer és a hólabda-mintavétel esetleges torzításait (Yin 1994, Kvale 1994, Kovács 2007).

A két kistérség kiválasztása során azt a szempontot tartottam szem előtt, hogy azok település-szerkezet, valamint gazdasági, társadalmi jellegükben hasonlóak legyenek, viszont a fejlesztési teljesítményük eltérő legyen. Ahogy azt az esettanulmányokban bemutattam, a Vasvári és a Lengyeltóti kistérség természeti és földrajzi adottságai hasonlóak, a Vasvári kistérség gazdasági környezete valamivel kedvezőbb, mint a Lengyeltóti kistérségé, de az idegenforgalmi adottságai ez utóbbinak jobbak. A mezőgazdaságot mindkét térségben a nagyüzemi szántóföldi gazdálkodás és a kisebb volumenű, de jelentős gyümölcsstermesztés jelenti. A település-szerkezet kismértékben különbözik: a Vasvári kistérségben

³ Részletesen lásd: Megyesi 2012

ségben számos apró- és törpefalu található, a központi település vezető szerepe egyértelmű. A Lengyeltóti kistérségen belül versengés alakult ki a város és a nagyobb községek között, viszont számos központi funkciót a szomszédos Fonyód tölt be a térségben.

A két kistérség fejlesztési teljesítménye között jelentős különbség látható. Bár mindkét esetben az EU-s fejlesztési források képezik a külső pénzügyi befektetések nagy részét, a Vasvári kistérségben ezzel azonos mértékűek a piaci befektetések is, és a fejlesztési tevékenység egyenletes, abban sok szereplő teljesítménye jelenik meg, a fejlesztésekben sokan részt vesznek, és sok kedvezményezetthez elérnek.

A Lengyeltóti kistérségben a pályázati aktivitás csak 2007 után, az LHH programnak⁴ köszönhetően növekedett. Az ekkor bekövetkezett jelentős mértékű növekedés azonban koncentráltan, néhány kedvezményezettrel jelentkezett. Ez jellemző volt a gazdaságfejlesztési és az agrárfejlesztési források elosztására egyaránt.

Bár a Vasvári kistérségben is az infrastrukturális fejlesztések (szennyvíz-csatorna beruházás), a nagyüzemi agrárfejlesztések jelentették a legnagyobb beruházásokat, ezek mellett számos HEFOP és TÁMOP program is megvalósult, amelyek a LEADER pályázatokkal együtt sok kedvezményezetthez eljutottak, számos helyi ügyre tudtak reflektálni (ha megoldást nem is feltétlenül nyújtottak). A Lengyeltóti kistérségben 2007 után a gazdaságfejlesztési célú programok valósultak meg, az egyetlen jelentősebb humán erőforrás program az iskolafejlesztéshez kapcsolódott; itt a helyben élőket kevésbé sikerült bevonni a fejlesztési tevékenységbe; mint dolgozatomban bemutattam, ez az eltérés a társadalmi tőke különböző mértékével és jellegével is magyarázható.

EREDMÉNYEK

Dolgozatom kiinduló kérdése, hogy az eltérő helyi viszonyok hogyan hatnak arra, hogy milyen fejlesztéspolitika valósul meg egy adott kistérségben, ezért elemeztem a különböző fejlesztési paradigmákat és a helyi vidékfejlesztési aktivitást a két kistérségben. Érvélem szerint a helyi fejlesztéspolitikai folyamatok jobban megérthetőek a társadalmi tőke fogalmát használva. Ehhez kapcsolódóan elemeztem, hogy mely tényezők erősítik a közösségen belüli és a közösségek közötti kapcsolatok erősödését, és mi áll a társadalmi tőke negatív hatásainak hátterében. Az alábbiakban a fenti kutatási kérdésekre adható válaszokat, kutatásom legfontosabb eredményeit mutatom be.

1) A társadalmi tőke eltérő jellege

A két vizsgált kistérségben különbözik a társadalmi tőke mértéke és jellege, amint feljebb bemutattam az elemzés és az összehasonlítás során. A Lengyeltóti kistérségben mindhárom típusú tár-

⁴ A leghátrányosabb helyzetű kistérségek felzárkóztatására kidolgozott programok.

sadalmi tőke mértéke alacsony. A Vasvári kistérségben az összetartó társadalmi tőke, és az összekötő társadalmi tőke mértéke magas, míg az összekapcsoló társadalmi tőke mértéke alacsony.

A kutatás során a társadalmi tőke mérésére három dimenziót használtam: a kapcsolatokat, a megbízhatóságot és a szavahihetőséget. A szereplők közötti vertikális és horizontális kapcsolatok alapján, az ezeket a kapcsolatokat jellemző megbízhatóság – vagyis annak alapján, hogy valaki az adott társadalmi struktúrától függetlenül viszonozza a belé vetett bizalmat, valamint, hogy az egyén mennyire bíz abban, hogy képes befolyásolni a közösség ügyeit – jól leírható a kistérségre jellemző társadalmi tőke.

A fentiek alapján tehát amellet érvelek, hogy a társadalmi tőke fogalma, illetve az annak többrétegűsége alapján kialakított elemzési keret alkalmas a helyi fejlesztéspolitikai folyamatok elemzésére. A Vasvári kistérséget az összetartó és összekötő jellegű társadalmi tőke magas mértéke jellemzi, míg az összekapcsoló társadalmi tőke mértéke alacsony. A Lengyeltóti kistérségben ezzel szemben mindhárom típusú társadalmi tőke mértéke alacsony.

2) A társadalmi tőke negatív következményei

A társadalmi tőke negatív hatásai megfigyelhetők a két esettanulmányban. Ezek a negatív hatások azonban nem egyszerűen a társadalmi tőke jelenlétéhez köthetők, hanem a különféle típusú társadalmi tőkeformák egyenlőtlen elosztásának tulajdoníthatók.

Az esettanulmányok a vertikális kapcsolatokon nyugvó, összekapcsoló társadalmi tőke negatív hatásait mutatják legvilágosabban. A tökéletlenül működő intézményrendszerrel szembeni egyik lehetséges stratégia eleme a személyes kapcsolatok kialakítása: az összekapcsoló társadalmi tőke mértékének növelése (Rose 1999, Cholupkova et al. 2003:246), ami korrupciós kockázatokat rejt. A Lengyeltóti kistérségben készült esettanulmány alapján az látszik, hogy a fejlesztési intézményrendszer egyik szervezőelve a politikai lojalitás, ezt pedig erősíti, hogy a helyiek maguk is hisznek abban, hogy a vertikális kapcsolatok segítik a sikeres fejlesztéseket. Ez kiegészül az összetartó társadalmi tőke alacsony mértékével, ami odavezet, hogy pontszerű fejlesztések valósulnak meg azon szereplők környezetében, akik hozzáférnek a fejlesztési forrásokhoz.

A Vasvári kistérség esetében láthatjuk, hogy az összetartó társadalmi tőke és az összekötő társadalmi tőke magas; a kettő között egyensúly van. A vertikális kapcsolatokon nyugvó összekapcsoló társadalmi tőke alacsony mértékét nem érzékelik hiányként a helyi érintettek. Ennek ellenére adott esetben megjelenik a tökéletlenül működő intézményrendszerrel szembeni egyik lehetséges stratégia: a személyes kapcsolatok kialakítása az intézményrendszeren belül (Rose 1999, Cholupkova et al. 2003:246). Feltehető, hogy éppen a magas összetartó és összekötő társadalmi tőkének köszönhető, hogy a külső szereplők beavatkozási kísérletei nem okoztak komoly helyi konfliktusokat.

A magas összetartó társadalmi tőke okozta negatív hatások (Portes 1998:15) egyike sem figyelhető meg a Vasvári kistérségben. A kistérségben nem jellemző a kívülállók kizárása. Az esettanulmányban több példát is bemutattem arra, hogy külső szereplőket bevontak a fejlesztések szervezésébe: a LEADER HAC55 átalakítása során kibővült akciócsoport befogadta a kistérségen kívülről érkező szereplőket. A többi negatív következmény – a közösség különleges igényeket támaszt a csoporttagokkal szemben, vagy a csoport korlátozza a tagok egyéni szabadságát, esetleg lefelé nivellálnak a csoporton belül a normák – szintén nem jelenik meg a kistérségben.

Kutatásom alapján amellet érvelek, hogy az összetartó és az összekötő társadalmi tőke egyfajta védelmet jelent a gyakran változó és nehezen kiszámítható külső környezettel szemben, ugyanakkor a közösségi ellenőrzés elég erős ahhoz, hogy bizonyos belső normákat érvényesítsen. A kifelé mutató, horizontális kapcsolatokon nyugvó összekötő társadalmi tőke képes megakadályozni vagy ellensúlyozni az összetartó társadalmi tőke esetleges káros következményeit.

3) A vidékfejlesztési paradigmák

Dolgozatomban bemutatam, hogy a két kistérségben különböző fejlesztési paradigma valósult meg: a Lengyeltóti kistérség fejlesztései a klasszikus paradigma, a Vasvári kistérség fejlesztései az integrált vidékfejlesztési paradigma (Ward 2002) segítségével írhatók le. A különbség annak ellenére alakult ki, hogy a két kistérség fejlesztéspolitikai környezete országos szinten ugyanolyan. Annak az oka, hogy eltérő fejlesztési paradigma szerint szerveződnek a vizsgált kistérségekben a fejlesztések, az országos szint alatt keresendő. Az esettanulmányokban a kistérségi szintet vizsgáltam. Kutatásom szerint a két kistérség fejlesztési rendszerének szinte mindegyik eleme különbözik: a legfontosabb érintettek, a fejlesztések során felhasznált tudásformák, a tipikus fejlesztések, a projektek helyi beágyazottsága eltérő a két kistérségben. Az alábbiakban ezeknek a különbségeknek a következményeit mutatom be.

A Vasvári kistérség fejlesztéseiben érintett szereplőket tenni akarás jellemzi, közöttük élénk, és megbízható kapcsolatok alakultak ki. Ennek köszönhető, hogy a szereplők között gyakori a párbeszéd. Az ilyen körülmények között szerveződő projektekben sokféle szereplő sokféle tudása jelenik meg, így ezek a projektek ideiglenes tudásszervezetekké váltak (Sjöblom és Godenhjelm 2009). Ezzel szemben a Lengyeltóti kistérségben, ahol az összetartó társadalmi tőke mértéke csekély, a helyi szereplők között ritka és kevésbé megbízható kapcsolatok vannak, az érintettek nem bíznak abban, hogy képesek változtatni a helyzetükön, így elmarad a párbeszéd. A projektek egyetlen fejlesztési cél megvalósítására létrejött „egyszerű” projektszervezetek maradtak (Packendorf 1995). Ráadásul a kistérség szereplői felülértékelik a vertikális kapcsolatokon nyugvó összekapcsoló társadalmi tőkét, ami a

⁵ LEADER Helyi Akciócsoport - (francia betűszo: Liaison Entre Actions pour le Developpement de l'Economie Rurale – Községi kezdeményezés a vidéki gazdaság fejlesztéséért)

projektekben is látszik: azokban számos kistérségen kívüli szereplő jelenik meg, és ezeknek a külső szereplőknek a tudása kiemelt szerepű a projektekben.

A felelősségek és feladatok egyenlő elosztása megerősítette a horizontális, egyenrangú kapcsolatokat, ahogy ez a Vasvári kistérségben történt: ebben a környezetben lehetőség van a folyamatos párbeszédre, a célok egyeztetésére és a közös cselekvésre, összefogásra, a megbízhatóság viszonylag magas foka mellett. A Lengyeltóti kistérségben a feladatmegosztás jellege ettől eltért, itt nem alakultak ki egyenlő felek közötti horizontális kapcsolatok, ritka volt a párbeszéd, nehezen alakult ki meg egyezés a közös célokról, és nem jellemző az összefogás, ugyanakkor a megbízhatóság foka is alacsony.

Az ideiglenes tudásszervezetet létrehozó szereplők, mivel ez létezésük igazolója, arra törekcsenek, hogy új pályázatokat készítsenek. A sokféle szereplő együttműködésének köszönhetően ezek a csoportok rugalmasan képesek alkalmazkodni a változó körülményekhez, ami pedig az egész kistérség előnyére válik. Az egyszeri célokat kitűző, egy személyben vezetett projekt kevésbé nyitott az újabb pályázatra (hiszen megvalósította a kitűzött célt), ami a kistérség egészének hátrányos lehet. A következőkben a fejlesztési teljesítmény és a társadalmi tőke mértéke közötti összefüggésre mutatok rá.

4. A társadalmi tőke hatása a fejlesztési teljesítményre.

Az összekapcsoló társadalmi tőke nem előfeltétele az ideiglenes tudásszervezetek működésének; a fejlesztési tervek megvalósíthatók a központi intézményekkel való közvetlen kapcsolatok nélkül is. Az európai uniós források mindkét kistérségben fontos szerepet játszanak. Míg azonban a Vasvári kistérségben a piaci források is jelentősek és a fejlesztési teljesítmény időben egyenletes, addig a Lengyeltóti kistérségben csak 2007 után erősödött a fejlesztési teljesítmény, ráadásul az egyenlőtlen időbeli eloszlás kiegészült azzal, hogy a források koncentráltan érkeztek a kistérségbe. Itt pontszerű fejlesztések valósultak meg. Az infrastrukturális fejlesztések a Vasvári kistérségben jelentősebbek, az agrárfejlesztés, illetve a gazdaságfejlesztési programok mindkét kistérségben fontosak voltak. A Vasvári kistérségben azonban több szereplőt értek el a fejlesztési programok, köszönhetően annak, hogy a kistérségben működött LEADER program 2007 előtt is, és jelentős foglalkoztatási és szociális programokat szerveztek helyben.

A Vasvári kistérségben magasabb az összetartó és az összekötő társadalmi tőke, és ugyanitt magasabb a pályázati aktivitás is, a pályázatok eloszlása is egyenletesebb, azok több helyihez érnek el, mint a Lengyeltóti kistérségben. Ez utóbbiban az összetartó és az összekötő társadalmi tőke ala-

csony, ugyanitt a pályázati aktivitás is alacsony. Ennek alapján úgy tűnik, hogy az összetartó és az összekötő társadalmi tőke különbsége különböző pályázati aktivitással jár együtt.

Ez magyarázható azzal, hogy a Vasvári kistérségben a fejlesztések a helyi szereplők helyi és menedzseri tudására épülnek, itt a párbeszédnek több informális és formális terepe is van. Az ideiglenes tudásszervezetként leírható fejlesztési intézmények maguk is generálják az újabb projekteket, ahogy az is, hogy magas a szereplők éhatékonysága, a szereplőket stratégiai tervezés jellemzi. Ugyanez megfigyelhető a Lengyeltóti kistérség esetében is: a Lengyeltóti Fodor András Általános Iskolához kapcsolható fejlesztések alapján láthatók a fentiek; ebben is helyi szereplők helyi tudására alapult a projekt, amelynek folytatása is lett, köszönhetően a stratégiai tervezésnek.

A pályázati teljesítmény és a különböző típusú társadalmi tőkék mértéke közötti összefüggést vizsgálva azt láthatjuk, hogy az összetartó és összekötő társadalmi tőke jelenléte segíti a fejlesztési teljesítmény növekedését, addig az összekapcsoló társadalmi tőke jelenléte nem növeli a pályázati teljesítményt.

A kutatás folytatása két irányban lehetséges. Az esettanulmányok megisméltése során vizsgálni lehetne a társadalmi tőke mértékének és jellegének változását a két kistérségben. Ismerve, hogy mi állhat a változásnak a hátterében, elemezhető lenne, hogy, melyek azok a tényezők és folyamatok, amelyek segíthetik a társadalmi tőke gyarapodását egy adott kistérségben.

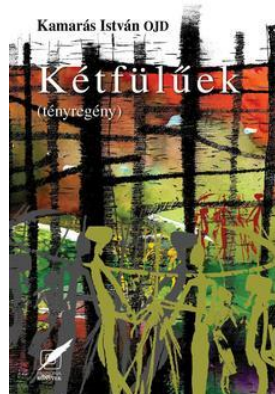
A további kutatások másik iránya az esettanulmány mint módszer használhatóságát vizsgálhatná. Ez a kutatási irány azt szolgálhatná, hogy egy olyan kvalitatív módszerekre alapozott eszköztár jöhessen létre, amelynek segítségével leírhatók és értelmezhetők a fejlesztéspolitikai folyamatok, kvalitatív esettanulmányok alapján.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ahn, T.-K. – Ostrom, E. (2008) Social Capital and Collective Action. In D. Castiglione – J. van Deth – G. Wolleb (szerk.) *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press. 70–100.
- Bryant, L. A. – Paniagua, A. – Kizos, T. (2011) Conceptualising 'shadow landscape' in political ecology and rural studies. *Land Use Policy*, 3. 460–471.
- Chloupkova, J. – Svendsen, G. L. H. – Svendsen, G. T. (2003) Building and destroying social capital: The case of cooperative movements in Denmark and Poland. *Agriculture and Human Values*. 20. 241–252.
- Csurgó B. – Kovách I. – Kucerova, E. (2006) Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe. *Sociologia Ruralis*, 3. 292–311.

- Füzér K. – Gerő M. – Sik E. – G. Zongor (2006) Társadalmi tőke és fejlesztés. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: TÁRKI. 335–350.
- Galdeano-Gómez, E. – Aznar-Sánchez, J. A. – Pérez-Mesa, J. C. (2011) The Complexity of Theories on Rural Development in Europe: An Analysis of the Paradigmatic Case of Almería (South-east Spain). *Sociologia Ruralis*, 1. 54–78
- Juhász P. (2006) A falusi térségek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól. *Erdélyi Társadalom*, 2. 23–42.
- Kadushin, Ch. (2004) Too Much Investment in Social Capital? *Social Networks*, 26. 75–90.
- Kovács I. – Kristóf L. (2009) The Role of Intermediate Actors in Transmitting Rural Goods and Services in Rural Areas Under Urban Pressure. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 1. 45–60.
- Kovács É. (szerk.) 2007. *Közösségtanulmányok*. A Néprajzi Múzeum és a PTE Média Kommunikáció Tanszék közös kiadványa.
- Kvale, S. (1994) Ten Standard Objections to Qualitative Research Interviews. *Journal of Phenomenological Psychology*. 25. 147–173.
- Lillbacka, R. (2006) Measuring Social Capital: Assessing Construct Stability of Various Operationalizations of Social Capital in a Finnish Sample. *Acta Sociologica*, 2. 201–220.
- Megyesi B. (2012) A társadalmi tőke mint a vidékfejlesztési folyamatok elemzési kerete. In *Nézőpontok*, Fiatal kutatók tanulmányai. MTA Szociológiai Kutatóintézet, 69–80.
- Murdoch, J. (2000) Networks: A New Paradigm of Rural Development. *Journal of Rural Studies*, 16. 407–419.
- Ploeg, J. D. Van der et al. (2000) Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 4. 391–408.
- Portes, A. (1998) Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24 1–24.
- Ray, C. (1999) Towards a Meta-Framework of Endogenous Development: Repertoires, Paths, Democracy and Rights. *Sociologia Ruralis* 4.521–537.
- Rose, R. (1999) Getting Things Done in an Anti-Modern Society: Social Capital Networks in Russia. In P. Dasgupta – I. Seraeldin (szerk.) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington, DC: The World Bank. 147–171.
- Shucksmith, M. (2010) Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis*, 1. 1–14
- Sík E. (2012) *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Sjöblom, S. – Godenhjelm, S. (2009) Project proliferation and governance: implications for environmental management. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 3. 169–185.
- Szreter, S. – Woolcock, M. (2004) Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*, 33.650–667.
- Tardos, R. (2008) Social Capital in Communities, Development and Integration: the Four-Village Case Study in Hungary, 2000. In Hsung, R.-M., N. Lin, and R. Breiger (szerk) *Contexts of Social Capital: Social Networks in Communities, Markets and Organizations*. Routledge. 216–243.
- Terluin, I. (2003) Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*, 1. 327–344.
- Tovey, H. (2008) Introduction: Rural Sustainable Development in the Knowledge Society Era. *Sociologia Ruralis*, 3. 185–199.

- Ward N. (2002) *Integrated Rural Development – a review of the literature*. Centre for Rural Research, University of Trondheim.
- Warren, M. R. (2008) The Nature and Logic of Bad Social Capital. In Castiglione, D. – Deth, Jan van – G. Wolleb (szerk.) *The Handbook of Social Capital*. New York: Oxford University Press. 122–149.
- Woolcock, M. (1998) Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27. 151–208.
- Woolcock, M. – Narayan, D. (2000) Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy. *The World Bank Research Observer*, 2. 225–249.
- Yin, R. K. (1994) *Case study research. Design and methods*. Thousand Oaks/ London / New Delhi: Sage Publications.

Kamarás István OJD (2014)

Kétfülűek (tényregény)

Pécs: Pannon Könyvek

Izgalommal bontottam föl Kamarás István OJD küldeményét. Legújabb könyvét, a *Kétfülűeket* ajánlotta figyelmembe kedves dedikálással. Már a tartalomból kitűnt, sajátos kutatási beszámolóról van szó. Vagy valami másról? A kíváncsiság és a szakmai érdeklődés hajtott, hogy bezárkózzam és olvasni kezdjem az új művét. Felkavaró, megrázó, mélyen emberi és csoport-történet bontakozott ki, melyben a Szerző/Kutató személyes története is feltárul. Szakszerű és szemérmes irodalom, egy nyomon követő vizsgálat eredményeinek összefoglalása. Bár a könyv alcímében a tényregény szerepel, tartalmában sokkal többről van szó. Csak próbálkozom a műfaj pontos meghatározásával, de helyesebb talán, ha az olvasmányélményemről szólok. Inkább jegyzet, olvasónapló következik, mintsem recenzió.

Kamarás István OJD sokoldalú szociológus-szociográfus. Van, aki az olvasáskutatásban, a recepciós vizsgálatokban; van, aki a vallási kisközösségek vizsgálatában; van, aki az értékutatásban elért eredményeit tartja fontosnak. Ebben a kötetben mindez összekapcsolódik, szervül. Nem fikciós történetről, hanem a valóság egy szeletéről beszél Kamarás István, illetve mesélteti egy régi olvasóművelődő közösség tagjait. Emlékeztet ez a dramaturgiai megoldás több jelentős társadalompolitikai műre, és épp az a közös bennük, hogy az alapélmény a valóságban gyökerezik. A Kerepesi Kör tagjainak sorsát 1972–2012 között figyeli, animálja az Író, az együtt töltött időkről több művében is (pl. a *Hetedikekben*) beszámol. A *Kétfülűek* regényében búcsúzik a körtől, ezért (is) egybeforr a tényekről szóló első és az elképzelt beszélgetéseket tartalmazó második rész.

A cél azonban nem a személyes történelem pontos leírása, hanem egy közösség aktív életének, fejlődésének és átalakulásának bemutatása a kapcsolatokon, az értékeken vagy értékvesztésen keresztül. Lehet más szemüvegen át is nézni a narratívákat: egy korszak lezárult tanulságait – bár tovább őrzi az emlékezet – meg lehet fogalmazni, de az idő kerekét nem lehet visszafelé forgatni. Fel-

bomlott egy hajdan fontos és mértékadó közösség: részben természetes módon, részben mesterségesen. Van, aki szembe nézni ezzel a veszteséggel, van, aki nem, vagy csak részlegesen. József Attila sorai sejlenek föl: „...kit anya szült, az mind csalódik végül...”

Mégsem a csalódottság, a keserűség az alaphangja, hangulata a *Kétfülűeknek*. Már a cím is jelzi, érdemes a belső hangokra figyelni, a beszélőkére és a befogadókéra, mely hol harmóniába, hol diszharmóniába torkollik.

Az egyéni sorsok példái annak, miként tudunk adni és elfogadni, sorsközösséget vállalni, vagy elzárkózni, új utat keresni, kilépve a közösség óvó-védő, egyben kritikus keretei közül. Érték- és mértékváltás tanúi lehetünk az interjúk olvasásakor, s ha figyelmünk elkalandozik, az arra utal, önvizsgálatot tartunk. Hová jutottunk? Hogyan és miket tettünk önző vagy önzetlen módon? A mérleg serpenyőiben mennyi a nyereségünk és a veszteségünk? Szembe tudunk-e nézni a múltunkkal, a társainkkal, akikkel hosszabb-rövidebb ideig egy úton jártunk? Rádöbbenünk, a *Kétfülűek* tartalma személyes leltárunk elkészítésére késztet.

A kötet cselekménye párhuzamosan, több szálon fut. Megismertet bennünket egy olyan '70-es évekbeli munkás csoporttal, akiknek közös olvasás, film és színházi élményük kapcsán lehetőségük nyílt arra, hogy személyes és aktuális társadalmi kérdéseiket megfogalmazzák, kifejtsék véleményüket, vitatkozzanak, eközben egyre közelebb kerüljenek egymáshoz. Megtanulták az elfogadás és az elfogadtatás fontosságát. Ebben a folyamatban két partnerre leltek: a beszélgetőtárs szociológuskutatóra és a helyi könyvtárosra. A követő vizsgálatból megismerjük azt a társadalmi valóságot, amelyben csoporttá, majd közösséggé szerveződtek a kőbányai Vegyigép gyár tagjai. Megismerhetjük művelődésük, szórakozásuk egy-egy stációját, a kulturális eseményeket összekapcsoló beszélgetések, viták lényegét. Ezekből az elemekből kirajzolódik a csoport korábbi és jelenlegi képe, dinamikája, a mértékadó személyek szerepe, hatása.

Ízelítőül néhány remekmű, szerző, vendég felsorolása következik, akik a szocialista brigádmozgalom „fénykorában” részt vettek Kamarás István Kerepesi Körének beszélgetésein, ahol kulturális, művészeti, etikai, hitbéli kérdésekről éppúgy szó esett, mint az aktuálpolitikai és a magánéleti problémákról.

Miket olvastak, néztek, hallgattak? Örökény egyperceseket: Trilla, Wolfné, Meddig él egy fa? Társadalomismeretet: Héthy Lajos – Makó Csaba: Munkásmagatartások.

Az egyik Költészet Napján József Attila A hetedik című versének megismerése, feldolgozása, majd Mérei Ferenc Közösségek hálózatának értelmezése, beszélgetés népszokásokról, hitről, barátságról, szerelemről, örömről és bánatról. Közös kiállítás látogatás, Kondor Béla reprodukcióinak meg-

tekintése, filmek (Fellini: Amarcord, Fábri: Az ötödik pecsét, Rózsa: Pókfoci stb.) és elemzésük volt a társaság programjában.

Volt tanmese: Lucia és Rodrigó, amellyel újra és újra foglalkoztak. Volt játék, találkozás érdekes és híres emberekkel, mint Márkus István szociográfus, Asperján György, Vámos Miklós, Takács László írók, újságírók, népi iparművészek: Csomor Lajos és Kocsi Márta. Közben szólt a zene, Kodály, Bach, Beatles, népdal, magyar nóta, mindig az alkalomnak megfelelően.

A csoport kérésére olyan témákat dolgoztak föl, amelyek általános műveltségi kérdéseket érintettek, pl. mi a kultúra, a művészet, mit kapott a világ a görög kultúrától, tudománytól, művészetektől, meddig terjednek a világ határai. Rendszeresen szó esett állami és egyházi ünnepek tartalmáról, jelentőségéről az emberek életében.

Eközben a Kutató/Animátor játéokra (pl. Bárka játék) csábította a kör tagjait, és néhány személyiség-, olvasás-, művészetszociológiai teszt kitöltésére, melynek eredményeit megbeszélték, értelmezték.

Az olvasókör (Kerepesi Kör) működése nem volt visszhangtalan: a Vegyigép Magazinban többször dicsérőleg említették a működésüket, különösen, ha annak híre eljutott a gyárkapun kívülre. Ilyen alkalom volt a „Vetélkedő a Munkásszállodában”, amiről 1977-ben részletesen beszámolt az üzemi újságíró.

A cselekmény, a csoporttagok élete változásának vonala mellett megismerjük a Moderátor/Interjúer motívumait, személyisége alakulását, a közösségért érzett felelősségét. Finoman vezeti, bonyolítja a szálakat az Író, aki mesterien eltávolítja Olvasóját attól az érzéstől, hogy mindez akár vele is megtörténhet. Ez a szövevényesség, a múlt és a jelen képei, a külső és a belső átalakulások, egyéni problémamegoldások folyamatosan arra ösztönzik a befogadót, hogy értelmezze a világot, reflektáljon azokra a benyomásokra, hatásokra, eseményekre, amelyek értelmileg és érzelmileg körülveszik.

Felvetődik a kérdés: hová, mivé lettek a közösségek, a közösségeink? Őrizzük-e még azokat az értékeket, eszményeket (barátság, szabadság, esélyegyenlőség, igazmondás, segítőkészség stb.), amikért korábban harcoltunk, érveltünk a fontosságukért? Milyen arcunk tekint vissza a tükörből?

Kamarás István OJD feloldja a szorongásainkat végül: nem ostoroz, nem kérkedik, nem hivalkodik saját következtetéseivel – megbízik a tisztességünkben és a felelősségérzetünkben, felnőttek tekint bennünket. Csak felmutatja: az erő a közösségben, az alkotó emberben rejlik.